

Tartalom

Oto HORVAT: Szabó megállt (regényrészlet) (RIZSÁNYI Attila fordítása)	3
RIZSÁNYI Attila: Fordítói jegyzet	12
VÁRADY Tibor: A valóságról (Egy összecsapott válóper kapcsán) (dokumentumpróza)	13
POTOZKY László: Éles (regényrészlet)	21
NOVÁK Éva: Érték ■ Eltűntek ■ Születésnapomra ■ Megadás ■ Tartozás ■ Évek óta ■ Egyformák ■ Szégyen ■ Botorul (versek) . . .	26

*

SZÁVAI Dorottya: A „kritikai út” a hermeneutikától a komparatistikáig (Jean Starobinski munkásságának aktualitásáról).	30
HERÉDI Károly: Körtörténet (Drogfüggőség, halálélmény és betegségnarratíva a kortárs magyar gyermekirodalomban)	42

*

BESZÉDES Valéria: A vajdasági kálváriák (tanulmány).	49
FEHÉR Viktor: Halál és temetés (Az emberélet harmadik fordulójához kapcsolódó szokások és hiedelmek Egyházaskéren – I. rész)	69

REFLEXÍV TEREK

KOVÁCS Krisztina: Élet, amiről az angyalok nem álmodnak (Danyi Magdolna: <i>Enyhület és felröppenés</i>)	98
SZARVAS Melinda: Születési hely, idő (Pintér Lajos: „ <i>Gyűjtsd a termést kalangyába</i> ”)	108
BÁNYAI János: A diktatúra utáni idők (Dragomán György: <i>Máglya</i>) . .	113
BENEDEK Miklós: Mindent elemészt? (Dragomán György: <i>Máglya</i>) .	117
PRESSBURGER Csaba: Hazám, hazám, te! (Újvidéki Színház: <i>Bánk bán</i>)	122

BETHLEN GÁBOR

Alapkezelő Zrt.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A címlapon részlet Kicsiny Balázs Édes otthon című művéből

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2015. március. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2015-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült a Grafoprodukt Nyomdában, Szabadkán. – YU ISSN 0350-9079

Szabó megállt¹

Apja soha nem fedte fel a csalik titkát?

Kérek még egy kávét, mondja nekem A., s azt válaszolom neki, hogy én is, de *latte macchiátót*, és kezemmel jelzem a pincérnek, hogy rendelni szeretnénk. Az *Ecke* kávéház a Hajós utca és az Andrássy sugárút sarkán található, és még szinte üres. Ez egy nagy múltú kávéház, olvastam a bejárat feletti márványablán az első alkalmak egyikén, még Ady Endre is járt ide, beülni és írni. Nem vettem észre, hogy a kávéháznak ez a hagyománya folytatódott volna, sajnos, mondtam akkor A.-nak, és nem is tudok elképzelni senkit, aki folytathatná, és nem csak ma, hanem úgy általában; talán csak azért, mert az írást extrém intimitású cselekedetnek látom? Egy olyan bensőségességnek, amelyhez magányra van szükségünk, és elkülönülésre az emberektől, a potenciális olvasóktól, akiknek később, általában könyv formájában, teljes betekintést nyújtunk majd a legtitkosabb gondolatainkba, érzéseinkbe és élményeinkbe, pornográf módon felfedjük saját lelkünket. A nyomtatott szöveg mint az emberek közé való *diadalmas* visszatérés? Nem tudom, számomra a kávéházba vezető út az A.-val töltött hétvége diadalmas kezdete volt. Szombatonként lementünk az Iskola utcából a Batthyány térre, a Duna partjára, és itt a víz jól ismert illata fogadott bennünket (a kép, amely felmerül az emlékezetemben: az ő orra, orrlüke), amely később beleveszett a több ezer autó kipufogógázába, majd felültünk a vilamosra és néhány állomás után leszálltunk, s elsétáltunk a kávéházig. A szombati kora délelőttökön még csak néhányan érkeztünk meg az állandó vendégek közül. Amint beléptem, biccentettem a pincérnek, és *jó reggelt* kívántam nekik, és az újságállvány felé siettem. Legtöbbször nem bírtam ki, hogy előbb elmenjünk *a mi asztalunkig*, leüljünk és rendeljünk, s majd

Rizsányi Attila fordítása

¹ Részlet Oto Horvat *Sabojе stao* (Agora, Zrenjanin – Novi Sad, 2014) című regényéből, amely bekerült a 2014. évi NIN-díjra esélyes művek legszűkebb körébe.

csak azután vegyem az irányt az újságállvány felé. Nem, először és azonnal el kellett vennem egy-két napilapot vagy hetilapot. Csak akkor engedtem el magam és tudtam leülni a sugárútra néző harmadik ablakhoz közeli asztalhoz. A két ablak közötti falon egy kerek tükör függött, amelyben szinte az egész kávézót láttam. Követhettem az eseményeket, holott háttal ültem az összes asztalnak és vendégnek. Már elég hosszú ideje jártunk ebbe a kávéházba ahhoz, hogy kiismerjük az összes pincért, tudjuk a kedvenc vendégeiket, és azokat, akik nem voltak szimpatikusak nekik, akiket tehát kelletlenül szolgáltak ki, elfelejtették őket, majd elnézést kértek tőlük, és folytatták az ignorálásukat. Már elég hosszú ideje jártunk ebbe a kávéházba ahhoz, hogy észrevegyük, ha valaki késett az állandó vendégekből álló csoportunkból, ha az egyik olyan asztal, amelyiknél általában az-és-az a férfi vagy az-és-az a nő ült, még üres volt, ha valakinek addig ismeretlen kifejezés volt az arcán. Biztos vagyok abban is, hogy az összes többi állandó vendég szintén észrevette mindezt. Már elég hosszú ideje jártunk ebbe a kávéházba ahhoz, hogy habozás nélkül érezhessük magunkat valamiféle titkos társaság vagy egy nagy család tagjainak. De A. és én tudtuk, hogy ez számunkra csak egy ideiglenes menedék, a város, amelyet jelen pillanatban magunkénak érzünk, akár már holnap megváltozhat, és már holnap vonaton vagy repülőn ülhetünk. *Csak érkezzen meg a vízum*, amely makacsul nem jön. A kávéházban uralkodó csendet időről időre az újságlapozás hangja zavarta meg, néha a vendégek fojtott beszélgetése során hangosabban kimondott szó, valamint a tányérok váratlan csörömpölése, a kávéskanalak koccanása a csészék alján. Kinn a forgalom már életre kelt, a délelőtti zűrzavar örvénylő gyorsasággal növekedett, és a shopping meg frusztráció gépezete feltartóztatathatatlanság lendületet vett. Csak a nyugdíjasok sétáltatták tovább agyonhizlalt tácskóikat fel-le a sugárúton úgy, mintha ez egyáltalán nem érintené őket, és mintha ők korábban nem lettek volna aktív részei annak, amit modern városi életnek nevezünk. Ők is, kinn a tácskókkal, és mi is, bent a kávécsészékkel és újságokkal, tudatában voltunk annak, hogy messze vagyunk ettől az örvénytől. Bal kezemmel megtámasztottam a fejem a fülem és a tarkóm alatt, mert így hosszabban és koncentráltabban tudtam nézni A.-t, és mert így figyelni tudtam az utcát. A nyugdíjasok tácskóikkal belépnek abba a keretbe, amelyet a hatalmas ablakok képeznek előttük, most bal, most jobb oldalról, és néhányukon észreveszem, hogy a ruhájuk mosottabb ebben a délelőtti napsütésben, csaknem színtelen. Ez úgy belém hatolt, mint egy láthatatlan nyíl. Nem csak fizikailag vannak erejük fogytán, öltözetük is összhangban van ezzel. És utána sokáig szemlélem még a platánoknak az ősz barna vírusával fertőzött koronáit. Nem gondolok semmire, csak a levelek nyugodt ringását érzem a lomha szélben. Nem vagyok közvetlenül része ennek a ringásnak, független az én lé-

tezésemről, de csak látszólagosan, hiszen csak azért létezik, mert én ekként látom. Időről időre belemerülök a betűk fekete-fehér világába. Váratlanul észreveszem, hogy a napsugarak éles szögben esnek az újságra, a fehér tányéron előttem levő kávéscsészére meg a kiskanálra, és az a benyomásom, hogy most először látom őket ebben az elrendezésben, előtt és mögött, ilyen kíméletlen fényben és árnyék nélkül, de ezzel véget is ér, nem élek meg semmilyen hirtelen megvilágosodást. Megpróbálom ezt elmagyarázni A.-nak, megszakítva őt a *New Yorker* olvasásában, de úgy érzem, nem vagyok képes elmesélni, világos és érthető mondatokba önteni, csak még nagyobb konfúziót keltenék, hát csak legyintek. *Black out?*, kérdezi tőlem, és megoldást kínál rám mosolyogva. Itt, ebben a kávéházban, meg kell ismételnem, sehol a legkisebb nyoma sincs annak a tumultusnak, amely kinn zajlik. Szombatonként és vasárnaponként jártunk az *Ecke*-be. De szombatonként mindenképp. Egyedül. Ő és én. Talán ez egy rituálé volt számunkra a hétvége első napjára, és mert minden barátunk később kelt fel, és őket, őszintén megvallva, soha nem is hívtam, hogy csatlakozzanak hozzánk a kávéházba vezető reggeli utunkon. Soha senkit nem hívtam, hogy csatlakozzon hozzánk. Egoizmusból, és mert reggel egyedül A.-val kívántam és akartam lenni, ahogyan ő is csak velem akart és kívánt lenni. A budapesti barátaim, a Roczkov nővérek és Milorad, a festő és Radmila férje, akikről hamis túlzás nélkül mondhatom, hogy ők Budapesten az igazi családom, soha nem jöttek velünk az *Ecke* kávéházba, noha egyedül ők tehették volna, és mégis, én sem hívtam őket soha, és A. sem fejezte ki kívánságát, hogy találkozzunk velük szombat délelőttijeink egyikén Pesten. Valamilyen érthetetlen oknál fogva, amely teljesen elfelejtődött a Budapest utáni napok sokaságában, megszoktuk, hogy csak esténként találkozunk velük, még szombaton és vasárnap is. Az esti összejövetelek vagy a pazar vacsorák, amelyek általában hajnalig tartottak, ugyanolyan fontosak voltak számunkra, mint az *Ecke* kávéházban tett szombati látogatások. E vacsorák után leginkább gyalog mentünk haza, csak hogy érezhessük, a város tiszta és a *miénk*. Az *Ecke* kávéház rendszeres látogatásának kezdetétől fogva nem volt számomra borzalmasabb gondolat annál, abban a pillanatban, amikor megérkeztünk, és megrendeltük a kávé, az ásványvizet meg a tortaszeleteket, hogy el kell majd menni onnan, kilépni az utcára ebből a kávéállattal, cigarettafüsttel és a szomszédos asztaloknál folyó halk beszélgetésekkel, és az újságlapok susogásával, és a mentő-, a rendőrautók szirénájának, a villamosok meg a tömegközlekedés csörömpölésének távolból alig kivehető hangjával telt kávéházból, egyenesen az eszelős valóságba, a civilizációs győzelembe és civilizációs betegségbe, a hideg és forró, az irgalmas és irgalmatlan nagyvárosi darálóba.

Az ekfrázis állandó mentális tűzben tartja?

Apám felmerül a tengerből sötétkék pizsamájában, és kijön a kavicsos partra. Lábán a régi, fekete horgászcsizmája, amelyre a kezdetektől emlékszem, azt hiszem. Pizsamájának szárát beletűrte. Odanézek, mert arra számítok, hogy átázott, illetve hogy a csizmái is tele vannak vízzel, de a csizmája és a pizsamája is teljesen száraz. Arca és haja azonban nyirkos. A gyermekkoromból ismert strandon rajta és rajtam kívül senki sincs, noha körülöttünk nyitott, narancssárga napernyők állnak, alattuk üres napozóágyak és kiterített tarka törülközők. Egy leheletnyi szellő sincs, de az az érzésem, hogy a légzésemről a legközelebbi napernyők megremegnek. Ahol valamikor az a hotel állt, amelyben minden nyáron családosul megszálltunk, most csak ijesztően magas aranybetűk állnak, melyek a WELCOME szót alkotják. Lassan forognak a saját tengelyük körül, és biztos vagyok abban, hogy ezzel a földgolyó forgását utánozzák. Csodálkozom a csizmáján és a száraz pizsamáján is, de semmit sem tudok kérdezni tőle. Arca váltakozva felveszi a fiatalembernek, amilyennek a régi fényképekről emlékszem rá és az öregkori, de ennek ellenére alig ráncos arcának vonásait. Látom aztán egy pillanatban, hogy a lábaim, majd a kezeim is, sötétbarna színűek, mintha afrikai lennék, de ez nem lep meg. Pontosabban meglep, hogy ez nem lep meg. Azt hiszem, lenyűgöz a bőrömnek, saját magamnak ez a színváltozása, noha nem az a benyomásom, hogy másminnéné váltam volna, és ezért csak később veszem észre, hogy apám fején van a régi, kék franciasapkája. Érzem az illatát, pontosabban apám hajának és bőrének illatát, amely beleivódott. Sűrű és hosszú ősz szakállá van, csakúgy mint a hosszú haja, amely kilátszik a sapka alól. Mindez valahogy teljesen különbözik attól, ahogyan ismerem őt és emlékszem rá, de ismét az az érzésem, hogy ebből semmi sem hamis. Hogy ez is ő. Kezében egy könyvet tart és sír. Pizsamájának felső zsebéből előhúzza szemüvegét, néz engem és továbbra is sír, és aztán remegő hangon felolvás nekem: *Omnia tempus habent, et suis spatiis transeunt universa sub caelo. Tempus nascendi et tempus moriendi et tempus flendi et tempus perdendi et tempus destruendi et tempus plangendi et tempus perdendi et tempus moriendi et tempus destruendi et tempus flendi et tempus tacendi et tempus destruendi et tempus moriendi et tempus perdendi flendi plangendi scindendi flendi moriendi et omnia pegunt ad unum locum de terra facta sunt et in terram pariter revertentur.*²

Melyik élet hiányzik majd önnek ősszel, és melyik tavasszal?

Emlékszem, hogy egy délután megpillantottam őt magam előtt bokáig érő fehér ruhában. Kinyújtózva meg akartam hallgatni a híreket a rádióban (Bayern 3), de a fáradtság a könyvesboltban töltött éjszakai műszak után felülkerekedett rajtam, úgyhogy észre sem vettem. Néhány perc után felriadtam az álomból, amikor a hírműsor zárószignálja szólt, és A. előtttem állt a fehér ruhában (amelyet egy nyáron Firenzében vesz majd meg néhány évvel később), és én egy szót sem tudtam kiejteni, a kezem sem tudtam felé emelni, s ő még ugyanabban a pillanatban eltűnt. Én azonban biztos voltam abban, hogy láttam őt az ágyam előtt Erlangenben, hogy nemcsak álomban volt jelen, holott akkor Újvidéken kellett lennie. Amikor néhány perccel később felhívtam, felvette a telefont Újvidéken, és megkérdeztem: *Mit csinálsz?*, felnevetett, mintha tudná, miért hívtam fel, és válaszolt: *Az ausztrál aboridzsinekről meg az idő- és térképzetükről szóló könyvet olvasom.* Néhány évvel később egy nyáron figyeltem, amint egy szűk és meredek kis ösvényen jött lefelé egy piros, kétrészes fürdőruhában a felé a vadstrand felé, ahol türelmetlenül vártam. Egyik kezében papucsot tartott, a másikban pedig egy könyv köré tekert törülközőt. Pillanatokra eltakarták előlem a tengerparti fenyők széles törzsei, de amikor újra meg láttam a piros, kétrészes fürdőruhában, amint továbbra is jött le felém, egyszerre kívántam, hogy már ért volna le és lenne itt mellettem, és azt, hogy lassítson léptein, nyújtsa el a strandig vezető ereszkedését, hogy továbbra is figyelhessem őt, amint óvatosan lépkedve jön lefelé a fenyőtűvel borított sziklák mentén, és a napfényt a fehér bőrén, a sűrű, szőke haján. A pillanat és az örökkévalóság iránti vágy keveredett egymással, mint a hullámok a sziklák alatt, néhány méternyire tőlem. Jól emlékszem, néztem őt a háta mögül egy délelőtt a holland mesterek termében a berlini *Gemäldegalerie*-ben. Egy kis festmény előtt állt, amelyet üvegtrinnel védtek, és írt valamit a narancssárga kis füzetébe. Sietség nélkül figyeltem őt. Nem volt szégyenérzetem, amiért élvezem a helyzetet, hogy ülök a terem közepén, és nézhetem őt. Kihajtott gallér a fehér farmerdzsekin, kiengedett sűrű, mézszínű haj, mosott farmer és világosbarna westerncsizma, ezek voltak az attribútumai aznap. Ezeket választotta az előttünk való aznapi megjelenéshez. Véletlenül tudom, hogy mit jegyzett fel, mert este felolvasta nekem versét Van der Ast csendéletéről és a kép hófehér háttéréről, amely fehérebb volt, mint a Szarajevó feletti hegyekben frissen lehullott hó. Ennek a versnek az egyik átdolgozott változatát megjelenteti majd a kilencvenes években a *Letopisban*, de Szarajevót már nem említi benne, csak a havat.

És emlékszem, hogy néztem őt, amint az ágyon feküdt csukott szemmel, és észrevettem, hogy megváltozott a légzése. Figyelmeztettek, de nem hittem nekik. Valami másban hittem. Mellkasa alig emelkedett és süllyedt. Sekélyen, rövidebben. Lélegzett, még lélegzett. Figyeltem, hogyan lélegzik erőlködve, és emlékeimbe akartam vésni az arcát, de most csak elfeledni akarom, mert az többé már nem *az ő arca* volt, amelyet szerettem és csókoltam. Az olyan valakinek az arca volt, aki már nem volt itt, és én ezt nem akarom elfogadni, nem tudok megbékélni ezzel.

Szenvedett már művészi impotenciától, és mikor?

Amikor kilépsz a lakásból és lemész a Batthyány térig, majd felszállsz a villamosra, amely a Duna mentén siklik és nyikorog, fél órád van, amíg megérkezel a munkahelyedre, a budai Gazdasági Főiskolára. Fél óra arra, hogy felfrissítsd emlékezetedben a tananyagot, amit aznap előadsz, hogy gondolatban átfusd az óra szerkezetét. Ez a stratégiád arra, hogy visszatérj a *realitás*ba. Hogy megváltoztasd az arckifejezésed, amely valahogy *révedező* az utóbbi időben, mint ahogy azt A. is megállapította és megjegyezte aznap reggel, miközben reggeliztetek munka előtt. A tervezett oktatási tevékenység rövid, mentális ismétlése segít abban, hogy az iskolakapu előtt könnyebben előránts szíved valamelyik elfedett sarkából a félmosolyt, és az arcodra tapasz, amely mögött nincs más, csak magabiztosság és önbi-zalom. Az óráid egy szempillantás alatt eltelnek. Elégedett vagy, amiért némettanári állást találtál az iskolában, mert úgy érzed, valami hasznosat csinálsz, és ez nem teljesen tölt el büszkeséggel, de majdnem. Annak ellenére, hogy tetemes energiát fektetsz a tanítás menetének kidolgozásába, az erőfeszítés ellenére, amivel a nyelvtant magyarázod és azokat a mondatokat ismétled, amelyek hasznosak lehetnek számukra az ügyfelekkel folytatott jövődöbéli mindennapos kommunikációban, s amelyekről talán tévesen gondolsz, hogy feltétlenül meg kell tanulniuk fejből és használniuk kell, annak ellenére, hogy szójátékokat, aktivitásokat és feladatokat eszelsz ki, az a benyomásod, hogy a tanulók a legkevésbé sem osztják lelkesedésedet. Úgy érzed magad, mint egy szónok az emelvényen, aki hiába lelkesíti a jelenlevőket, ők csak szórakozottan bámulnak rá. És miért is osztanák az elragadtatásod, teszed fel néha a kérdést, végső soron ez csak a te lelkesedésed, a te módszered a tananyag megközelítésére. Nyilvánvaló, hogy jelenleg nem lelkesíti a tanulásban, hanem csak a hormonok kielégítésében. Abban a korban vannak, arról beszélnek, arra vonatkoznak a megjegyzéseik. Talán elfelejtetted azokat az éveket? És akkor közülük mégis kit érdekelnek az *új* szavak? A marketingszlogenek? A

nyelvtani szabályok, amelyek olyan szépek és egyszerűek, mint a képletek a matematikában? Az ügyfelekkel való eredményes kommunikáció? Kit érdekel közülük a német kultúra és irodalom? Te lelkesedsz érte, nem ők. *Relax, relax, relax.* A munkaidő végén üres és fáradt vagy, a torkod tele van homokkal, és nem a rezignáltság az, ami a válladra ül, amíg várod a tizenhetes villamost, amely hazavisz, hanem valami még nehezebb, amit Dürernek sem sikerült teljesen megjelenítenie a metszetein. Reggel, amíg borotválkoztál, és arcszeszt kentél a bőrödre, a tükörben ismét megpróbáltad megtalálni a néhány évvel korábbi tekinteted, szükséged volt arra, hogy emlékezz rá, mint az első telefonszámra a házból, amelyből már régan elköltöztél. Később, amíg A. ebédet főz, állsz az Iskola utcában bérelt lakások miniatúr konyhájának ajtajában, ő mintha tudatosan és szándékosan kapcsolódna az elmélkedésedhez, amikor elmeséli, mi történt vele aznap: *Néha úgy tűnik, mintha én már nem is én lennék. Elvesztettem a nyelvem.* Ezért is olvastam hangosan ma délelőtt, amíg a munkahelyeden voltál, Žule elbeszélését. Jólesett saját magamat hallani. *Jólesett a szarajevói nyelv.* Úgy éreztem, mintha őzont lélegeztem volna be, mintha megsejttem volna, ki voltam és ki vagyok most, mintha valamilyen módon hazatértem volna, mondja neked szinte szégyellősen, illetve neked tűnik úgy, mintha szégyellősen mondaná, mert nem tekint fel rád, de utána azonnal rájössz, hogy mondatában nincs semmilyen szégyen, mert ez a te butaságod, és vajon csak butaság-e az, amely őt így határozta meg? Ez pedig biztosan csak fragmentum egy hosszabb vallomásból, a háborúról, a szenvedésekről és a halottakról, az ismertekről és ismeretlenekről, amelyet magában hordoz, és amelyet meg kell osztania veled vagy valaki mással. Mindez egyszerűen jobban fáj neki és jobban foglalkoztatja, mint amennyire tudatában van ennek, mint amennyit kész beismerni és megmutatni másoknak. Nem tudsz neki mit mondani az eddig sikeresen titkolt érzelmi világába való váratlan betekintés kapcsán, amely világ létezéséről, légy bátor beismerni, addig tulajdonképpen soha nem is tűnődtél komolyan, hát hallgatsz zavarosan, erőtlenül, és kényelmetlenül érzed magad.

Melyik irodalmi motívumon alapszik az ön élete?

Egy erdővel borított hegy látszik annak a kórházi szobának az ablakából, amelyen egy idősebb, telt és kék szemű asszonnyal osztozik. A kilombosodott fák színe a világos és gyengéd zöld szín különféle árnyalataiban. Késő tavasz van, május, szinte nyárias meleg. A *szobatárs* kiment, ezért most a férfi otthon főzött ételt kínál neki. Fáj a seb, mondja a nő, de eszik, mert tudja, hogy muszáj, ezt is mondja. Amikor a szemébe néz, igyek-

szik leplezni félelmét és rémületét. (Valószínűleg ugyanezt teszi a nő is.) Minden mozdulatából és szavából csak a remény és a határozottság tükröződhet, ezt ismételtgeti magának szüntelenül. *Nem baszhatom el*, szinte hallja a saját gondolatát, amely mantraként kering a fejében. A hegy teteje tele van tűzdelve fehér, ezüstös antennákkal. Mint levél nélküli fatörzsek. Vagy mint égneq meredő lándzsák. Néhány hónappal később a nő ismét ágyban fekszik, de most a lakásukban. Légmattacos ágyát a könyvespolcok mellé állították, ahonnan közvetlenül rálátni az ablakra. Két ciprusfa csúcsa között látszik az enyhén lejtő jobb oldali hegy. Hó nélküli a tél. Ennek ellenére, vagy éppen ezért, a hegy kifejezetten sötétzöld a ciprusok és a fenyők színétől. A férfi jobban szeretné, ha a színek világosak és gyengédek lennének. Amikor megkérdezi, hogy szeretne-e változtatni a kilátáson, hogy inkább jobbra vagy balra mozgassa-e el az ágyát, hallgat. Maga elé néz a lepedőre. Legyint a kezével. Most minden lényegtelen, az a benyomása, mintha ezt mondaná. A csendben, amelybe mint ingoványba beleléptek, és amelyben a napokat töltötték, a légágy motorjának zúgása baljóslatú mennydörgés.

Hör mal, musst du dein Leben wirklich ändern?

Sima, ritka és szőke volt a haja a kék trikós fiúnak, aki előttem ült a zsúfolt városi buszon. Ahogy a fiú, anyja is magas volt és vékony, és a fiához hasonló haja volt, egyszerű rövid, szőke, modern vonások nélküli. A fiú balján állt, tehát nekem is a bal felemen. Ő is és a fiú is hallgatott. Az ő arcát profilból is láttam, míg a fiút csak az ablaküveg visszatükröződéséből, amelyen át szemrebbenés nélkül nézett kifelé, és egész idő alatt hallgatott. Nem vette észre, hogy időről időre őt szemlélem. Nem tudom, nem emlékeztetett magamra, testileg teljesen különbözött. Vele ellentétben én kövérkés voltam és göndör, sűrű, szénfekete hajam volt, és mindennek tetejében szeplős volt az arcom (jól emlékszem arra a gyermekhygiéniai reklámra, amelynek kabalafigurája a szeplős nyúl volt. Napokig tartó ismétlését követően a gyerekek elkezdtek skandálni vagy odakiabálni nekem az iskolában: szeplős nyuszi), emiatt gyerekkoromban sokat szenvedtem, de mindezen különbségek ellenére úgy éreztem, ő is része az én történetemnek. Az anya tekintete a fiáról az ablakon át látható látványra vándorolt, az utcákra, amelyeken a busz végighaladt. Már a buszban voltak, amikor felszálltam a középső ajtón, és amikor éppen felszabadult egy ülőhely előttem. *Le szeretne ülni?*, kérdeztem a nőt. *Nem, köszönöm*, válaszolta. Végighaladtunk a Futaki utcán, és a platánok dús lombkoronáján keresztül az arcomra süttött a nap. A balettiskola, a zsinagóga, az üzlet, amelyet

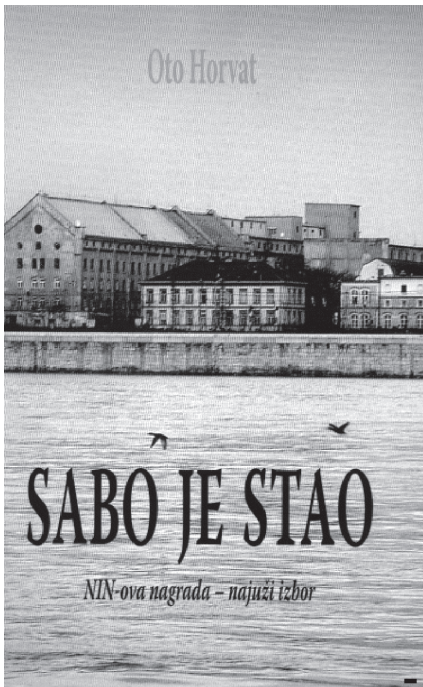
okaszionnak neveztünk, kalaposok, szőrmekereskedések, cukrászdák, a *Planika* cipőbolt, mintha csak számoltam volna. Ha jól emlékszem, több-állomásnyit haladtunk úgy, hogy egy szót sem váltottak. Talán ezért lepett meg a fiához intézett mondata. Körülöttük megtört csend. De *másik* nyelven. A fiú továbbra is kifelé nézett az ablakon, mintha semmit sem hallott volna. A jobb füle felett az egyik hajtincs hosszabb volt a többinél, és hingtázott, ahogy mozgott a busz. Anyja újra feltette neki ugyanazt a kérdést, felemelve a hangját, de a fiú továbbra is csak bámult kifelé. Nem akarja meghallani, ebben biztos voltam. Valamivel később az anyja harmadszor is megismételte a kérdését, biztosan mindenki meghallotta a buszban, de valószínűleg csak néhány utas értette, hogy mit mondott. Egyszer én is nagyon akartam azt, hogy más legyek, más legyen az anyám. De nem volt kiutam, mint ahogy neki sem. A fiú az anyja felé fordul, és mutatóujjával mutatja, hogy hajtja le a fejét, valamit mondani akar. *Jó*, hallom, amikor felemelte a fejét és kiegyenesedett, *majd szerbül beszélek*. Amikor erről az esetről gondolkodom, a zsúfolt újvidéki városi buszon elhangzott ilyen mondat kontextusairól és jelentéseiről, nem tudom nem azzal a feltételezéssel folytatni, hogy a társai vagy a szüleinek a barátai biztosan gyakran tettek fel neki kérdéseket, akár kvízkérdéseknek is nevezhetnénk őket, mintha valamiféle viccről lenne szó, nem pedig sértésről és megalázásról. Szadizmusról. Kérdéseket, amelyek látszólag mindig a sportra vonatkoztak, legyen szó akár futballról, kézilabdáról vagy vízilabdáról, mindegy volt. *Kinek szurkolsz, amikor Jugoszlávia Magyarországgal játszik?*

Fordítói jegyzet

Oto Horvat 1967-ben született Újvidéken, jelenleg Firenzében él. Tanulmányait Újvidéken, Erlangenben és Berlinben folytatta. Mostanáig hét verseskötete jelent meg, az első 1987-ben, ugyanakkor a magyar, német és olasz nyelvű versirodalmat fordítja szerb nyelvre, így például Pilinszky János *Kráter* (*Krater*) meg Fenyvesi Ottó *A káosz angyala* (*Anđeo haosa*) című műveit is átültette szerbre.

Első prózakötete *Sabo je stao* címmel jelent meg az Újvidéki Művelődési Központ (Kulturni centar Novog Sada) kiadásában 2014 elején, hamarosan azonban minden példány elkelt, így az Agora kiadó gondozásában ismét megjelent. A *Sabo je stao* című kötetet a 2014. évi, sorrendben 61. alkalommal odaítélt NIN-díj zsűrije a pályázatra beérkezett 161 regény közül előbb a tizenegy művet tartalmazó szűkebb válogatásba, majd később Filip David és David Albahari köteteivel együtt a legszűkebb válogatásba is besorolta.

Rizsányi Attila

A valóságról

Egy összecsapott válóper kapcsán

Ezt a válóperes aktát nem a szokásos kartonborítóban találtam, hanem egy félbehajtott papírlap oldalai közé helyezve. A papírlap eredetileg – mielőtt 1943-ban iratborítóvá vált volna – egy száz koronáról szóló államadóssági kötvény volt, melyet 1916-ban adtak ki. Az, hogy nem kartonborítóba került az ügy, azt is sugallhatja, hogy az irodában nem tartották igazán fontosnak. Persze azóta eltelt több mint egy fél évszázad. Nemcsak a valuta, hanem szinte minden értékmutató megváltozott; azok is, melyek a fontosságot vagy érdekességet mérik.

Eredetileg Ernáról és Milanról szóltak az iratok, most inkább arról, hogy hogyan is nézett ki a II. világháború alatt egy válóper. Az, hogy mit találunk rögzítve, attól is függ, hogy mikor olvassuk. Közben változik annak a helyzete is, ami nem lett rögzítve. 1943-ban nem lett volna nehéz megkérdezni valakit Kikindán, hogy a férj mit is csinál Kasselben. Ma már nem valószínű, hogy ezt valaki is tudná. Az sem biztos, hogy ennek Kasselben maradt volna valami nyoma. Nem tudni, hogy Milan túlélte-e a háború utolsó évét, s ha igen, alapított-e új családot, és ha igen, elmondta-e az utódoknak, hogy mit csinált a háború alatt (és az utódok megjegyezték-e). A cégnél, ahol dolgozott, benne lehetett valamilyen nyilvántartásban, hogy mit csinál (például gyári munkás volt-e vagy adminisztrátor), de kérdés, hogy a világháború pusztításai megkímélték-e a gyári iratokat. Vannak dolgok, melyek eltűnnek. És akár kartonborítóból, akár szerepet váltó papírlapok mögül szedem elő az iratokat, állandóan ott motoszkál a kérdés, hogy mi is a valóság. Vagy, hogy ezt valamivel pontosabban (és kevesebb melodrámaival) mondjam, vajon az-e a valóság, ami megtörtént, vagy aminek nyoma maradt.

A borítón belül csak néhány papírlap van. Elsőként a válókereset, aztán egy bírósági végzés, mellyel az apámat hivatalból kinevezik a távol levő

alperes ügyvédjének. Következik apám levele az ügyfelének, majd egy kis piros lap. Az Emberi Jogok Védelmének Ligája – Vajdasági Alosztályának nyilatkozata (mely azért került az iratcsomóba, mert a hátlapján feljegyzések vannak). Az utolsó két papírlap a szóbeli tárgyalást elrendelő végzés, és utána az ítélet. 1943 közepén indult az eljárás, 1946 szeptemberében született az ítélet. A válópert Hip Erna indítja (lehet, hogy Hipp volt a vezetékneve, de ez nem derül ki a cirill szövegből). El akar válni a férjétől, Milan Bakalićtól. Hip Ernát Ugorica Budišin kikindai ügyvédnö képviseli. (A Budišin család ismert jogászcsalád Kikindán).

A felperes által előadott tények eléggé egyszerűek, és nem szokatlannak a válóperek világában. A házasságot valamivel a háború kitörése előtt, 1940. december 26-án kötötték. Nem sokkal az esküvő után (1941. március 9-én) megszületik a kislányuk, Ksenija. A kereset szerint azonban a gyermekáldás sem biztosított szép házasságot. Hip Erna szerint a „házasság már kezdettől kezdve nem volt harmonikus”, Milan Bakalić egyre a kávéházakat járta, „szinte mindig részeg volt”, a kocsmákban elköltötte minden keresetét, feleségével és a lányával nem törődött, eltartásukhoz sem járult hozzá. Így szükség volt az asszony szüleinek a segítségére. Az egyik szülő Hip Júlia, aki patikusnő volt; a másik szülőről csak annyi derül ki az iratokból, hogy „Hip Júlia férje”. Mindkettőjüket tanúként is javasolja a válókereset, mint ahogyan Zora Pelva háziasszonyt is. A keresetből az is kiderül, hogy a házastársak 1943. március 15-e óta külön élnek, a férj Németországba költözött, Kassel városába, ahol a Henschel és Fia cégnél kapott munkát. Pontosítva van az is, hogy egy Balke nevű mesternél dolgozik, de az nem derül ki, hogy mit csinál. A felhozott válóok az akkor (1943-ban) Kikindán még érvényes 1894. évi magyar házassági törvény 80/a cikke, mely szerint kimondható a válás, ha a házastárs a „házastársi kötelességeket szándékos magaviselete által súlyosan megsérti”.

Ez egy kitaposott valóságtagaj. A házastársi kötelességek közé tartozik az is, hogy a házastárs foglalkozzon a családjával, és hozzájáruljon a felesége és lánya eltartásához. Milan azonban (Erna szerint) keresetét nem a családra, hanem itálra költötte. Egy zátonyra futott házasság után a felperes rendszerint nemcsak válni akar, és nemcsak azt kéri, hogy a bíróság az ő gondjaira bízsa a gyermeküket, hanem azt is elvárja, hogy egy hivatalos szerv kimondja, kinek van igaza, ki volt a jó házastárs és ki nem. Valószínűleg Erna is ezt várta. Lehet, hogy igaza is volt, és mindenért Milan volt a hibás, de persze pontosabban látnánk a dolgokat, ha Milan is nyilatkozott volna. Milan azonban nem vett részt az eljárásban.

Egy válóper iratai a negyvenes évekből több olyan tényt és hangulat-környezetet villantanak elő, melyekre talán a szereplők sem emlékeznek

már (ha élnek). Sok a választ kereső kérdés is. Valóban, „szinte mindig részeg” volt Milan? Tett valamit Erna is, ami Milant kocsmákba irányította? Hogyan került Milan Németországba, és mit csinált ott? Több írat kapcsán többször igyekeztem utánanézni, hogy mi is történt. Volt egy-két eset, amikor találkoztam, vagy levelet váltottam valamelyik szereplő gyermekével vagy unokájával, és valamit meg is tudtam. A legtöbb esetben azonban nincs folytatás és nincs magyarázat. Közben rendszerint az is kiderült, hogy az iratokban szereplő bánáti családok ma már nem bánáti családok. Távozáskor az emlékek is szétszóródtak.

Más veszélyek is leselkednek az emlékekre. Van például olyan is, hogy emlékkisajátítás. 2010 májusában Srebrenicában tartottam egy előadást, és a beszélgetés során egy helyi egyetemista lány elpanaszolta, hogy annyi politikus, történész, diplomata, nemzetközi szervezet, civil szervezet vettélkedik már abban, hogy elmondják, milyen bűnöket követtek el, és mi is történt Srebrenicán, hogy a túlélő helyi lakosság elvesztette tulajdonjogát az emlékei felett. „És közben – folytatta a srebrenicai egyetemista lány – állandóan jönnek a politikusok és emberi jogi aktivisták, hogy nézzenek minket, és mi állatkertbe zárva érezzük magunkat.”

A bánáti emlékek birtoklásáért nem ilyen nagy a tülekedés. A versengő változatok is ritkák. Mozaikkockák maradtak, melyekből néha valami összeáll. És így ismét belebotlok a kérdésbe, hogy az-e az emberi valóság, ami megtörtént, vagy csak az, ami rögzítésre is került papíron (mondjuk elektronikusan) vagy esetleg folytatódó emlékezetben.

Persze nem csak nekem jut ez eszembe. Valószínűleg a valóság ingatagsága mozgatta (és mozgatja) azokat a szenvedélyes jegyzőkönyvolvasókat is, akikkel sokszor találkoztam – és manapság is találkozom – az életben. Ők a teljes valóságot várják el a jegyzőkönyvektől. Azt, hogy minden megmaradjon. Különösen sok szenvedélyes jegyzőkönyvbúvárt láttam az öngazgatás fénykorában, melyet az értekezletek és jegyzőkönyvek páratlan gazdagsága jellemezett. Szép számban maradtak az öngazgatás után is. Gazdasági vállalatokban talán már kevésbé, mert itt az alkalmazottak többségében lankadt az a hit, hogy fontos személyesen is részt venni az alakuló valóságban. De továbbra is sok a szenvedélyes jegyzőkönyvolvasó az egyetemeken, írószövetségekben, vagy mondjuk egy tudományos akadémia társadalomtudományi osztályán. Látom, amint a napirend első pontjánál („a jegyzőkönyv elfogadása”) elmondja Cs. O. (vagy X. Y. vagy A. B.), hogy nem lehet elmenni amellest, hogy a jegyzőkönyvben azt rögzítették, hogy az ülések ezentúl minden hónap első keddjén 11 órakor lesznek megtartva, de kimaradt a jegyzőkönyvből, hogy ő (Cs. O. vagy X. Y.) ellenezte ezt a javaslatot, és szerdát javasolt. Így a jegyzőkönyv félrevezető,

mert azt sugallja, hogy egyhangú döntés született, márpedig nem így volt. A hangvétel drámai, a felszólalónak vörös a füle, a mondatok között vészjósló szünetek vannak. Aztán jön a másik jegyzőkönyvolvasó, aki azzal érvel, hogy „[n]em azt mondtad, hogy nem értesz egyet a javaslattal, hanem csak azt, hogy még egyszer fontolóra kellene venni...”. Tehát tulajdonképpen nem mulasztás, hogy a jegyzőkönyv nem rögzített különvéleményt. Ezután következnek az újabb érvek, újabb lendületek. Valaki még felveti, hogy helyesebb lenne nem azt mondani, hogy „tulajdonképpen nem mulasztás”, hanem azt, hogy „valójában nem mulasztás”.

Így elmúlik egy fél óra (vagy jóval több), és így vagy úgy el lesz fogadva a jegyzőkönyv. Ifjú öngazgató koromban erre nem figyeltem fel, de most már pontosan látom, hogy rendszerint itt a dolgok vége. Többé soha senki nem nézi meg az így vagy úgy elfogadott jegyzőkönyvet. Nem része többé a valóságnak. Ami a következő ülésen is ott lehet még a jegyzőkönyvet elfogadó embercsoport körében, azok már csak indulatfoszlányok. Persze lehet, hogy mondjuk ötven év múlva egy unoka vagy egy kutató ismét olvasni kezdi a jegyzőkönyvet, s az ismét fontossá válhat. De vajon a valóságot rögzítette-e? Vajon erre az utókori helyzetre számítottak a lelkes jegyzőkönyvvitatók?

Az ember azt is mondhatná, hogy a szenvedélyes jegyzőkönyvolvasók tulajdonképpen (vagy valójában) költők. Képlékeny talajon mozognak. Érveiket, becsületeiket, hevületeiket egy olyan valósághoz kötik, mely fél órával később nincs már a képernyőn. A poéták sok mindent tudnak. Sigmund Freud elismeri, hogy a tudatalattit előbb vették észre a költők, mint ő. Az ihletett jegyzőkönyvolvasók érintenek tudatalatti valóságot is, de – ami ennél talán még költőibb – elsősorban egy eltűnő valóságra összpontosítanak, és sikerül azt lánggra lobbantaniuk, éppen amikor áthalad a feledés küszöbén.

Persze vannak különbségek is a költészet és a jegyzőkönyvpoézis között. Kosztolányi szerint a költő nem azért ír, hogy tanítómesterként megértesse, hanem hogy ő maga megértse az életet. A jegyzőkönyvolvasók mindent értenek, és ezt másokkal is meg akarják értetni.

Sajnos – és ez a szenvedélyes jegyzőkönyvpoézis balsorsát mutatja – ami jegyzőkönyvbe kerül, az nemcsak hogy mulandó, de nem is az, ami valójában történt. A javított jegyzőkönyvbe bekerülhet, hogy „Cs. O. a szavazás előtt egy másik megoldás mellett foglalt állást”, kijavításra kerülhet a „tulajdonképpen”. De sem jegyzőkönyvben, sem strófában nem lesz rögzítve a lényeg, azaz a vörös fül, a lendület, a többi résztvevő ritmikus ingadozása az értetlenség, ellenszenv és rokonszenv között. Kimarad a tulajdonképpeni alkotás. Az eljárási megszokások nem hagynak teret a valóságnak.

Erna és Milan válóperében egy teljesebb valóság is rögzítésre kerülhetett volna, ha a szóbeli tárgyaláson Milan is megjelenik, és az egymással szembeszegülő érveket és állításokat legépelte volna a jegyzőkönyvvezető. Milan azonban nem jött el. Közben befejeződött egy háború, mint ahogyan a fasiszmus is. Megkezdődtek a kommunizmus évei. A bíróság úgy láthatta, hogy fontosabb dolgok is vannak annál, hogy Milan mit is tett vagy nem tett.

A kötelező perbeli lépések azért nem maradtak el. Mivel Milan nem vett részt, hivatalból kellett számára ügyvédet kinevezni – így nyert szerepet az apám a perben, és ezért találtam rá az iratokra. Ezután a bíróság kötelezi a felperest, hogy a Vajdasági Hivatalos Lapban jelentessen meg egy hirdetést, melyben felhívja a Németországban ismeretlen helyen tartózkodó Milan Bakalićot, hogy 1946. július 22-én jelenjen meg a tárgyaláson. A hirdetés megjelent a hivatalos lapban, és ki lett ragasztva a becskerekai bíróság hirdetőtáblájára is. (Ha jól emlékszem, a hirdetőtábla a bejárattól jobbra volt, a lépcsők előtt.) Az apám egy levelet is írt Kassalbe, Bakalić utolsó ismert lakhelyére. E levélben összefoglalta, hogy mit állít a feleség, és kérte a férjet, hogy közölje az állításokkal kapcsolatos megjegyzéseit. Válasz nem érkezett. Vagy azért, mert rossz volt a cím, vagy azért, mert 1946 júniusában még nem volt megbízható a posta, vagy talán azért, mert Milan Bakalić megkapta ugyan a levelet, de úgy döntött, hogy nem foglalkozik tovább a korábbi életével.

Közben az 1946 áprilisában meghozott jugoszláv Házassági Törvény lesz mérvadó Kikindán. Ma valahogy úgy tűnik, hogy időtlen időig maradt fenn az 1894-es Házassági Törvény (az egyetlen magyar törvény, mely Trianon után is érvényben maradt Bácskában és Bánátban). 1894 után jött 1896, a honfoglalás ezeréves évfordulója, majd egy másfél évtized, melyben sokan aranykort látnak, aztán az első világháború, aztán a két világháború közötti évtizedek, majd a második világháború. Szinte átláthatatlanul hosszú időszak. Viszont ha utána számolok, azt is látom, hogy 1894-től 1946-ig jóval kevesebb idő telt el, mint 1946-tól máig.

Az 1946-os jugoszláv házassági törvénynek több szakasza a háborús helyzetre volt szabva. Külön nevesített válóok, ha az egyik házastárs a másik házastárs fejével játszik (talán így valahogy fordítható a „radi o glavi”). Ennek egy alváltozata, ha a házastárs tudja, hogy egy harmadik személy (mondjuk megszálló katona) fenyegeti a férj vagy feleség életét, de nem próbálja megvédeni, és nem is szól neki. A becskerekai bíróság (átszervezés nyomán már becskerekai és nem kikindai hatáskörbe tartozott a válóper) egy nagyon egyszerű, szintén a háborús évek nyomán lefektetett megoldást választott. A 62. szakasz szerint válóok, ha a házastárs eltűnt és két év

óta nincs hír róla, vagy a háború alatt tűnt el, és eltelt már egy év „az el-
lenségeskedés megszűnte óta”. Az ítéletet 1946 szeptemberében mondták
ki. Az indoklás egyik mondatában ott áll, hogy Milan előbb önszántából
ment el Németországba, majd visszajött, de a megszállók 1944. március
19-én (mely kemény nap volt, nemcsak Kikindán, de Magyarországon is)
akarata ellenére visszavitték Németországba. Magyarázat, vagy bizonyíték
nincs fűzve a mondathoz. Érdekes lenne megtudni, hogy mi is történ-
hetett. Csak néhány hónap telhetett el a hazatérése után, mielőtt ismét
Németországba vitték. Talán valami olyan iparban dolgozott, mely fontos
volt a német haderők számára, és munkaerő hiányában vitték akarata elle-
nére vissza? Ez valószínű, mert a Henschel cég teherautókat és tankokat is
gyártott. És utána mi lett Milannal? A bíróság számára eltűnt, mert nem
válaszolt a felszólításra, pedig az megjelent a Vajdasági Hivatalos Lapban
és a becskerekai bíróság hirdetőtábláján is (a bejáratától jobbra). Most már
– 2015-ben – valószínűleg tényleg nem érhető el egy férj, aki 1940 kará-
csonyakor kötött házasságot. Van még valaki, aki emlékszik, mi lett vele?
Nem biztos. És most valóság-e még, ami vele történt?

A bíróság sietett, kissé összecsapta a dolgokat, és ebben segített a 62.
szakasz. Az ítéletet 1946 szeptemberében hozták meg. Ekkor már eltelt két
év azóta, hogy Milan Bakalić 1944 márciusában ismét Németországba ke-
rült, és a háború befejezte óta is eltelt a törvénybe iktatott egy év. A bíróság
nem foglalkozott azzal, hogy iszákos volt-e Milan, hogy elhanyagolta-e a
családját, hogy mire költötte a pénzét. Eltelt az egy év is, a két év is, nem
jelentkezett (tehát eltűnt), ki lehetett mondani a válást. Kseniját az anyjá-
nak ítélték, és azt is elrendelték, hogy Erna nem viselheti tovább a Bakalić
vezetéknévét. Minden világos lett. Közben az induló válóper valóságvilága
megszűnt. A házastárs/ellenfél nem a kikindai kocsmák közeli és érzékel-
hető világában volt már, hanem egy másik országban, mely a világháború
nyomán inkább szimbólum lett, mint valóság. 1946-ban úgy tűnhetett,
mintha nem is ugyanabban a korban létezett volna a háború utáni Né-
metország és a frissen kommunista Jugoszlávia. Valahogy tárgytalanná is
vált az a valóság, mely alig néhány éve válóperhez vezetett. A mozgástér is
szabadabbá lett. Nem kellett már mérlegelni, bizonyítani. Elmúlt az idő.
Kész. Nincs többé házasság. Néha nem akkor érnek meg döntések, ha
tudjuk, hogy az emberek között mi is történt, hanem ha tudjuk, hogy már
nem fontos, hogy mi is történt az emberek között.

Erna és Milan válópere a saját életükből indult, de az ítélet inkább
csak egy frissen alakított általános képletet mutat. Ha a történelem látó-
körön kívülre sodorja az emberi kapcsolatok részleteit, akkor sok minden
válik lehetségessé. Amikor a II. világháborúban Németország már egyre

inkább szenvedett is – és nemcsak okozott – veszteségeket, valóságbiztos menhelyek alakultak, melyek szerepet játszottak a házasságok világában is. Megjelentek például az „utólagos házasságkötések”. A *Harmadik Birodalom nyelve* című könyvében Victor Klemperer egy hirdetést idéz, mely a világháború alatt a *Völkischer Beobachter*-ben jelent meg: „*Tudtul adom utólagos házasságkötésemet az elesett Robert Haegle tizedes, fedélzeti rádiós mérnökhallgatóval, a Vaskereszt II. tulajdonosával.*”

Robert Haegle tizedes elesett, de amikor a szimbólumok nemcsak a napi események, kocsmázás vagy esetleg házasságtörés fölé, hanem élet és halál fölé is emelkednek, akkor már nem logikátlan, ha házastárs nélkül is megköttetik egy hűséget (és hazaszeretetet) zászlóra emelő házasság.

Most már csak egy papírlap maradt az iratcsomóból, melyről talán még írni lehetne: az Emberi Jogok Védelmének Ligája – Vajdasági Alosztály szórólapja. A válóperes aktába a véletlen sodorta, de a véletlenség sem időtálló. Idővel belesimul a környezetbe. Mint ahogyan gyakran a jövővények sem maradnak tartósan jövővények. A hozzáidomulást megkönnyíti, ha változik a környezet is, például, ha emlékké alakul a perirat. Persze marad a kérdés, hogy hogyan illeszem be a szórólapot ebbe a szövegbe. Talán az a legegyszerűbb, ha előbb leírom, hogy mi is áll benne. A megszólítás: „Tisztelt barátom” („Poštovani prijatelju”). Ezután kemény szavak következnek. Le van írva, hogy Jugoszláviában a börtönök tele vannak politikai elítéltekkel. A rabok sóhajai, kiáltásai, halálhörgései nem jutnak túl a börtönfalakon. A Stojadinović–Korošec-kormány brutális erőszakkal fojt el minden gondolatszabadságot és sajtószabadságot. (Ebből az is kiderül, hogy valamikor 1935 és 1939 között fogalmazódhatott meg a röpirat, mert ekkor volt hatalmon a Stojadinović–Korošec-kormány.) És ezután jön egy mehökkentő mondat, mely nehezen illeszthető emberi jogi retorikába: „*Miután az igazságszolgáltatás szégyenére, az igazságügyminiszteri tárcához került Cvetković, ez a szifiliszes niši cigány, a véres rezsim azon van, hogy a börtönökben kínhalállal gyorsan életüket veszítsék a politikai elítéltek.*”

Szifiliszes niši cigány? Szóval nem fővárosi, hanem csak Niš városbeli, emellett cigány, és ha már cigány, akkor nyilván szifiliszes? És ezt az emberi jogok védelmének ligája mondja?

Ma ezt már szinte mindenki ügyesebben csinálná. Az még elképzelhető (és nem is ritka), hogy politikai ellenfelek magukon nem veszik észre, amit a másik oldalon bírálnak. Például a korrupciót és annak megjelenési formáit olyan jelenséggént látják és láttatják, mely csak a politikai ellenfél gátlástalanságából fakad, semmi köze a korhoz, az általános gazdasági helyzethez, a korrumpáló vállalatok megszokásaihoz, kísértésekhez, melyek a saját oldalunkig is elérnek. Esetleg odáig is elmehetnek még

a dolgok, hogy ki lesz mondva (vagy legalább sejtetve lesz), hogy a fél-reszeretkezés nem általános jelenség; ami oda vezet, az csak az urizáló populizmus, illetve a balliberális nemzetietlen multihajlam. De még ez a lendület sem visz el odáig, hogy mondjuk, egy rasszizmus ellen kiálló röpiratra oda legyen írva, hogy ez vagy az a rasszista politikus egy piszkos néger (vagy cigány).

A röpiratot vélhetően a Stojadinović-Korošec-kormány felé irányuló (talán nem alaptalan) utálat sodorta az emberi jogok zászlaja mögé. Innen a válóperes iratokba sodródott, majd ebbe a kéziratba, melyben a szerző arról okoskodik, hogy mi is a valóság.

Poštovani prijatelju,

Danas je već čitavom civilizovanom svetu poznato, da su robijašnice u Jugoslaviji prepune političkih osuđenika. Ali čitavom civilizovanom svetu, pa čak ni našoj javnosti, nije poznato, kakav varvarski režim vlada unutar memljivih zidova mnogobrojnih kazniona u J.

Tantalske muke, uzdasi, krici i samrtnički ropci tih prvoboraca za sve narodne slobode, vrlo teško izlaze izvan zidova robijašnica, jer protunarodna vlada finansijsko-klerikalno-begovska — Stojadinović-Korošćeva — ugušuje brutalnom silom svaku slobodu misli i štampe.

Sa dolaskom sifilističkog niškog ciganina Cvetkovića, na sramotu pravosuđa, na portfelj ministra pravde, krvavi režim u kaznionama ide za tim, da ubrzo poubija mučeničkom smrću sve političke osuđenike.

Dostavljajući Vam ovaj reprodukovani dopis jednog dela političkih osuđenika iz Vojvodine, apelujemo na Vaša čovekoljubiva osećanja, apelujemo na Vaš instinkt ka pravdi i slobodi, da učinite sledeće :

- 1) tražiti hitnu smenu krvnika Petrovića ;
- 2) tražiti potpunu amnestiju svih političkih osuđenika ; — I pozivamo Vas :

u istrajnu borbu za obaranje diktature
i za uspostavu demokratskih sloboda !

Liga za zaštitu prava čoveka, sekc. za Vojvodinu

Éles

Regényrészlet

A pizzasütő kemence kohóvá hevítette a nagytermet, nagyjából húszan ültük körbe az asztalt, még az ételszag is verejtékezett. Mézga és Basszer is ott voltak, a szétköltözésünk óta nem találkoztunk, eljátszották, hogy nem utálnak, és én is eljátszottam, hogy nem utálok őket, egészen baráti volt a hangulat, a zsinórban kihozatott söröktől pedig egyre emelkedettebb. Ott volt szinte az egész exosztályom, mindenkinek akadt, amivel felvágjon, az én legnagyobb eredményemnek Katjét tartotta a jónép, el voltak ájulva a Facebookra feltöltött közös fotóinkon, a lányok rá, a fiúk rám irigykedtek, *mikor lesz az esküvő?* A társaság amúgy már távolról se volt az az egy húron pendülő, végigrókázott bulikon összeedződött banda, a többiektől észrevehetően elkülönültek például azok, akiknek startból nem adatott meg az egyetemistáskodás lehetősége, vagy az alapképzés három éve után ott kellett hagyniuk a nagyvárost, és visszaköltözniük a posványba, műmosollyal, savanyún hallgatták az egyetemről hazahozott sztorikat, mások voltak, mint a többiek, fénytelen szemű, bánatos szamarak a szögesdrót mögött.

Legjobban talán Atom története húzta le őket, kimérten mesélt és száraz homlokkal, egyedül őt nem kerülgette a hóguta a falakat repesztgető forróságtól, volt ideje hozzászokni a sivatagban. Középcsoportos korában háromjegyű számokkal szorzott, és karatebajnokságokon verte a nyolc-éveseket, most pedig egy dúsgazdag arab ország egyetemének volt az ösztöndíjas hallgatója, golfautóval furikázott a kaviárt felszolgáló menza és a jakuzzival ellátott kollégium között, már amikor nem a világ legkülönfélébb szegleteiből szalajtott zsenitársaival tímbingingezett. Egzotikus szigeteken és síparadicsomokban építették a csapatot, legutóbb egy égig érő hegyen jártak Indiában, négyezer méter magasra mentek fel az alap- táborig, ahol kemény mínuszfokokban és napi nyolcezer kalóriát bezabálva igyekeztek jobban megismerni egymást és saját magukat, az viszont,

hogy Atom a tréning végén hogyan mászott fel egy szál magában további háromezer méternyit a csúcsig, már nem derült ki, Mészga az első fél másodperces szünetnél közbeugatott, és Basszerrel együtt belekezdett legutóbbi bebaszásuk taglalásába: mivel még mindig nem osztott a sors nekik barátnőt, azon az estén nem elég, hogy megerőszakoltak egy szerencsétlen februári hóembert, de meg is hajigálták csalamádés hamburgerrel az épp arra járó rendőrautót, majd az őrszobán olyan ügyesen hányták össze magukat, hogy a kékeknek a jegyzőkönyv felvételétől is elment a kedvük, át is passzolták őket a mentősöknek, akik egy kiadós gyomormosás és néhány injekció után szélnek eresztették mindkettőjüket. Amilyen állapotba szép lassan az egész osztály zuhant, ilyen csavarok ma estéről se voltak kizárva, a sört abszint és Becherovka váltotta fel, a Renegade-et megülő zsongást pedig üvöltözés és éneklés, egymást követték az iskolahimnuszok, a diáknapi indulók, a turbónemzeti nóták, egyetlen szédülő örvény volt az egész asztaltársaság, kavaroxtam benne végre én is, élveztem, örültem; régi barátságok és ellenszenvek törtek felszínre ismét, egyesek összeölelkezve, mások egymás ingnyakát markolászva próbáltak kinyögni egy-két félmondatot, *szeretlek bazmeg, hogy a jó kurvaanyádát a ravatalon, azt.* Azok az osztálytársak is terítékre kerültek, akik nem jöttek el, percek alatt tisztázódott, hogy ez ilyen nagyképű kurva az meg olyan semmirevaló köcsög, Devla se maradt ki a repertoárból, *buzi bazmeg, esküszöm!*, ordította Basszer, *jaja, szállt be Mészga, tág a luk a csuha alatt, nem recseg a fing!*

Ekkor szólalt meg fejemben a Becherovka. Devla imádkozott érted, mondta. Ezek meg kikúrtak a lakásból, mondta. Miattuk kellett még a vonaton is tűt szűrj magadba, mondta. Miattuk döglött meg a fiataiságod, mondta. Úgy beszélt hozzám, mint egy kaporszakállú keleti tanító, én se szóltam be durván, csak annyit löktem oda vicceskedve Mészgának meg Basszernek, hogy *nem értem, mi értelme úgy rákattanni, Devla cölibátust fogadott, nincs semmiféle szex, ti meg olyan jól álltok a csajokkal, hogy egyszerre öt kurvátok van, nem?* Azonnal megszakadt a szalag, *ezt meg hogy érted?*, kérdezte Basszer. *Hát ahogy mondom,* emeltem fel az öklöm, és kiegyenesítettem az ujjaim, *hüvelyk, mutató, középső, gyűrűs és kicsi, ha ezek rámozdulnak a cuccosra,* ráztam meg a kezem, *az a legjobb, nem?* Mészga meg Basszer rögtön lefagytak, de az egész nem tartott tovább fél másodpercnél, erőlködve robbantották ki magukból a röhögést, ennél mesterségesebben egy robot se csinálhatta volna, kínlódva nyerítettek és nyerítettem rajtuk én is, abban a pillanatban végtelenül nagy harcos voltam. Töréspont volt ez az estében, többé nem lett ugyanaz a pörgés, Atom hiába ment le spárgába a kijáratnál, hogy ne lehessen kijutni, jó páran úgys hazamásztak, a társaság maradéka pedig három-négy tagú klikkekre szakadva szétszóró-

dott az üres asztaloknál. Kimentem az udvarra egyet szellőztetni a fejem, valahonnan fentről, a sötét égből lökhajtásos turbinák susogása szűrődött le, hamar fázni kezdtem, nem maradtam sokáig.

Visszafelé a vécénél összefutottam egyik osztálytársammal, lány volt, szőke és még nálam is részegebb. Négy éven keresztül néztük egymást anélkül, hogy bármi történt volna, már nem ért fenéig a haja, és azok a hollófekete tincsek se voltak benne, amik megteremtették az összhangot szintén feketére rúszozott ajkaival, ő mégis ugyanaz volt, mint ballagáskor. Félrehúzódtunk a konyhabejárat melletti sarokba, egy kibelezett, antik rádió pihent a fejünk fölötti polcon, árnyékot vetett ránk, fogalmam sincs, miről beszélgettünk, a tányércsörgés, a pincérek, a kajaszaggal elvegyülő szeszgőz meg a fények mind-mind távol voltak, egyedül ő jött egyre közelebb, *nekem van barátom*, mondta, *nekem van barátnőm*, mondtam. Aztán elsötétült előttem a világ, lehet, egyszerűen csókolózás közben hunytam le a szemem, vagy a vér öntötte el annyira az agyam, hogy pár másodpercre megvakultam, nem tudom, az viszont biztos, hogy Mézgát tisztán hallottam, megértettem minden egyes szavát és azt is, hogy ő bezzeg képes volt nem megváltozni az évek során és ugyanazt a beszólást hozzám vágni, amit elsőéves korunkban már annyiszor elsütött: csak ültem bambán és hülyén, és nem bírtam felfogni, hogy juthat eszébe valakinek, bármennyire is létszüksége a számlaegyenlítés, hogy egy egész terem hallatára azzal szakítson félbe egy kavarást, hogy *bazmeg, sok mindent láttam életemben, de zsidót szökével smárolni, azt eddig még nem!*

Villámgyorsan egyedül maradtam a konyhabejárat melletti padon, kint rekedtem. Amúgy szinte senki se röhögött, a társaság nagy része túlságosan meg volt hajolva, hogy leessen nekik a poén, a kabátjukat keresték, szálíngóztak hazafelé egymás után. Szerettem volna odamenni Mézgához és bepancsolni neki egyet, amiért másodszor is fellökött, de túlságosan kész voltam, hogy fel bírjak állni a padról, a pincér rázta meg a vállam, *menni kéne cimbora, záróra*. Éreztem, hogy valakik rám segítik a dzsekimet, a hónom alá nyúlnak és támogatni kezdenek kifelé, felnéztem, Mézga volt meg Basszer, *vigyázz, itt a küszöb, el ne taknyolj a lépcsőn, hallod?* Átkopogtunk a visszhangos kapualjon, a levegő hófehér volt a ködben szétporladt utcalámpa-fénytől, megveregették a hátam, *remélem, nem haragszol*, mondta Mézga. *Anyád picája*, feleltem, és leereszkedtem egy kirakat párkányára, kijöttek a többiek is, búcsúzkodtak, kérdezték, hívjanak-e taxit, mondtam, hogy *nem*. Sokat nem győzködtek, néztem, ahogy elmennek, repülőgépmotorok búgtak a fejemben, a gondolataimat se hallottam, üvöltöttek.

Bámultam egy darabig magam előtt az utcakövet, aztán lehánytam, és indultam haza én is. De alig tántorogtam pár száz méternyit, egy kínai

turkáló előtt valami furcsa dolgot vettem észre, a járdán hevert és úgy dudorászott, ahogyan csak egy lángelme tud dudorászni a saját hányása kel-
lős közepén. *Viszkkikölát akarok!*, ordította Atom, miközben felranciaigáltam a földről, én meg bármit akartam, csak ne kelljen hazavinnem a csöndbe a gázturbinákat a fejemben. A közeli éjjel-nappaliban vettünk két Red Bullt, összeöleleztünk, és nekifogtunk kocsmát keresni, villanyoszloptól villanyoszlopig lődörögtünk, mindeniknél pihentünk egy kicsit és ittuk az energiatalt, ilyenkor néztem Atomot és rájöttem, annyira tökéletesen összejött neki minden, hogy még irigykedni is jólesik rá. Rövid kérlelés után beleegyezett, hogy befejezze hegymászása történetét, jó darabon csak kő van odafent meg az ég, szürke-kék, szürke-kék, ameddig a szem ellát. Később jön a hó meg a jég meg az emberek a számarakkal, intenek és intesz, köszönnek és köszönsz, majd eltűnnek és eltűnsz. Azokban a magasságokban nincsen már semmi, a levegő is gyér, s ha két ember szót vált, az felér egy fél teremtéssel. De a csúcstámadáskor egyedül vagy, egyedül kell lenned, társad a füledben doboló vér és a melledben hörgő zihálás, mész, kapaszkodsz, kínlódsz, mászol, és még azután is mennél, kapaszkodnál, kínlódnál, másznál tovább, hogy felértél, mert bármennyire is fáradt vagy, félsz abba hagyni, mi van, ha nem elég, mi van, ha még és még és még kell? Aztán megpihensz a hegy tetején, és havazni kezd veled átellenben, tőled több tíz kilométerre egy másik csúcson. Mint éhes száj, úgy cuppannak rá a hófelhők a sziklákra, *azelőtt sose láttam kívülről havazást*, mondta Atom, *mindig csak benne voltam, nem értettem a lényegét*. Onnan a hegyről viszont kicsinek és esedékesnek tűnik az egész, nem is jelenség már, inkább tárgy, elfér a tenyérben. *Olyan, hogy is mondjam, isten-fílingje van az egésznek, tényleg, te mivel foglalkozol mostanában? Folyónéző vagyok*, feleltem. *És azon belül mit csinálsz? Hát nézem a folyókat. Ennyi? Ennyi. Na bazmeg*, mondta Atom, és megtorpant egy kapualj előtt, *hallod?*

Egymásba loccsanó dallamok és ritmusok hallatszottak a félhomályból, *itt parti van bakker!*, mondta Atom. Egy recsegő-ropogó falépcsőn mentünk fel, négy-öt egymásból nyíló teremből állt a klub, hogy mit ittunk, fogalmam sincs, egyedül arra emlékszem, hogy erős volt meg sok, percek alatt semmivé lett az a minimális józanság, ami a hányás és az energiatalt után visszaszívárgott belénk. Akár golyók a pinball-gépben, úgy vergőd-
tünk át a tömegben, stroboszkópfény és basszusdübörgés, valaki mikrofont nyom a pofámba, karaoke, Atommal teli torokból bögjük a falra kivetített szöveget, *karma karma karma karma karma kamúlióóón*, mély a lányok dekoltázsa, reng a mellük a nevetéstől, hirtelen egy ismerős arc, mintha csak tegnapról villanna be, mi az isten, Balerina, semmit se változott, mióta véget ért, mióta magamra hagyott a fertőzőn, mióta elment azzal a nyálas-

sal, ugyanaz a vasalt hajú, szeplős, nem szép, de szép csitri, *jú kám en gó, jú kám en gó-ó-ó-ó*, észrevesz és mosolyog, sajnál, látja, mivé lettem, pisilni kell, francba ezzel a hülye mikrofonnal! Recseg a hangfal, nekiütközöm egy kikondizott felsőtestnek, lepattanok, női vécé, nem érdekel, üres fülke, a fal márvány, nekinyomom a homlokom, hideg, nem tudok célozni, tiszta húgy a nadrágom, leszarom, vissza a fénybe-sötétségbe, gyors a zene, rohan, menekül a múlt idő elől, csakúgy, mint azok, akik szökdösnek rá, érzik, ez a ritmusuk, az enyém bezzeg nem, én csak állok a falnak támaszkodva és nézek, nincs is testem, két szem vagyok csupán, Balerinára tapadok, figyelem minden mozdulatát, táncol, dobja magát, könnyűek és gondtalanok a barátnőivel meg a körülöttük legyeskedő selyemfiúkkal, az ő drum and bassük ez, a győztesek drum and bassje, én miért nem? nekem miért nem megy? az én fejemben miért van repülőgépmotor?! Fossá leszek, öreg vagyok, bőrfotel, szakadok meg, izzadok, sírni kell és lehunyni a szemet, és elejteni a fejet és aludni és aludni, *jól vagy? hívjak neked taxit?*, kérdezi egy hang, ugyanaz a hang, ami évekkal ezelőtt a fertőzőn azt mondta a telefonba, hogy teher vagyok, hogy elég volt, hogy neki kaland kell, de egy csomó idő eltelt azóta, most jó hozzám, végigsimít az arcomon, ugyanaz a kézkrém, ugyanaz az illat, lehet, hogy nem is úgy volt, félreértés az egész, ő jó, válaszolni viszont nem tudok, elfolyok és süppedek, egyre mélyebbre merülök, szorítás a karomon, *ne aludj vazz, ez itt nem szálloda, hallod? hallod?! na húzás!* Kopasz a kidobó és halszájú, átsuhanok arcok és színek között, ő az én rakétám, röpít gyorsan, tol maga előtt kifelé, ajtó, hideg, dzseki megvan, Atom is itt, *szevasz tesó, szarul vagy-e, mert én igen*, bakancs alatt dübörög a lépcső, nekem van copfom, az összes hajszál erő, hátranyúlok a tarkómhoz, hogy kihúzzam a galléromból, nem kapom, eltűnt, nincs ott semmi, ki vagyok?!

Érték

Rád többen számíthatnak, ahányakra te.
Fennakadhatnál ezen a megbillent könyvelési tételen,
be is körmölhetnéd szigorú rubrikába,
de ott hagyod felébe-harmadába,
mert bármi máshoz képest súlyosan érdektelen.
Éjjel sétára indulsz háztetőgerincen,
nappal halott, haldokló, élni vágyó
barátokat, rokonokat látogatsz.
Megörökölhetetlen gyűjteményedet
rendezgeted, és nem kavar fel,
hogy te sem vagy egyéb mint gyűjteménydarab.
Az árad felszökhet és lezuhanhat,
az értéked végig ugyanaz marad.

Eltűntek

Eltűntek a régimódi rózsák
bársonymélyükkel, súlyos fejükkel,
harapható illatukkal,
mi lesz velünk?

Eltűntek régi embereink
miénkhez annyira hasonló,
régimódi történeteikkel,
mi lesz velünk?

Eltűntek régi napjaink
keserédes aromájukkal,
esetleges színeikkel, zegzugaikkal,
mi lesz velünk?

Eltűntek régi házaink
nagymama-nagypapa szagukkal,
nyirkos pincéikkel, napforró padlásaikkal,
mi lesz velünk?

Eltűntek régvolt gyerekeink
emlegethető szeretetükkel,
panaszos vádjaikkal,
mi lesz velük?

Születésnapomra

Mint egy elgurult és résbe szorult tabletta.
Senkit nem mérgezek. Senkit nem gyógyítok.
Kigurultam az időből. Kortalanul porladok.

Megadás

Úgy tűnik, börtönben éltél végig.
Nem láthattál fel onnan az égi.
Csak sejthetted, a fény szalagnyi sávja
nem más, mint a világ világossága.
Az ajtót, öklödet felsebezve rég nem csépeled,
nem álmodod magad a falakon kívülre.
Fellazíthatatlan görcs a fantázia és az értelem,
másra nem vágysz, csak jó börtönőrrre.

Tartozás

Közeledett a halálhoz, távolodott a haláltól,
közelített, távolodott, anyám. Amióta kinyílt a szemem,
benőtt a fejem lágya, és egyéb furcsaságok estek meg velem,
nem is beszélt másról annyira hosszasan, részletesen, mint a halálról.
Altató-, nyugtatótabletták tömkelegével

próbált védekezni ellene, reggeli-esti mantraként
ismételgette, hogy az életnek semmi értelme nincsen.
Valahogyan elviselni kell, átevickélni rajta,
egy megnevezhetetlen köztes helyre,
ahol lét és nemlét mellékes problémák csupán.
Felháborodott, ha vitába szálltam vele. Félelem.
Az ő sorsára juthatok (a szabad akaratról majd máshol és máskor),
vagy egészen másra. Kitalálhatatlan, milyen a más?
Talán nem kellett volna megszületnem.
Talán nem akkor és nem oda.
Talán nem kellene itt és most töprengenem,
tartozom-e neki azzal, hogy igazat adjak,
vagy az ellenkezőjét hajtogassam kényszeresen.
Tartozom-e neki bármivel azért, mert világra hozott,
és az élet értelmetlenségéről próbált meggyőzni mindhalálig.

Évek óta

Évek óta abból élek, hogy
egyszer rég megdicsértek.
Nem emlékszem, kicsoda,
nem emlékszem, miért.
Áttörni holnapok nem tűzbiztos
falát érdemes újra ennyiért?

Egyformák

Elfogytak a tegnapi próféták, akik
hullámosra taposták holt tengerek felszínét.
Elvegýültek a partokon önmaguk szórakoztatásáért
lihegve szorgoskodók, önmaguk létfenntartásáért
izzadva munkálkodók, önmagukról lemondók,
önmagukról elfeledkezők között, szárnyalva és lekötözve
az egyformaság előnyeivel és nyűgeivel,
egyformává váltak velük elfogadásban és kitaszítottságban,
egyformává, ahogyan egyforma ember az emberrel,
abban is, ahogyan felháborodik egyformaságán bárki mással.

Szégyen

Túl a szégyenkezésen, elfogadod
már azt is, amit nem szívesen adnak.
Tévedéseid mattá fakult üveghegyek,
átkelni rajtuk nem érdemes, nem
elég izgalmasak hegymászó kalandnak.
Úgy állsz, karodat sajnálkozón kitárva,
mintha gyakorlatot végeznél pszichodráma-
foglalkozáson, ahol arra kértek,
mutass rád jellemző mozdulatot.
Leengedheted már, a többiek hazamentek.
Leengedhetnéd a karod.

Botorul

Irreális elvárásokkal fordul
az ember számtalanszor a világ felé.
Elvárná például, hogy fiatalságának
színészei ne vele együtt öregedjenek,
nagy költők összes versei között
gyengébbekre elvétve se akadjon,
ne fanyaruljon az íze máról holnapra semminek,
ne szaggasson meg öreg fákat a vihar,
felőtt sohase gyerekeskedjen,
gyerek ne nőjön fel túl hamar,
minden mindig ugyanolyan maradjon.
Elvárná az ember, botorul, hogy hazája,
ahová valahai sorsa kilökte, hordozza tenyerén,
és ha leesne, újra tenyerére segítse.

A „kritikai út” a hermeneutikától a komparatistikáig

Jean Starobinski munkásságának aktualitásáról

*„Bizonyos, hogy nem csupán a kritikával, de
mindenfajta megismeréssel kapcsolatban megál-
lapíthatjuk: »Nézz, hogy téged láthassanak«.”*

(Jean Starobinski: Poppea fátyla)

Bevezető

Jelen tanulmány tárgya a genfi iskola aktualitásának kérdése. Annak a mérlegelése, hogy a 20. századi európai irodalomtudomány e meghatározó irányzata milyen kihívást jelent, s milyen örökséget hagy a 21. századi komparatistika számára, illetve ezen örökség mennyiben mutatkozik megkerülhetetlennek. E keretek között gondolatmenetemet kénytelen vagyok Jean Starobinski munkásságának komparatistikai távlatú vizsgálatára szűkíteni.

A komparatistika 21. századi kihívásait és perspektíváját tehát nem a „posztkomparatistikai” elméletek, hanem egy korábbi modell aktualizálhatósága felől igyekszem végiggondolni. Feltételezésem szerint egy adott tudományterület, jelen esetben a komparatistika megújulása nem kizárólag a jelenkori tudományos trendek vagy elméletek mentén képzelhető el, hanem a diszciplína önszituálásába/öndefiníálásába adott esetben produktív módon vonhatók be olyan – ma is aktuálisnak bizonyuló – irodalomtudományi iskolák vagy interpretációs modellek, mint éppen a genfi iskola¹ s azon belül is a Starobinski-életmű.

Noha Starobinski alig írt világirodalmi témájú tanulmányt, e – mindenfajta elméleti és interpretációs doktrínerségnek s a zárt teoretikus rend-

¹ Marcel Raymond tanítványai: Jean Rousset, Jean Starobinski, Georges Poulet, Albert Béguin és Jean-Pierre Richard.

szerek vagy iskolák kvázi-ideologikusságának ellenpontját képező – életmű a 21. századi önmagát megújító, megújítani kényszerülő komparatistikai kutatás számára is példaértékű lehet. Annyiban is, amennyiben egy plurális, nem zárt kánon-képzettel számoló, a kanonikus kortárs elméletek elvárásainak is több módon megfelelő modelltől van szó.

Amikor Starobinski a genfi iskolára² vonatkozó kérdésre egy 2003-as interjúban választ ad, világosan kijelöli az irányzat strukturalista kötődéseit, s egyben azok meghaladását éppenséggel a komparatistika és a hermeneutika irányába: „Maga az elnevezés Georges Poulet leleménye. Valahogy mindig bizonytalanok voltunk ezzel a nagy szóval kapcsolatban, hogy »iskola«. Mint a »genfi iskola« képviselői, irodalomértelmezésünkben igyekeztünk mindig úgy megfogalmazni a magunk álláspontját, hogy azt a szövegek, a tények, a történeti és társadalmi vonatkozások ismeretére alapozzuk. Raymond és Rousset azt igyekeztek szemügyre venni, hogy egy adott szöveg mennyiben kötődik más szövegekhez. Elsősorban nem valamiféle módszert kidolgozni kívántunk, hanem egyfajta szellemi nyugtalanságot kelteni. [...] Úgy is fogalmazhatunk, hogy mindez a szövegben való egzisztenciális elmélyedést jelentette, melyet az objektivitás igénye táplált. Ez annyit jelent, hogy igyekeztünk megőrizni az interpretáció higgadt távolságát a szövegtől, melyet nem tekintettünk kultikus tárgynak. Megkíséreltünk tehát úgy tekinteni a szövegre, mint az olvasóhoz intézett megszólításra.”³

Nem megkerülhető kérdés Starobinski és a genfi iskola magyar recepciójának hiánya, illetve megkésettisége: az első magyar nyelvű Starobinski-kötet 2007-ben jelent meg. Starobinski hosszas magyar nyelvű „elhallgatása” vitathatatlanul összefügg az elméleti kánonok 90-es évekbeli ártrendeződésével, de nyilván nem merül ki abban. Az életmű magyarországi befogadástörténete külön tanulmányt igényelne, reményeim szerint az alábbi gondolatmenet valamifajta – adott esetben implicit – válaszkíséreltet erre a kérdésre is.

A ma is élő és alkotó, többek közt eszmetörténészként is számon tartott Starobinski rendkívül nagy repertoárral dolgozik. Az interdiszciplinaritás,

² Amerikai szerzők, Sarah Lawall, majd J. Hillis Miller terjeszti el a *Geneva School* kifejezést. A genfi iskola eszerint a *Critics of Consciousness* egyik francia nyelvű változata. Sarah Lawall, *Critics of Consciousness: The Existential Structure of Literature*, Cambridge, Harvard University Press, 1968 és J. Hillis Miller, *The Geneva School: Raymond, Béguin, Poulet, Rousset, Richard, Starobinski*, In *Modern French Criticism* edit. John K. Simon, Chicago, University Press, 1972

³ „Jean Starobinskival beszélget Szávai Dorottya”. In: *Poppea fátyla. Jean Starobinski válogatott irodalmi tanulmányai*. Vál. és szerk. Szávai Dorottya. Kijárat, Budapest, 2006. 10.

a művészetköziség, az intermedialitás kérdései irodalmi tanulmányait is meghatározzák. Az – erősen intermedialis szemléletű – Starobinski-oeuvre komparatistikai vetületű újraolvasása felveti a hagyományos értelemben vett összehasonlító irodalomtudomány és a kultúratudomány érintkezési lehetőségének aktualitását.

Szempontunkból fontos a *L'Invention de la liberté 1700–1789 (A szabadság felfedezése, 1964)* és az 1789 *Les emblèmes de la raison* (magyar fordításban: *1789 Az értelem jelképei*) (1973) című eszmetörténeti ikerművek példája, melyek a felvilágosodás gondolkodásmódját a korabeli filozófia és a képzőművészet együttes interpretációjával, képi ábrázolás és filozófiai nyelv egymásra vonatkoztatásával ragadják meg: mindkettőben a *L'Âge des Lumières* (szó szerinti fordításban a *Fény korszakának*) egy lényegű – az árnyékot elutasító – képeit-jelképeit-emblémáit tárva föl (lásd Goya, David, Tiepolo, Canaletto, Watteau, Canova stb.). A második könyvben a szerző – a művészet- és tudományköziség eminens példajaként – még a Mozart-operáknak is szentel egy fejezetet. Az utóbbiaknak szánt olvasatok – nem mellesleg Rousseau, Stendhal, Hoffmann, Balzac és Nietzsche operaértelmezéseinek fényében – a 2005-ös *Les enchanteresses* című, a zene és a szó művészetének intermedialis kapcsolatait tárgyaló kötet tekintélyes részét teszik ki.

Úgy is fogalmazhatunk, hogy Jean Starobinski e tekintetben is megelőzte a jóval később bekövetkező irodalomtudományi folyamatokat, hiszen az intermedialitás-kutatásoknál vagy a 90-es évek „képi fordulatanál” (*pictorial turn*) évtizedekkel előbb publikált alapvető jelentőségű munkákat az irodalom és a társművészetek intermedialis kapcsolatairól.

Mindez egy olyfajta *kultúra-felfogást*, illetve *hagyomány-értelmezést* rajzol elénk, melyben irodalomról szólni a történetiség és a kulturális tradíció figyelembevétele nélkül nem lehetséges, ahogy épp ily lehetetlen eltekinteni a társművészetekkel való összefüggésektől és vice versa. A Starobinski-életmű éppen ekként s ennyiben tekinthető lényegét tekintve komparatistikai beállítottságúnak, a szerző pedig – a diszciplína relatív válságának idején is – egy korszerűnek mutakozó, plurálisan értett, mégsem eklektikus komparatisztika eminens képviselőjének.

Ha például Yves Chevrelnak, a kortárs francia komparatisztika egyik jeles képviselőjének *La Littérature comparée* (1989) című művéből indulunk ki, a „komparatisztika eszerint olyan diszciplína, ahol a hangsúly az irodalmon van ugyan, ám a tudományos munka hatósugara kiterjed a társművészetekre is. A komparatisztika *transzverzális* hivatottságú diszciplína – vallja Chevreel. Az olyan diszciplínák mellett, amelyek jól elhatárolható kutatási területekkel bírnak, a komparatisztika a metszéspontok tudomá-

nya: vizsgálja a különböző nyelvi területeket, irodalmakat és művészeteket, irodalmat és történelmet”. „Ebben az értelemben a komparatiztika egy a priori rendszerelvű diszciplína” – állítja – Chevrelt kommentálva Steven Tötösy de Zepetnek *Módszer és a komparatiztika, avagy újabb fejlemények az irodalomelméletben* című írásában⁴, melyben a komparatiztika mint – a mai irodalomtudományban korszerűnek tekintett – rendszerelvű diszciplína mellett érvel.

Fontos adalék a Starobinski-féle olvasásmód komparatiztikai perspektívájú megközelítéséhez, hogy a – lengyel szülőktől származó, Genfben született – szerző a *többszervező, többnemzetiségű* Svájc szülötte: „Francia Svájcban a francia kultúra jelenléte magától értetődő, ugyanakkor a német kultúra [...] sokkal inkább jelen van, mint például Franciaországban. A német szerzőket eredetiben olvastuk, emellett számos író, illetve egyetemi oktató működött műfordítóként, és közvetítette Svájcba nemcsak a szépirodalmat, de a német irodalomelméletet is. [...] Igyekeztem megismertetni a francia közönséggel német barátainnak, a konstanzi iskola képviselőinek munkáit. Egyszóval Svájc ennyiben is a közvetítő szerepét játszotta és játssza mindmáig az európai kultúrában”⁵ – vallja Starobinski egy interjújában világossá téve, hogy a genfi iskola *geokulturális* helyzetéből adódóan ab ovo a *közvetítő kultúra* pozíciójából határozta meg önmagát, e *multikulturális* közeg pedig – mely eredendően túllép a nemzeti irodalom konceptusából építkező irodalomszemléleten – mint olyan, katalizátora a legkorszerűbb komparatiztikai szemléletmódnak.

Tekintet és kritikai viszony

„Minden papírra vetett szó kép, amennyiben képen valamifajta pszeudo-jelentést értünk” – így szól Franz Kafka *A tekintet képei*⁶ című írás első mondata.

A Starobinski-életmű koherenciájában döntő szerepet játszik az, amit a *tekintet poétikájának* nevezhetünk, s a hatvanas évekbeli recenzensek a *tekintet iskolájaként* neveznek meg: mind a teoretikus szövegek, mind a társművészetekre vonatkozó írások, csakúgy, mint a szövegértelmezések középpontjába állított *tekintet* egyszerre metaforája, alanya és tárgya az interpretációnak.⁷

⁴ Steven Tötösy de Zepetnek: *Módszer és a komparatiztika, avagy újabb fejlemények az irodalomelméletben*. In: *Alföld*, 1996. július

⁵ „Jean Starobinskival beszélget Szávai Dorottya”. I. m., 9.

⁶ Jean Starobinski: „*Franz Kafka. A tekintet képei*”. Ford. Szávai Dorottya, I. m. 263.

⁷ A szöveg mint test, mint a test jelzése, sajátos percepciók kategória Starobinskinél. (Vö. a hivatkozott interjújával, valamint pl. az alábbi tanulmánnyal: Jean Starobinski: „L'échelle des températures. Lecture du corps dans *Madame Bovary*”. In: *Travail de Flaubert*, Paris, Seuil, 1983. 45–79.)

A hatalmas életmű szembeötlő jegye a szemre, látványra, látásra, nézésre, tekintetre irányuló szöveginterpretáció: az irodalom nyelvének a képi, azaz nem-verbális felőli „dekódolása”. A máig alighanem legjelentősebb – irodalmi tanulmányokat tartalmazó – kötet, a *L’Oeil vivant [Élő szem]* a maga teljességében bontja ki és valósítja meg az alapkoncepciót, az értelmezői „szemre” hagyatkozó olvasásmódot.

A Starobinski-féle interpretációs gyakorlatban kitüntetett „tekintet”, e fenomenológiai, hermeneutikai s egyben intermediális beágyazottsággal rendelkező fogalom különösen relevánsnak tűnik a komparatisztika ezredfordulós újrarendelése szempontjából.

„Az elrejtett megigéz. [...] Az elrejtett a jelenlét másik oldala”⁸ – ezekkel a *Műalkotás eredetének* Heideggerét félreérthetetlenül megidéző szavakkal kezdődik a *Poppea fátyla*, mely a tekintet poétikájának bevezető és programadó írása a *L’Œil vivant* kötetben. Amint Starobinski ezt követően a *regard* szó etimológiai elemzését adja, szándékosan teszi felismerhetővé a gadameri hermeneutikához való kötődését: „Az etimológia segítségével észrevehetjük, hogy a francia nyelv az irányított látás jelölésére a tekintet [regard] szóhoz folyamodik, melynek szótöve [garde] eredetileg nem egyszerűen a nézés aktusát, hanem sokkal inkább a várakozást, a gondoskodást, a védelmet, a megfontolást és az oltalmat jelöli, azzal a nyomatékkal, amelyet a megkettőzés vagy az ismétlődés prefixuma kifejez [re]. A nézés [regarder] egy olyan mozdulat, mely igyekszik ismét őrizet alá venni [reprendre sous garde]. [...]” Mindezt egy alapvető jelentőségű kijelentés követi: „Ugyanis tekintetnek kevésbé a képek összegyűjtésének, mintsem a viszony létesítésének képességét nevezem.”⁹

A tekintet kitüntetettsége tehát – nemcsak ebben a megalapozó írásban, de az életmű egészében – elválaszthatatlan egy másik alapfogalomtól, a *relation*-tól, illetve a *relation critique*-től. Nem véletlenül kapja a *Relation critique* című kötet a *L’Œil vivant II.* alcímet. Pontosabban: a *regard* mindig mint *relation*, a *tekintet* mint *viszony*/párbeszéd/dialógus, illetve *kritikai viszony* értelmeződik: a Starobinski-féle olvasásmód értelmező és értelmezendő *tekintet hermeneutikai viszonyát* alkotja meg.

Könnyen belátható, hogy ez a tekintetre fókuszáló olvasásmód *dialogikus* műalkotás-fogalommal számol, melyben a tekintet az én és a Másik, a saját és az idegen tudat, szó, szöveg, illetve kulturális tér közti utat járja be. A Starobinski-féle szem az olvasás alanyára és tárgyára egyaránt *szubjektumként* tekint.

⁸ Jean Starobinski, „*Poppea fátyla*”. Ford. Radvánszky Anikó, i. m. 33.

⁹ Starobinski, i. m. 34–35, 35.

A *fenomenológiai* érdekeltségű tekintet Starobinskinél végül mindig *egzisztenciális* tapasztalatok jelölőjévé lesz, a Racine-, Rousseau-, Stendhal- vagy épp Kafka-alakok „világban-benne-létének” jelölői.¹⁰ A látás, a nézés – mint a különféle művészeteket összekapcsoló médium – ekként válik Starobinski sajátos komparatiztikájának *hermeneutikai* alapvetésévé.

Poppea fátyla – olvashatjuk a *L'Œil vivant* bevezető fejezetében – „gyengéden visszavezet a tudáshoz, melyről immár a visszatükröződő tekintet gondoskodik”. „Ebben a könyvben a tematikus megközelítésnél sokkal többet és egyúttal sokkal kevesebbet olvashatnak. [...] A tekintet élő kapcsolatot alkot a személy és a világ, az én és a többiek között.” A *Poppea fátyla* végül a kritikus tekintet, az értelmező szem kérdésére tér ki: „A hiteles értelmezés »talan nem a teljességre törekszik (miként a föléhelyezkedő tekintet), és nem is az intimitásra (miként az azonosító intuíció). A teljes kritika olyan tekintet, amely felváltva képes megkövetelni a föléhelyezkedést és az intimitást; eleve tudva, hogy az igazság nem az egyik vagy a másik kísérletben található, hanem az egyiktől a másikig tartó fáradhatatlan mozgásban. [...] Jutalomként érezni fogom a műben egy felém irányuló, de nem az én kérdéseimet tükröző tekintet megszületését. Ez egy engem kereső, vizslató és válaszra készítő idegen, radikálisan más tudat. [...] A mű engem kérdez.»”¹¹

A *Relation critique (A kritikai viszony)* című nevezetes, kötetcímadó írásában Starobinski az interpretációnak az *egyedi* és az *általános* viszonylatában való kijelölésével ugyancsak a komparatiztika, az *általános és összehasonlító irodalomtudomány* egyik posztulátumát fogalmazza meg.

A *La relation critique* című 1970-ben publikált alapmű a francia strukturalizmus körüli vitába kapcsolódik be. Fontos e ponton emlékeztetnünk

¹⁰ Erről lásd: Max Milner, „Le statut du regard dans l'oeuvre critique de Jean Starobinski”. In: *Starobinski en mouvement*, sous la dir. de Murielle Gagnebin et Christine Savinel, Éd. Champ Vallon, 2001. 45.

¹¹ Starobinski, i. m. 37, 38, 43–44. A szem, a tekintet, a látás, illetve látvány, vagyis a kép felőli szöveg-, illetve műértelmezésben bizonyára szerepet játszik a szerző festészet iránti elkötelezettsége is. Egy 2003-as interjúban Starobinski így vall erről: „Igen, a festészet a maga reprezentációs megoldásaival kétségtelenül sokat segít a műalkotás, s ezen belül az irodalmi mű megértésében. A percepció aktusában minden érzékünkkel azon kell fáradoznunk, hogy észrevegyük a szöveg felénk irányuló intencióit. A percepció kérdése a kritikus legelső kérdése kell, legyen: miképpen szerveződik az irodalmi mű mint beszédaktus, hogyan szólal meg a »hang«, valamint, hogy ki kihez beszél a szövegben: ez az elsődleges metodikai kiindulópont.” („Jean Starobinski-vel beszélget Szávai Dorottya”, i. m. 16.) Majd kimondja, hogy a tekintet, a percepció kérdése elválaszthatatlan a „*relation critique*”, a „*kritikai viszony*” konceptusától.

Saussure jelentőségére a Starobinski-mű elméleti alapjait illetően¹²: „Oktatóink [...] mondhatni Saussure-tanítványok voltak – olvashatjuk az idézett interjúban – : a saussure-i nyelvelméleten nevelkedtünk, e nagy jelentőségű teória számunkra már ekkor evidencia volt, míg Franciaországban csak az 50-es évek végén vált közismertté.”¹³

Starobinskiről szóló méltatásában Manfred Frank is felhívja a figyelmet egy másik, igen fontos tudománytörténeti tényre, tudniillik, hogy „Jean Starobinski jóval megelőzt/v/e Schleiermacher irodalomelméleti újrafelfedezését”.¹⁴ Frank a Starobinski-életművet a *Relation critique* fényében értelmezi, különös tekintettel annak schleiermacheri alapjaira. A hermeneutika atyjának híres megfogalmazását látja visszaköszönni a *Kritikai viszonyban*, „a hermeneutika egyetemességre való törekvéséről”.¹⁵ „Ha a kritika tudomány, akkor az egyes ismeretétől felfedezéseinek általánosítása felé kell tartania: egyszersmind önmagát is meg kell értenie, vagy pontosabban, saját végső rendeltetésének fényében kell önmagát meghatároznia”¹⁶ – mondja Starobinski. Az univerzalitás-szingularitás kérdésről különösen éles megvilágításba helyezi, hogy Jean Starobinski interpretációs modellje valahol a komparatiztika és a hermeneutika metszéspontján jelölhető ki.

Az irodalomkritika nem más tehát, mint „kritikai viszony” [*relation critique*]. „Leginkább a kritikai út fogalmához ragaszkodom – mondja Starobinski. [...] – A kritikai út fogalmába természetesen beleértem a »hermeneutikai kört« is, amely maga is a kritikai út egy – különösen sikeres – alelete.”¹⁷

„Az »út« magában foglalja az eltávolodás mozzanatát is – olvashatjuk M. Frank kommentárjában – az általánostól való eltávolodást. A kritikai

¹² A Saussure anagrammáinak szentelt nevezetes könyvön túl (*Les mots sous les mots. Les anagrammes de Ferdinand de Saussure*) érdemes itt felidézni a genfi szerző szavait: „Szemléletemre nézve meghatározó volt, hogy egyetemi képzésünkben nagy szerepet játszott a nyelvészet. Nem kellett tehát »felfedeznünk« Saussure-t, s ennyiben mi, a genfi iskola képviselői másod-, vagy harmadgenerációs Saussure-tanítványoknak tekintjük magunkat. [...] A saussure-i alapvetések mondhatni velünk született ismeretként működtek, s ez már ekkor egyfajta strukturalista szemléletként jelentkezett. Genfben Marcel Raymond vezette be a kvázi strukturalista szövegelemzést.” („Jean Starobinski-vel beszélget Szávai Dorottya”, i. m. 11.)

¹³ Starobinski, i. m., 11–12.

¹⁴ Manfred Frank: A stílus egyedi általánossága: *Megjegyzések Jean Starobinski hermeneutikájához* (*A kritika értelme*. Ford. Papp Ágnes Klára. In: Starobinski, i. m., 313.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Jean Starobinski: *La relation critique*. Paris, Gallimard, 1970. 12.

¹⁷ Starobinski, i. m., 13.

viszony nem egyoldalú, hanem kölcsönös. [...] A szabály egyetemessége és az alkalmazás egyszerűsége között az interpretáció közvetít. Az interpretáció azonban mindig egyedi. Alkalmazásának körvonalazhatatlan természetű sorra megghiúsítja az irodalomkritika módszertani egyetemességre való törekvését, és »a kritikai tapasztalat általánosítását« »szüntelen alakulássá« változtatja.¹⁸

„Összehasonlításra van szükségünk ahhoz – folytatja Frank –, hogy megbizonyosodhassunk afelől, az ismétlés nem cáfolja-e meg a szabályt.” De ahogy Schleiermacher megállapítja: „az összehasonlítás révén nem férhetünk hozzá a valódi individualitáshoz”¹⁹; vagyis csak az nevezhető individuálisnak, aminek nincs párja, aminek egyedi léte nem tűri az összehasonlítást, ami elszakad az általánosabbtól.²⁰ Schleiermachernek – a Starobinski-életművön keresztül felidézett – meglátása intés lehet a jelenkori s mindenkori komparatiztika számára az összehasonlító módszer klasszikus csapdájának elkerülésére.

A Starobinski-életmű hermeneutikai és a komparatiztikai vonatkozásai, tágabban hermeneutika és komparatiztika *metatudomány* vagy *metaelméleti* összefüggései elmélyült kutatást, szisztematikus végiggondolást tennének szükségessé, ami meghaladja jelen tanulmány kerekeit. Megjegyzendő, hogy Frédérique Toudoire-Surlapierre vadonatúj komparatiztikai elméletkötetében egy külön fejezetet szentel a kérdéses összefüggésnek.²¹

Sőt, Antoine Compagnon, a Baudelaire-tanulmányokról szólva nemcsak Starobinski *összehasonlító* módszeréről tesz említést, de egyúttal azt állítja, hogy „ez a megközelítés a *hermeneutikából* született, amely a költő teljes életművéből származó, párhuzamos szövegrészek összeolvasását is alkalmazza”.²²

„A [...] kritika feladata épp abban áll, hogy kimutassa a szövegben [...] mindazt, ami a mai világban a remekmű elrettentő vagy kivételes értékét képezi az adott kultúrában.”²³ [...] „Ezek az eltérések bizonyos kivételes művek *végletes szabálytalanságában* érik el csúcspontjukat –, amelyeket a kultúra éppenséggel a kritikai értelmezés révén nyer vissza, vagy próbál

¹⁸ Manfred Frank: „A stílus egyedi általánossága: *Megjegyzések Jean Starobinski hermeneutikájához (A kritika értelme)*”. In: Starobinski, i. m., 315.

¹⁹ *Herméneutique et critique*, kiad. Manfred Frank, Frankfurt am Main, é. n., 177.

²⁰ Uo.

²¹ Frédérique Toudoire-Surlapierre: „*Une herméneutique comparative*”. In *Notre besoin de comparaison*, Orizons, Paris, 2013. 139–142.

²² Antoine Compagnon: *A tudományok és a kép barátja*. Ford. Földes Györgyi. In: Starobinski i. m. 292.

²³ Jean Starobinski: *La relation critique*, i. k., 21–22.

visszanyerni a nyelv számára. A mű kérdését itt, mint a *kivétel* (vagy *torzszülött*) kérdését látjuk megfogalmazódni, a magát egyedinek és hasonlíthatatlannak látó individuum jeleként [...], amely, mivel a nyelvet használja fel, azt kockáztatja, hogy elveszíti lázadó jellegét és érthető olvasmánnyá szelődül – az »általános« (ahogy Kierkegaard nevezi), vagyis a racionálisan egyetemessé tehető rend, magába szippantja a kivételt.”²⁴ (Manfred Frank ezzel kapcsolatban a nevezetes Rousseau-olvasatra hivatkozik.) Mindezt ugyancsak intésként foghatja fel az általános és összehasonlító irodalomtudomány, hogy tudniillik ne veszítse szem elől azt, amit Starobinski „differenciáló viszonynak” nevez.

„A tárgyat gazdagító értelmezésem révén, vagyis az értelem erőfeszítése révén lépünk túl a körön. Ezt a szellemi erőfeszítést nevezik a németek, Schleiermachertől Heideggerig, Spitzertől Gadamerig, „hermeneutikai körnek”²⁵ – olvashatjuk a *Relation critique*-ben.

Alapvető jelentőségű, hogy Starobinski a *módszer* (*méthode*) helyett – Ricoeurhöz hasonlóan – az *une théorie de l'interprétation*, azaz az *interpretáció elmélet* fogalmát vezeti be.²⁶

„Starobinski interpretáció-elméletében és a kortárs elméleti viták párhuzamainak²⁷ kimutatásában Schleiermacherre, Spitzerre és időnként Sartre-ra támaszkodott. A főszerepet az »egyeti általánosság« játssza, amely Schleiermacher stílus-fogalmát jellemzi. [...] E szerint a hipotézis szerint az értelmező feladata a közvetítés lesz a két véglet között, melyeket Starobinski »az objektív (filológiai) interpretáció körének«, illetve »a szubjektív interpretáció körének« nevez.”²⁸ A szöveg valamennyi kvázi-objektív strukturális elemében ki kell mutatnia a „személyes mellérendelést”, ahogy August Boeckh nevezi²⁹, és viszont: meg kell kísérelnie a szerző egyéni stílusában felfedni a szimbolikus rend nyomait. Schleiermacher ezt nevezte az „adott diskurzus szubjektív és objektív, történeti és jövőbe mutató rekonstrukciójának”.³⁰

²⁴ Starobinski, i. m., 24–25.

²⁵ Starobinski, i. m., 164–165.

²⁶ Vö. i. m., 10–16. Lásd még: „Ami igazán nehéz, hogy műértelmezésünk több legyen, mint a módszer pusztá alkalmazása. Hogy ne kizárólag a tudás irányítsa a kritikai szöveg megformálását, hanem esztétikai szempontok is.” („Jean Starobinski-vel beszélget Szávai Dorottya”, i. m., 16.), „A pontos módszerek számomra eszközt, nem pedig végcélt jelentenek.” (*La relation critique*, i. k., 18–19.)

²⁷ Vö. Starobinski, i. m., 53, 75.

²⁸ Frank, in Starobinski, i. m. 325. (Lásd *La relation critique*, i. k., 151.)

²⁹ *Enzyklopedie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*, Éd. E. Bratuschek, Darmstadt, 1966. 83.

³⁰ *Herméneutique et critique*, i. k., 93.

Applikáció

A fentebb kifejtettek illusztrálására vegyünk végül néhány konkrét példát Jean Starobinski műelemzéseinek sorából.

A *meghívó vers* című 2001-es tanulmány, melyet maga is „összehasonlító elemzésnek” (218.)³¹ titulál, nagyszerű példája Starobinski lényegileg komparatista látásmódjának. A *Le poème d’invitation* címet viselő írás Baudelaire *Útrahívás* (*L’invitation au voyage*) s főképp *Moesta et Errabunda* című versének középpontba állításával (melyek a *Romlás virágaiban* egymás szomszédságában találhatók) a meghívó vers összehasonlító műfajtörténeti vizsgálatát végzi el. E kései tanulmány, mely ab ovo a vers mediális aspektusából indul ki, tudniillik a „hívó szó” (215) hangzósságából, a meghívó költészet hagyományának antik forrásaiig – Epikurosig és Horatiusig visszanyúlva – tekinti át a műfaj történetét az európai lírában. E költészettörténeti áttekintésében a genfi mester szokásához híven teret ad a különféle kultúrtörténeti, valamint interdiszciplináris kitekintéseknek is, mint például a libertinus meghívó alakjának jelenléte a reneszánsztól, illetve Mozart *Don Giovanni*jának meghívó operaáriái (218) vagy Baudelaire képzőművészeti kritikái. Emellett – Hölderlin és Nerval Horatius-fordításai kapcsán – kitér a fordításra mint komparatistikai aktusra, mint a kérdéses összehasonlító műfajtörténet szempontjából releváns tényezőre. Majd André Chénier egy 1819-es episztolájával veti össze a *Moesta et Errabundát*, mely annak kimutathatóan közvetlen textuális forrása volt, s rögtön felhívja a figyelmet az összehasonlító szövegelemzés egyik legfőbb buktatójára: „A kétféle diskurzus különbségét kell érzékelnünk, azt, hogy melyik hogyan igazít el térben és időben. Az elemi alkotórészek hasonlósága csak még jobban kiemeli összehasonlításra [...] a lényegi különbséget. [...] Tehát egyszerre kell figyelembe vennünk Baudelaire átvételét és az átvett anyag teljes metamorfózisát” (225, 230). A *meghívó vers* összehasonlító szövegértelmezése úgy zárul, hogy számot vet azzal, a műfajtörténeti összehasonlítás révén hogyan tárható fel több korszak, avagy paradigma elkülönülése, közelebbről a Chénier-, illetve Baudelaire-életmű közti paradigmaváltás. Másként: hogyan ragadható meg a komparatistika (ma is teljességgel korszerűnek mondható) eszközeivel a Baudelaire-oeuvre korszakküszöb jellege, melynek során „a modernitás új nyelvet teremt” (236).

³¹ Jean Starobinski: *A meghívó vers*. Ford. Papp Ágnes Klára, i. m., 215–243. (A soron következő oldalszámok erre a tanulmányra vonatkoznak.)

Hasonló következtetésekre juthatunk, ha a *La mélancolie au miroir. Trois lectures de Baudelaire* (magyar fordításban *Visszatükröződő melankólia*) című 1990-es munkáját, mely alighanem az életmű egyik legkiemelkedőbb darabja, a komparatisztika mai helyzete és kihívásai felől tekintjük át.

A Baudelaire-könyv szervesen kapcsolódik a szerző *melankóliára* vonatkozó kutatásaihoz, melyek olyannyira az életmű kezdeteire nyúlnak vissza, hogy – az eredeti képzettségét tekintve orvos irodalmár – orvosdoktori disszertációját is ebből a témából írta. Utóbbi tény egyértelművé teszi, hogy a Starobinski-féle szemléletmód lényegét tekintve nem csak *művészetközi*, de egyben *tudományközi* is. A melankólia témája végigvonul az életművön, hol a képzőművészet, hol a zene által megérezkített változatában, hol a *Mizantróp*, Beckett vagy Flaubert *Bovarynéja* kapcsán, minden esetben, a Baudelaire-könyvben is, a kulturális hagyomány távlatában. „Meglátásom szerint a melankólia kultúrtörténete az individuum történetét, az egyén boldogságát és boldogtalanságát, a világban elfoglalt helyzet rajzolhatná föl. [...] A melankólia mintegy leképezi az európai kultúrát, ennek a kultúrának az egyik leitmotívumaként áll előttünk”³² – vallja a szerző.

A *Visszatükröződő melankóliában* a Spleen-versek interpretációja során Starobinski a melankólia arisztotelészi definíciójára megy vissza, kitér a motívum mitológiai és ikonológiai vonatkozásaira, majd a baudelaire-i melankólia költészettörténeti előzményeire (Gautier, Vigny), valamint a költőnek az 1859-es *Szalonra* írt eszmefuttatásaira a szobrászatban fellelhető melankóliáról. Kijelöli *A Hattyú* (*Le Cygne*) című költemény Ovidiushoz, illetve Victor Hugóhoz fűződő intertextuális, illetve hatástörténeti kötődéseit, miközben arra is felhívja a figyelmet, hogy Baudelaire jól ismerte a melankolikus emberre, illetve a Melankólia megszemélyesített alakjára vonatkozó ikonológiai hagyományt. Vagyis ismét csak a legjobb értelemben vett komparatistaként jár el.³³

Mindezekből következőleg megkockáztatható a kijelentés, hogy a Starobinski-mű bizonyos értelemben megelőlegezte a kultúratudományi fordulat által elvárt, illetve előírt elméleti kánont, más szóval elébe ment a 21. századi komparatisztika kihívásainak. Egy banális fordulattal élve: lehet, hogy a komparatisztika jövője egyben önnön múltjában jelölhető ki? Vagy legalábbis önnön múltjának egy-egy részletében?

³² „Jean Starobinskivel beszélget Szávai Dorottya”, i. m., 17.

³³ A Baudelaire-könyvben emellett lebilincselő eszmefuttatásokat olvashatunk melankólia és önarckép, melankólia és önreflexió összefüggéséről.

Manfred Frankot idézve hozzátehetjük: „A kulturális válság közegében nem lehet elégszer emlékeztetni a Starobinski hermeneutikája mélyén megbúvó *etikára*. Arra figyelmeztet, hogy a megértés vágya [...] feladat és nem evidencia. A mű [...] kérdéseket szegez az életnek, a kornak.”³⁴ Ahogy Jean Starobinski műve is kérdéseket szegez nekünk, hiszen a maga egyetemességében és megismételhetetlen egyediségében műalkotásként olvastatja magát, melyben Poppea fátylaként „az elrejtett megigéz”.

³⁴ Frank, in Starobinski, i. m., 325.

Kórtörténet

Drogfüggőség, halálélmény és betegség-narratíva a kortárs magyar gyermekirodalomban

„Mindenki 6 éves
lesz vagy volt,
az egész népség.
Ha csak meg nem holt,
de akkor meg már a Mennyországában hat.”
(Kukorelly Endre: Mindenki)

Az alcímbe foglalt tabutémák néhány éve még csupán elvétve jelentek meg a magyar gyermekirodalomban, a társadalmi konvenciók elmozdulása, a feszültség és a kibeszélési kényszer (valamint a nemzetközi trendek) azonban olyasfajta gyermekirodalmi paradigmaváltást indukálnak, amely sokszor társadalmi diskurzust is von maga után. A Móra Könyvkiadó a nyolcvanas években is foglalkozott már olyan témákkal, mint a serdülőkori szexualitás, válás, drog, de a Piknik-sorozat kizárólag külföldi ifjúsági regények fordítását tartalmazta. A TABU könyvekkel a Móra újra ilyen jellegű összeállítást indított: a tanár-diák viszonyt, a fogyatékkal élést, az iskolai erőszakot stb. megjelenítő kiadványok között már magyar szerző is helyet kapott, mégpedig Pacskovszky Zsolt *Szabadesés*¹ című könyve került kiadásra. A Csimota Gyerekkönyvkiadó Tolerancia-sorozatának részeként eddig tizenhárom könyv jelent meg, ebből kilenc magyar író tollából. A Csimota gyerekkönyvei (főként) a másság – túlsúlyosság, Down-szindróma, csúnyaság – elfogadásának témái köré szerveződnek.

Ebben a sorozatban kapott helyet Szulyovszky Sarolta *A hálás virág*² című meséje, amely az elmúlást a jelképiség segítségével jeleníti meg. Teszi ezt úgy, hogy nem borzaszt el, de nem is maszatol: a halált az élet természetes körforgásának részeként mutatja be. Rendhagyó könyv Dezső Andrea *Mamuska*³ című könyve, hiszen angolul íródott, magyarra

¹ Pacskovszky Zsolt: *Szabadesés*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2013

² Szulyovszky Sarolta: *A hálás virág*. Csimota Könyvkiadó, Budapest, 2010

³ Dezső Andrea: *Mamuska*. Csimota Könyvkiadó, Budapest, 2010

Szabó T. Anna fordította. A kötet a nagymama alakja köré szerveződő emlékrfragmentumokat textualizálja, fekete-fehér illusztrációi kissé groteszkek és horrorisztikusak. A rövid könyv végén a főhős kislány képzeletbeli barátaival és a kert állataival, rovarjaival jelképesen eltemeti a már régen halott nagymamát (Mamuskát). Bátky András *Morci*⁴ című párbeszédkönyve egy kisfiúnak és édesapjának a változás természetéről folytatott filozofikus dialógusaiból áll. Jó és rossz változásról esik szó meg néhány örökké tartó dologról, mint a kakaó vagy a világ legfinomabb szendvics. Az epizódok az évszakováltás rendjét követik, és ehhez kapcsolódóan mindig újabb és újabb megfigyelést tesz apuka és kislánya a világról, a változás természetéről és a halálról. A történetekben hiányjelként van jelen az anyuka alakja, halála sokáig kimondatlan. Az elveszett anya alakjához kapcsolódóan jut fontos szerephez a mesében az emlékezés: „De anya bennünk megmarad olyannak, amilyennek szerettük. És ez nem változik sohasem.”⁵ Az utóbb két, fent említett prózaszöveg közös vonása, hogy a traumák feldolgozásának alapját az elhallgatással szembeállított emlékezésben találja meg, emlékezetpoétikai kérdéssé téve a hiányokat és a traumákat, semlegesítve ezzel a trauma-narráció nehézségeit.

A halálról való gondolkodás jelen van a kortárs magyar gyermeklírában is. Kukorelly Endre⁶ és Kollár Árpád⁷ gyermekverseket tartalmazó kötete, valamint a Lackfi János által szerkesztett *Aranyfityák*⁸ című antológia is több ilyen tematikájú verset vonultat fel. Ezen halálversek főként gyermeki nézőpontból, de változatos beszédmódokban szólalnak meg: kevésbé esztétizálóak, ritkán mozognak metafizikai síkon, leginkább a nagyfokú szubjektivitás jellemzi őket. A lírai én szembesülése a halállal, a gyász mibenléte, a haláltól való félelem, az ebből eredő szorongás, a szeretett személy és háziállat elvesztése miatti gyász, valamint az ehhez kapcsolódó egzisztenciális kérdésfelvetés fogalmazódik meg a felsorolt kötetek halálkölteményeiben.⁹

A felnőtt (író)társadalom is érzékeli azt a légüres teret, amely a gyermekek halállal való szembenézését, találkozását veszi körül, az ilyen költemények létrejöttét talán pont ezen űr generálja. Polcz Elaine *Gyermekek a*

⁴ Bátky András: *Morci*. General Press Kiadó, Budapest, 2011

⁵ Uo.

⁶ Kukorelly Endre: *Samunadrág*. Kalligram, Pozsony, 2005

⁷ Kollár Árpád: *Milyen madár*. Csímta Könyvkiadó, Budapest, 2014

⁸ Lackfi János szerk.: *Aranyfityák*. Friss gyerekversek. Csodaceruza, Budapest, 2010

⁹ Kukorelly Endre: *Midenk*; Kollár Árpád: *mi lesz a bővel*, Kollár Árpád: *én apum*, Kollár Árpád: *anya ma nem anya*; Jász Attila: *Álomvigyázó*, Murányi Zita: *Fánk*, Vass Tibor: *Folyó ügyeim*

*halál kapujában*¹⁰ című könyvének utószavában így ír: „Tobzódunk a halálban, az agresszív halál látványában, híreiben. [...] Ugyanakkor a felvilágosítással a halál következményeiről, elviselési módjairól, mások halálának kezelésével, a gyásszal nem törődünk, mindezekről magunk is keveset tudunk, gyermekeinket nem segítjük. Noha előttünk zajlik a haláltabu bontása, még mindig nem vagyunk felkészülve arra, hogy a gyermekeknek mit mondjunk.”¹¹ Majd így folytatja: „A haláltabu bontása utána jött a halálpornó. Mert ez a tobzódás az erőszakos halálban, pornó és mármár a patológia határán jár. Ugyanakkor a lényeg még mindig elmarad.”¹² Pontosan a lényegi esemény hiányát emlegeti Polcz Alaine: ezt a gyermeki traumafeldolgozás körüli elhallgatást töri meg az irodalom. Erre irodalmi minőségükben értékes, esztétikailag megfelelő művek alkalmasak, amelyeknek – amellet, hogy az életkori sajátosságokat is figyelembe veszik – el kell kerülniük az alkalmazott irodalomká devalválódás csapdahelyzetét. Ilyen zsákutca az alkotói/szerkesztői intenciók rátelepedése a szövegre, valamilyen tanulság explicit kimondása, vagy a túlzott didaktikusság, amely megfosztja a befogadót a személyes aha-élmény elérésétől.

A haláltematikához kapcsolódó betegségnarratíva egyre nagyobb teret hódít, leszorítva a trónról a vámpírtörténeteket. A *Csillagainkban a hiba*¹³ című könyv és film sikere is ez irányba tereli figyelmünket. A magyar irodalomban is bőven akad olyan szöveg, amelyben fontos szerepet kap a betegség toposza, elég, ha a gyermekirodalom területére erőszakolt *Kincskereső kisködmönre* gondolunk, de *A Pál utcai fiúk* is beleillik ebbe a sorba, hiszen itt is kibontakozik egy betegségnarratíva. A kortárs gyermekirodalomban ide sorolható Balogh István *Különös kalantén*¹⁴ című mesekönyve, ahol a betegség miatti karantén a mesemondás szituációját biztosítja, de csupán keretbe foglalja a történeteket. A legkisebbekhez az igen vitatott *Bogyó és Babóca*-sorozat *Bogyó és Babóca beteg*¹⁵ című darabja szól, ahol a fertőző fülgyulladás köré épül a kissé tanmese jellegű elbeszélés. Ennél többre vállalkozik Dóka Péter *A kék hajú lány*¹⁶ című kisregénye, amely az ún. sick-lit műfaji jegyeit viseli magán. Ezekben a történetekben (ahogy Dóka Péternél is) a betegség centrális jellegű, és nem csak toposzként, motívumként vagy epizódként tűnik fel. Nehéz egységes műfajként te-

¹⁰ Polcz Alaine: *Gyermek a halál kapujában*. Pont Kiadó, Budapest, 2001

¹¹ Uo. 111.

¹² Uo. 112.

¹³ John Green: *Csillagainkban a hiba*. Gabó Kiadó, Budapest, 2014

¹⁴ Balogh István: *Különös kalantén*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2013

¹⁵ Bartos Erika: *Bogyó és Babóca beteg*. Pozsonyi Pagony Kiadó, Budapest, 2013

¹⁶ Dóka Péter: *A kék hajú lány*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2013

kinteni a sick-litre, de az alapvető közös vonása az ide sorolt szövegeknek a betegségnarratíva. A főszereplők betegek, akiknek a kórral (főként rákos megbetegedések vagy súlyos mentális zavarok, depresszió) és a halállal történő szembesülését és küzdelmét követhetjük. A végkifejlet gyakran halál (a főhőse vagy egy mellékkarakteré), ritkábban gyógyulás, de nem mindig követi a történet végig az életutat. A sick-lit művekben gyakori a romantikus történetszál is. Julie Passanante Elman elemzi a tinédzser sick-lit műfaját dolgozatában¹⁷, melynek egyik alcíme („Getting Well and Getting the Guy”) is utal a betegség és romantikus történetszál meglétére. Munkájában Lurlene McDaniel (sick-lit) ifjúsági regényeit elemzi a szexualitás, a testképek, a társadalmi hatások és a recepció szempontjából.

Dóka Péter igen rövid ifjúsági regénye egy kórház izolált világában játszódik. A főhős egy magányos fiú, aki a születésnapján gyanús körülmények között lezuhan egy fáról, ezért a kórházban pszichológus is foglalkozik vele. Itt kezdődik Olivér beavatástörténete, amely során barátokat szerez, és megpróbál segíteni új ismerőseinek, sőt, még szerelembe is esik a kék parókát és sötét sminket viselő, kerekesebb székely „vámpricsajba”. A betegség, a pusztulás a kórházra is kiterjed: elromlik a lift, nem működik a röntgengép sem, valamint az itt dolgozó pszichológus is folyton lehangolt, szomorú. Olyan hangsúlyosan e két téma köré épül a történet (betegség és szerelem), hogy a kórház tévéjén is kizárólag kórházas vagy romantikus sorozatot lehet nézni. A kórházban lábadozik törött lábú, sánta, félszemű, vakbeles, gyulladt mandulás, gerincbeteg, szívbeteg, de a regényben azokat a karaktereket ismerjük meg mélyebben, akik lelki problémákkal is küzdenek. Szorongásaik a feldolgozatlan traumákból vagy halálfélelműkből erednek. Peti, a túlsúlyos kisfiú, aki mindenhová angyalszárnyat firkál, nem tudta feldolgozni a nagyanya halálát: „Éppen ebédhez terítettünk anyuval, amikor apu bejött a konyhába, és azt mondta, hogy a nagy anygyal lett. Én meg nyugodtan terítettem tovább, mert nem tudtam, hogy az mit jelent. Anyu kiabálni kezdett: »Hát nem érted? Meghalt a nagy! Nincs többé!«”¹⁸ A fiú nem mehetett el a temetésre, így nem tudott elbúcsúzni a nagymamától. A nőcsábász Zsombor édesapjával él, akit Zsombor anyja elhagyott, Fecó kórosan sovány kisfiú, aki halott nyulát gyászolja. Minden karakter egy-egy pszichológiai esettanulmány, a közös vonás mindannyiukban, hogy (Polcz Alaine megfigyelésére rímelően) a hozzá-

¹⁷ Elman, Julie Passanante: „*Nothing Feels as Real*”: Teen Sick-Lit, Sadness, and the Condition of Adolescence, *Journal of Literary and Cultural Disability Studies*, 6, (2012) 175–191.

¹⁸ Dóka Péter: *A kék hajú lány*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2013. 66–67.

tartozóik, a felnőttek egyáltalán nem értik őket, nem tudják, mire van szükségük (Olivér születésnapjára egyetlen használható ajándékot kapott, azt is alkoholista nagybátyjától). A felnőtt társadalom ilyenforma bemutatása remek írói eljárás, hiszen elősegíti a tinédzser olvasók minél nagyobb fokú azonosulását a regény hőseivel. Sajnos ugyanezen funkció beöltését kissé megnehezíti a történet rövidege, melyben nem nyújt elegendő teret a karakterek kibontására.

A kórházi miliőt belengi a halál misztikuma, ami erősíti a gyermeki fantázia által projektált csodát. Nem mesei csodával találkozunk, inkább a csoda illúzióját érzékeljük. Mira, a „vámpírcsaj” – akiről már ejtettünk néhány szót – ezeknek a csodaeseményeknek a középpontja. Külseje a vámpírkliséit erősíti, halhatatlanság-metaforaként viseli a vámpírpelmezt, védekezéséppen a halálos daganattal szemben, amely úgy lüktet a lábában, „mint valami rossz helyre nőtt szív”.¹⁹ Vámpírokat rajzol, repülésről fantáziál, és a kórházalapító doktor Nosferattól kér segítséget a gyógyuláshoz. Mira meg akarja látogatni a prospektúrát, hogy szembenézzen a halállal: „Nem félnék a haláltól, ha tudnám, hogy milyen”²⁰ – mondja a lány. Olivér azonban ezt nem engedi meg neki, inkább barátsággal és szeretettel (szerelemmel) segíti a lányt, aki miután legyőzi a félelmeit, eldobja a parókát, és lemossa a sminket. A végkifejlet nem a gyógyulást mutatja meg, hanem a betegség- és halálélmény feldolgozását, az azzal való szembenézést. Ez a mozzanat nem csupán pszichologizálás vagy erkölcsi/didaktikai példabeszéd, hanem ennél több: műfajkonstruáló tényező. Mint látható, a sick-lit nem pusztán irodalmi sablon, hanem olyan fenomén, amelynél a pszichológiai aspektus kiiktatása a műfaj megszűnéséhez, de legalábbis kiüresedéséhez vezetne.

Dóka Péter regényében a halál, a válás, a függőségek körüli néma tabuvilág bele van szőve a textusba, legtöbb esetben teljesen természetes léteényként, ezenfelül egy-egy elejtett megjegyzés által érzékelteti a fizikai és pszichikai állapot szétválaszthatatlanságát. Az említett tabutémák (a halált leszámítva) még hangsúlyosabban vannak jelen Tasnádi István *A kőmajmok háza*²¹ című regényében. Tasnádi regényében két idősíkon, két egészen különböző gyerek történetét olvashatjuk. Kornél a mában (2012-ben), Gyuri pedig a mai gyerekolvasó szemében történelmi távlatban, a felnőtt olvasó számára szívmengető, retró múltban (1982-ben, a magnókazetták virágkorában) él. A két cselekményszál közül a mában játszódó a

¹⁹ Uo. 58.

²⁰ Uo. 61.

mozgalmasabb. Kornél, aki kettesben él édesanyjával egy budapesti házban, nyomozást folytat a házban élő mágikókat veszélyeztető peritonok és saját betegsége forrása után, miközben egyre több információ derül ki édesapjáról is. A nyomozás a házban vakációzó Iza fantasztikus magyarázatai alapján indul. Ezeket az elméleteket Kornél először képtelenségnek tartja, de az újabb és újabb „bizonyítékok” miatt folytonosan őrlődik, ahogyan Tzvetan Todorov írja: „A fantasztikum tehát a csak természeti törvényeket ismerő ember habozása a természetfölöttinek tűnő esemény láttán.”²² Ez a kételkedés pedig az olvasóra is átragad, mi sem lehetünk biztosak abban, hogy mi a fantázia és mi a valóság. A házban lakó mágikók köré saját narratíva épül: Dragomán bácsi (akinek származását beszédes neve leplezi le a gyerekek előtt, felismerik ugyanis az angol dragon és man szavakat benne) lakástűz után kórházba kerül, ahová a Szent György mentőszolgálat viszi. Az óvatlan tűzoltók leütik a házat védeni hivatott kőmajmok arcát, így a bérházban lakó, az emberi és mágikus világot összekötő lények (tündérek, vízimanók, szalamandrák és Kornél is) veszélybe kerülnek. A múltban játszódó cselekményszál kevésbé mozgalmas és varázslatos: Gyuri kalandjait követi nyomon, aki a határait próbálgatja, helyét keresi: emiatt folyton zúrbe keveredik. Sötétedés után érkezik haza *A birodalom visszavág* vetítéséről, egy ízben pedig a titokzatos nyambikvara-földön fogságba esik, ahonnan a mindig kimonóban járó Marcsi néni (Tomi édesanyja) menti meg egy üveg bor árán. Marcsi néni jósol Gyurinak, aki a garabonciás lapját húzza, amely „olyan figura, ami egyaránt kapható a jóra és a rosszra”.²³ A két történet szál találkozásakor fény derül az elhallgatott múltra. Gyuri nem más, mint Kornél apja, aki garabonciásként megjárja a poklot, ugyanis rászokik a Perithon nevű gyógyszerre. A fantasztikus történetként induló, pergő és rövid regény végén a fantasztikumból a realisba csúszik a cselekmény: megkapjuk a megoldási kulcsokat, így nagyrészt helyére kerülnek a fantasztikus elemek (pl. nyambikvarák = hajléktalanok). A fantasztikus történet forrása Marcsi néni, akiről kiderül, hogy nemcsak Tomi anyja, hanem Iza nagymamája is, és aki a gyermekek védelmében alkotja meg a ház fantasztikus, varázslatos lokális mitológiáját. Tasnádi azért nem varr el teljesen minden szálát, jelzésként megmarad némi a fantasztikumból, a megmagyarázhatatlan véletlenekből (ilyen Dragomán bácsi esete is). A hiányok, traumák szerepe Tasnádi és Dóka szövegében is centrális probléma. Mindkét történet azt a nézetet közvetíti, hogy a betegségeket nem lehet csupán a test bajaként tekinteni, így Kornél asztmáját is okozhatja az

²² Tzvetan Todorov: *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*. Napvilág Kiadó, 2002. 25.

²³ Tasnádi István: *A kőmajmok háza*. Pozsonyi Pagony Kiadó, Budapest, 2012. 80.

apahiány. Azonban a tárgyalt szövegek nemcsak témaválasztásuk, esetleg motívumrendszerük miatt érdekesek a figyelemre, hanem irodalmi alkotásként, nyelvi megformáltságuk, elbeszéléstechnikai megoldásaik vagy egyéb poétikai jegyeik okán is. E jellemzőknek a feltárása egy hosszabb dolgozat témája lehet, jelen szöveg csupán a műfaji és tematikai jellegzetességek megvilágítására vállalkozott, megnyitva az értelmezést olyan kategóriák felé, mint a trauma megjelenése a gyermekirodalom területén, amely további kutatási téma lehet.

A vajdasági kálváriák

Írásunkban azokat a tapasztalatainkat kívánjuk összefoglalni, melyeket a szabadkai, illetve a nagybecskereki püspökség területén található kálváriák számbavétele kapcsán gyűjtöttünk össze. A szabadkai Községközi Műemlékvédelmi Intézet többéves projektuma volt a vajdasági kálváriák feltérképezése. Ezekre a köztéri szakrális kisemlékekre még a nyolcvanas években figyeltünk fel, elsősorban a Telecskai-dombok lankáin, Nyugat-Bácska sváb településein állókra: Regőcén, Őrszálláson, Gádon és Csonoplyán. Meglehetősen roszkatag állapotban voltak abban az időben annak ellenére, hogy a még ott élő katolikus lakosság évente legalább egyszer bemeszelte a képoszlopokat.

A két püspökség a huszadik század második felében nyerte el végérvényesen önállóságát: a szabadkai 1968-ban, a nagybecskereki viszont 1986-ban. A szabadkai (bácskai) katolikus egyház a Kalocsa-Bácsi Érsekségből, a nagybecskereki (bánáti) viszont a Csanádi Egyházmegyéből önállósodott a trianoni békeszerződés következtében. A XX. század második fele nemcsak az egyházi élet közigazgatásában hozott jelentős változásokat, hanem alaposan megcsappant a hívek száma is. A német lakosság kitelepítése miatt megváltozott a két püspökség nemzetiségi és vallási összetétele. A Nagybecskerekben 2000-ben kiadott évkönyvben az olvasható, hogy a püspökség területén 1939-ben a hívek száma kétszázhat és félezer, a templomok száma száznégy, a kápolnáké harminckettő volt. Az 1974-es adatok szerint a katolikusok száma száztizenegyezerre csökkent, az ezredfordulóra ez a szám nyolcvanháromezerre tehető. 1974-ben hetvenhét templomot és nyolc kápolnát tartottak nyilván. Az évkönyv összefoglalója szerint huszonhárom plébániatemplomot bontottak le a második világhá-

ború után, a kápolnákból is mindössze nyolc maradt az ezredfordulóra¹ (HUZSVÁR 2000: 7–9, 21).

Hasonló összefoglaló kimutatást a szabadkai püspökségről nem találunk. Bácskában a kilencvenes évekig 350 000-re volt tehető a katolikus hívők száma, a misézőhelyek száma százharminckettő volt. Az 1995-ös Sematizmus szerint a nagyobb településeken – Apatinban, Óbecsén, Kanizsán, Szabadkán, Újvidéken, Zentán – több plébánia is működik. Az ezredfordulón több új templomot is felszenteltek, többek között Temerinben, Topolyán, Noszán. Bogarason és Zentán viszont folyamatban van a templomépítés. A bácskai katolikus hívek lelki gondozását a szabadkai püspökség honlapja szerint csaknem nyolcvan plébános végzi.² Huzsvár László püspök ténykedésének köszönhetően Bánátban is építettek új templomokat, Fejértelepen, Temesvajkócon, Rábén, Torontálvásárhelyen.

A két püspökség katolikusai különböző nemzetiségűek, a legszámszámbak a magyarok és a horvátok. A két világháború között a német hívők száma majd kétszázezret tett ki. Emellett szlovák, ruszin, cseh és bolgár katolikusok is élnek a két püspökség területén. A ruszinokat és a bolgárokat leszámítva valamennyien anyanyelvükön gyakorolhatják vallásukat. Bácska és Bánság plébániáin magyar szórványok esetében a katolikus egyháznak nemzetmegtartó szerepe is van, a hívek lelki gondozása mellett a hittanosokat anyanyelvükre is oktatják.

Ezeknek az adatoknak az ismeretében fogtunk hozzá az ezredfordulón az Észak-Bácska és Észak-Bánát településein álló kálváriák dokumentálásához; kezdetben ezt az Illyés Közalapítvány segítségével végeztük, később a Tartományi Művelődési Titkárságtól, illetve a Szülőföld Alaptól kaptunk támogatást. A teljes körű felmérést 2008 októberében fejeztük be. A kutatómunka eredményét 2009 szeptemberében Szabadkán a Szent György-templomban megrendezett kiállításon mutattuk be.³

A terepmunka az anyag összegyűjtésére szorítkozott, arra kerestük a választ, hogy az ezredfordulón hol álltak még kálváriák, mikor és hol építették azokat. Tudatosan tehát az ezredfordulón kezdtük ezeknek a

¹ A következő településeken bontották le a templomokat: Beresztóc, Erdőháza, Szenthubert, Csősztelek, Széchenfalva, Torontálalmás, Begafő, Rezsőháza, Istvánföldje, Lázárföld, Zsigmondfalva, Melence, Nákófalva, Tószeg, Om-lód, Kevepallós, Katalinfalva, Torontálszécsány, Szárcsa, Nagygáj, Györgyháza, Begaszentgyörgy.

² www.suboticka-biskupija.info/inex.php. (Letöltés ideje: 2015. 01. 09.)

³ A kiállítás anyagát Željko Vukelić fotóiból, Lena Sabo Juranović, Nagy Tímea és Violeta Matešić helyszínrajzaiból válogattuk ki. A kálváriákra vonatkozó fényképek és rajzok a szabadkai Községközi Műemlékvédelmi Intézet archívumában található.

szakrális kisemlékeknek a feltérképezését, ebben az időben készítettük a hosszú távú területfejlesztési tervek örökségvédelmi fejezetét. A szabadkai Községi Műemlékvédelmi Intézet Vajdaság északi régiójában foglalkozik az ingatlan kulturális hagyatékkal, ezért kezdetben az itt található kálváriákat fotóztuk és rajzoltuk le. A többi műemlékvédelmi intézet számára érdektelenek voltak ezek az építmények, ezért döntöttünk úgy, hogy a különböző pályázatokon elnyert támogatásokból végigjárjuk azokat a településeket, ahol katolikus templom állt. A kiindulópontunk a szabadkai, illetve a nagybecskereki püspökség évkönyvei voltak, valamint a Kalocsai Érseki Levéltár által közreadott Lakatos-féle történeti sematizmus, utóbbiban utalásokat is találtunk néhány kálváriára. A temetői egyéb helyeken felépített kápolnák dedikációjából is következtettünk az egykori keresztút és a golyota meglétére. A terepbejárás, valamint a források áttekintése után megállapíthatjuk, hogy a Vajdaságban korábban száz-egynéhány kálvária állhatott, nekünk százzal van biztos adatunk. Napjainkban nyolcvanhat nyomára bukkantunk: ötvenhétre a szabadkai, huszonkettőre a nagybecskereki, hétre a szávaszentdemeteri püspökség területén. A határ másik oldalán, az egykori Bács-Bodrog vármegye mezővárosaiban, falvaiban futólagosan megállapítottuk, hogy ott is közkedveltek voltak ezek a szakrális kisemlékek. Ezek tanulmányozására eddig nem volt módunk, a vonatkozó irodalomról sincs pontos ismeretünk.

Az évkönyvekben a kálváriákra tehát nem találtunk külön adatokat, munkánkat viszont annyiban segítették, hogy a katolikus templom meglétéből valószínűsítettük, hogy ott esetleg kálvária is állhat. A szabadkai püspökség területén ez többé-kevésbé így volt, a nagybecskerekiben nem. Bánátban ezeket a szakrális kisobjektumokat nem az ötvenes években semmisítették meg: a szegény dohánykertészfalvakban, a dél-bánati szórványokban a kis közösségeknek nem volt különálló keresztútjuk, nem volt rá pénzük, hogy felépítsék, a nagybőjti ájtatosságot megtarthatták, tarthatják a templomban. Napjainkban – mivel egyre kevesebb a helyben lakó plébános – a csütörtökönkénti keresztutat leginkább magánházaknál végzik. Korábban a bácskai tanyás településeken adatközlőink visszaemlékezései szerint egy-egy út menti keresztnél jöttek össze leginkább a jámbor asszonyok. Ludason kálvária hiányában a temetői nagykeresztnél mondták el a keresztúti ájtatosság könyörgéseit. Sebők Erzsébet (1921–2007) 1996-ban arról mesélt, hogy nagycsütörtökön gyertyafényes körmenetben mentek a régi temető nagykeresztjéhez, a keresztúti ájtatosság végzésekor. Nagyobb, gazdag bánati településeken létezhetett is kálvária. Egy részét közvetlenül a második világháborút követően, a németek kitelepítése után semmisítették meg, így Eleméren is. Ha különálló épületegyüttesek voltak, ak-

kor a településfejlesztés hatására bontották le, vagy pedig azért, mert nem volt gondozójuk. Az épületanyagot széthordták, az állaguk esetenként annyira megromlott, hogy azok veszélyt is jelenthettek. A napjainkban is használatos helynevek viszont azt tanúsítják, hogy korábban mindkét püspökség területén volt ilyen épületegyüttes.⁴ A második világháborúig Bácsújlakon, Eleméren, Futakon, Hódságon, Kerényen, Keveváran, Kúlán, Palánkán, Prigrevicán (Szentivánon), Szentfülöpön, Veprődön, Temeskutason, Zimonyban, Pancsován volt kálvária.

A kálváriák állapota falvanként, városokként változó. Az egykori német településeken csak a temetői kálváriák nyomaira bukkantunk, ezek több esetben megközelíthetetlenek: benőtte őket a csipkebokor, az orgona, a fáféslegék. A Golgota szoborcsoporthoz is többnyire hiányzik a keresztek egyike, a kép, illetve a szoborfülkék száma is hiányos, az ónfestmények vagy domborművek is hiányoznak, az előbbieket rozsdásak, az elmosódott színekből következtethetünk arra, milyenek lehettek a többnyire vidéki címfestők alkotásai. Az ezredfordulón Szerbiában is napirendre került a háború utáni németek kitelepítésének kérdése. Az újvidéki székhelyű Vajdasági Múzeum több kiállítást rendezett a vajdasági németek korábbi életéről. Az enyhülés első jeleként az egykori német falvakban emlékműveket állítottak a háború utáni áldozatoknak, több helyen erre a célra rendezték a kálváriákat: Regőcén, Gádon, Dunacsében, Fehértemplomon.

A kálváriák építésének korszakai

A terepbejárás mellett a helytörténeti munkákból, az internetről is gyűjtöttünk. Áttekintettük azokat a helytörténeti tanulmányokat, könyveket, melyek egyes települések templomait és temetőit dolgozták fel, ezekben is értékes adatokat találtunk ezekre az épületegyüttesekre vonatkozólag. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy több faluban, városban nem sokkal a telepítés után már kálváriát is alapítottak. A XVIII. század közepén, illetve a század utolsó harmadában már állt kálvária Szabadkán, Zomborban, Magyarkanizsán, Topolyán, Bezdánban, Csantavéren,

⁴ Hódság külvárosi vasúti megállóját Kálváriának nevezik, a szép platánfasor jelzi a képfülkék helyét. Kúlán csupán egy fénykép maradt a helyi plébánián, helyére a Telecskai-dombtetőre lakótelep került, Keveváran Szócs Boldizsár elbeszéléséből tudom, hogy a helyi katolikusok mély felháborodása ellenére elbontották a kálváriadombot, a munkát ő vállalta fel, visszaemlékezése szerint a méltatlankodó hívek vele is veszekedtek. Zimonyban az egyik városrészt nevezik Kálváriának. Temeskutason régészeti ásatást végeztek a kálváriadomb közelében, sajnos a helyét a helyszínen nem tudtuk beazonosítani. Veprődön csak a kálváriadomb maradványait találtuk meg.

Pétervárad

Kupuszinán, Palánkán, Péterváradon (TORMÁSY 1883: 70, SZILÁGYI 1980: 12, GYETVAI 1992, HARKAI 1991: 35, BALLA 1993: 154, SZEDLÁR 2009: 83, MILANOVIĆ-JOVIĆ 1988: 34, SZILÁGYI 1980: 13). Az ezredfordulón csupán háromról tudjuk bizonyosan, hogy helyüket nem változtatták meg: a magyarkanizsaiét, a topolyaiét és a péterváradiét. Mindhárom komplexumot több alkalommal is átalakították. Véleményünk szerint Kanizsán és Topolyán csak a lokációjuk maradt meg, Péterváradon viszont a kálváriadombon a Szentsír kápolna az eredeti. Az utóbbi tervezője, Olivera Milanović-Jović szerint, Franciskus de Paul Maneth belgrádi származású hadimérnök volt. Az újvidéki művészettörténész az építés idejét 1772-re teszi. Ő még akkor láthatta a kápolna falán elhelyezett emléktáblát, amikor a keltezés még olvasható volt (MILANOVIĆ-JOVIĆ 1988: 34). A kálváriaállítás első korszaka a XVIII. század második felében kezdődött, a török hódoltság, II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, Mária Terézia és II. József nagyszabású telepítései után, akkor, amikor már többé-kevésbé konszolidálódott az élet az újratelepített falvainkban, mezővárosainkban megszűnt a katonai közigazgatás, s felépültek a templomok. Ez az időszak a XIX. század közepéig, az 1848-as forradalom és szabadságharc kezdetéig tartott. A csonoplyai kálváriát a XIX. század első évtizedében alapították, a szomszéd faluban, Kerényben is volt ebben a korai időszakban kálvária, az, amelyik megérte a második világháborút követő vérzivatar, s 1843-ban építették (SZLÁVNICS 2014: 120). Óbecsén a hívek közadakozásából a vásártéren 1836-ban hozták lét-

Csonophya

re a szoborcsoportot a képfülkékkal (ROKAY: 2015: 296). A temerinit 1821-ben alapították (CSORBA: 2006:70).

54 A forradalom után a szabadságharcban felperzselt templomokat kellett újjáépíteni. Ezeknek a szakrális építményeknek az építésére igény ugyan lett volna, de fontosabb volt a templomok restaurálása. Két kálvária viszont

kapcsolatba hozható az 1848-as forradalom véres eseményeivel. A zentai első kálváriát annak a tömegsírnak a helyén létesítették, ahova az 1849-es véres gyertyaszentelő Boldogasszony-napi áldozatokat temették el (VIDA 2005: 74). Szenttamáson olyan visszaemlékezésre is bukkantam, miszerint a golgotát a szenttamási csata hősi halottjainak a sírján létesítették. A XIX. század hatvanas éveiben alakították ki a szenttamásit, valamint a regőcei kálváriát (PARACKI 2011: 41). Az egyik képfülkén volt olvasható az 1860. évi keltezés. Szabadkán ebben az időszakban helyezik át a Rogina baráról mai helyére a vasútvonal kiépítése miatt.

A kálváriaalapítás második nagy időszaka a XIX. század utolsó két évtizede, valamint a XX. század kezdete. A napjainkban állók többségét ebben a korszakban állították fel, vagy akkor építették át. Ekkor került a mai helyére a zentai Felsővárosi temetőbe a kálvária (VIDA 2005: 74–76). 1878-ban Topolyán felépítették a stációkat, tíz évvel később készült el a neogótikus kápolna a szabadkai Fazekas Mihály tervei alapján (HARKAI 1991: 31).

A XIX. század végi tanyás települések falvakká fejlődtek, ezekben előbb templomot építettek, később a kálváriát is felállították (Oromhegyesen, Nagyfényen, Adorjánon). A huszadik század elején, a harmincas és a negyvenes évek között, Budánovits Lajos apostoli kormányzósága alatt több új templomot is emeltek. A XX. század első harmadában több keresztutat felújítottak, megváltoztatták a régiek lokációját, a különállókát áthelyezték a temetőbe: Gomboson a két világháború közötti időben, Óbecsén 1892-ben a vasút kiépítése miatt a belvárosi temetőben építenek újat. 1932-ben az Alsóvárosi temetőben is felépítik a keresztút állomásait (GLESZER 2008: 282–285). Csantavéren az új templom felépítéséhez a régi kálvária épületanyagát is felhasználták (SZEDLÁR 2009: 83). Ebben az időben több kálvária felépítését is tervezték Szabadka környékén: Csikérián, Palicson, Kelebián. Az utóbbiak a gazdasági válság, valamint a második világháború árnyéka miatt nem készültek el.

A két világháború közötti időszakban a leglátványosabb és művészi szempontból legértékesebb kálváriát Agatic Lajos plébános Nemesmiliticsen építtette fel. Az volt a szándéka, hogy a faluban kialakít egy újabb keletű Mária-kegyhelyet, mert Máriagyúdre az új államalakulattól már nem mehettek a hívek. Idős bunyevác adatközlőim úgy tartották, hogy életükben legalább egyszer el kellett zárandokolniuk a Pécs melletti Mária-kegyhelyre. A plébános úgy gondolta, hogy Militics földrajzi környezete leginkább emlékezteti a híveket a búcsújáró helyre, a templom mögött húzódó Telecskai-domboknak itt van a legmagasabb pontja. XII. Pius pápától Szűzanya-képet kért és kapott is. A lourdes-i keresztút alapján

szoborcsoportokban ábrázolta Krisztus szenvedéstörténetét, új kápolnát is építtetett a szent lépcsőkkel. A kápolnában a tehetősebbek sírkamrákat vásárolhattak maguknak. Az ember nagyságú faszobrokat szlovéniai szobrászművészekkel készíttette el. A kálvária 1924-ben elkészült, de Nemesmiliticsből nem lett zarándokhely. A nagyszabású vállalkozás nem sikerült. Anyagilag tönkrement a plébános, elhelyezték a faluból. A szép épületegyüttest nem gondozták a helybeliek, benőtte a gaz, a szabadon álló szobrokat felgyújtották, maradványait elvitték. Csak a kápolna maradt meg és a stációfülkék, azokat a nyolcvanas években újították fel. A kápolna alatti kriptába azonban még ma is temetkeznek a helybeliek.⁵

A második világháborút követő évek nem a keresztutak alapításának nagy korszaka. Erre az időszakra inkább az út menti keresztetek, a gazdátlanra vált templomok ledöntése volt a jellemző. Mégis van kivétel. Felsőhegyen 1948-ban a helyi plébános kezdeményezésére a falu temetőjének domboldalára impozáns épületegyüttest terveztek. A háború utáni anyaghiány miatt az építkezés három évig elhúzódott, végül mégis felépült a keresztút és a golgota. 1951-ben mindenszentek napján szentelték fel (VIDA 2005: 78–80). A hatvanas–hetvenes években néhány kálvária átépítéséről, felújításáról tudunk, ebben az időben kerültek a betonfülkék a doroszlói kegyhely öntöttvas stációjeleneteire. Az 1989. évi társadalmi fordulat a kálváriák felújításában is fordulatot hozott. Nemcsak az egykori német településeket alakítják át emlékhellyé, hanem a még működő kálváriákat is rendezik. A kilencvenes években Topolyán elálltak attól a tervtől, hogy a kálvária helyén II. világháborús emlékművet emeljenek, Horgoson 1994-ben rendezték a stációkat és a kereszteteket. Temerinben 1998-ban, Szenttamáson 2001-ben állították helyre a golgotát és a stációfülkéket, ebben az időben állították helyre a zentai felsővárosi kálváriadombot és a stációkat. Az ezredfordulón Szabadkán a Szentkúton, valamint Oromon új stációoszlopokat állítottak fel, Bácsföldváron 2010-ben a településen kívül álló szoborcsoport körül kiirtották a gázt, a temetőben viszont felállították a tizennégy képoszlopot Krisztus szenvedéstörténetével. A kilencvenes évek végén telepítették át a temetőbe a martonosi kálváriát, a kis építmény előtt felállították az 1944-es ártatlan áldozatok emlékhelyét.

A kálváriák típusai

A XVIII. századi bácskertesi térképen három kereszttel jelölték a kálvária helyét. Balla Ferenc Bezdánról írt monográfiájában az olvasható, hogy az 1803-ban készült egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a stációkat

fakeresztekkel jelölték meg (BALLA 1993: 154). A kanizsai kálváriáról annyi tudható Gyetvai Péter településtörténeti monográfiájából, hogy azt 1768-ban a helyi plébános állította, és hét állomásból állt. Jézus az olajfák hegyén, Jézus Pilátus előtt, Jézus megostorozása, Jézus kigúnyolása – tövissel koronázása, a kereszthordozás, a keresztre szegezés, a szentsír. A hétstációs kálváriák Mária hét fájdalmát is ábrázolhatták, ezek azonban kiegészítették a tizennégy stációsakat. Magyarkanizsa, Zenta, esetleg Óbecse kapcsán az első formával kell számolnunk.

A magyarkanizsai stációk és szoborcsoport azon a helyen álltak, ahol napjainkban is. Ezt a II. József-féle katonai térkép és a hozzá fűződő leírás tanúsítja. A térképlapokhoz kapcsolódó kérdőív hetedik kérdése a település hegyeire vonatkozott, ilyen összefüggésben említik a Kálvária-hegyet (DOBOS 1993: 448). A szabadkairól ellentmondóak a leírások. Tormásy Gábor monográfiájából tudható, hogy az első keresztutat a ferencesek templománál Futó János és Oskolás Pál költségén 1758-ban állították fel. A szerző szoborcsoportot emleget, de az is olvasható a szövegben, hogy néhány évvel az állítás után a magyar hívek adományából a megfeszített *Jézus képe* (kiemelés B. V.) elé két lámpát állítottak (TORMÁSY 1882: 70). Bonyolítja a tisztánlátásunkat az is, hogy Gajdos Tibor könyvében, melyben Szabadka képzőművészeti életét foglalja össze, az áll, hogy a Bajai temető közelében létesített kálvárián a kápolna előtt található szoborcsoportból Mária szobra a figyelemre méltó. A szerző szerint a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején ismeretlen, jó képességű szobrász alkothatta (GAJDOS 1995: 28).

A ferencesek temploma előtt álló épületegyüttesen nemcsak a szoborcsoport állhatott, hanem a képfülké is, melyben Jézus szenvedéstörténetének az állomásait örökíthették meg, az állomások számáról viszont nincs pontos adatunk, állhatott az hét, illetve tizennégy stációból is. A kanizsai, illetve zentai példából mind a két változat állhatott Szabadkán.

A szabadkai kálvária több mint negyven évig állt a ferencesek temploma előtt. A XIX. század eleji településrendezéskor akarták áthelyezni az időközben lecsapolt Rogina bara helyén kialakított parkba. Ez a terv a napóleoni háborúk miatt csak 1817-ben valósulhatott meg. A város kasszája azonban üres volt, az építés költségeit nem a város, hanem Vojnits Máté táblabíró fedezte. Ő emeltette Szabadkán két évvel korábban a napjainkban is álló Szentháromság-szoborcsoportot. A kálvária terveit Wüstinger József városi mérnök készítette. Ha voltak szobrok a ferences templom előtt, akkor valószínűleg azokat is átvitték a Rogina barára 1817-ben. A XIX. század elején készített szituációs rajzokból jól látható, hogy a tervező két változatot adott át a városnak: az elsőnél körben helyezkednek el a stációk, a másodiknál

viszont patkó alakjában. Az utóbbit Vojnits Máté választotta. Csúszó Dezső kutatásaiból azt is tudjuk, hogy az építkezés költségei 2596 forintot tettek ki (CSÚSZÓ 2008: 111). Ebben az időben a körkálváriákat kedvelhették, az egyik változat szerint a szabadkai is ilyen lett volna.

A Wüstinger tervei alapján készített épületegyüttes 1864-ig maradt a parkban. Az alföldi vasút kiépítése miatt bontották le, s helyezték át a mai helyére. Az új keresztút felépítésére a terveket Skultéty János készítette el. Ezek a tervek számunkra azért érdekesek, mert belőlük betekintést kaphatunk abba, milyen elvárások alapján építették a XIX. század közepén a Kalocsai Érsekség területén a kálváriákat. Skultéty János volt a város főépítésze: az ő tervei alapján javították ki a csantavéri és a bajmoki templomot, több kápolnát tervezett, iskolákat, emeletes lakóházakat is építettek az ő projektumai alapján. Legjelentősebb munkája a szabadkai színház, melyben alapításakor szálloda is működött. Munkásságának meghatározója a klasszicizmus volt, ilyen szellemben tervezte meg a szabadkaiak harmadik kálváriáját is. A térszervezésben viszont továbbra is a barokk kor eszméjét követte. A XVIII. században a közkedvelt forma a körkálvária volt. A természetes vagy mesterséges magaslaton kialakított teraszra kerültek a feszületek a természetes nagyságú szoborcsoporttal: Szűz Máriával, Keresztelő Szent Jánossal és Mária Magdolnával. Ezekhez lépcsőkön lehetett feljutni. A terasz földszinti részén volt a szentsír.

A Vojnits család nemcsak Szabadkán emeltetett szakrális emlékművet, hanem a környező településeken is, ahol birtokaik voltak. Bajsa földesura a Vojnits család volt, ezért ők alapították a templomot. A ma is álló kálváriát Vojnits Máté alapította, s a szentsír mellé temették el 1834-ben. A bajsai szoborcsoport elrendezése hasonlít a Skultéty által tervezett szabadkaira. Feltételezzük, hogy a golgota szoborcsoportot és a szentsírt is a szabadkai mérnök tervezte, mert az részleteiben hasonlít a szabadkai terveihez. Bajsán hiányoznak a stációk, csak a szoborcsoport és a szentsír áll még napjainkban. Utólag kell majd kiderítenünk, voltak-e képfülkék, ha voltak, akkor hét vagy tizennégy vette-e körül a golgotát. A továbbiakban választ szeretnénk kapni arra a kérdésre is, hogy azoknál a kálváriáknál, melyeknél hiányoznak a keresztút jelenetei, eredetileg is így készültek-e, esetleg a stációkat különböző megfontolások miatt lebontották. Péterrévén a temetőben ugyancsak a szoborcsoport áll egy mesterségesen kialakított dombtetőn, melyet körülkerítettek, a golgotához lépcső vezet. A szobrok stílusából arra következtetünk, hogy azok a XVIII. század végén, a XIX. század elején készültek. A szoborcsoport eredetileg a falu határában a Moholra vezető út mentén állt, később helyezték át a temetőbe. A képfülkék téglaíát – a péterrévei adatközlők adatai alapján – egy sze-

gény sokgyermekes család kapta el, hogy abból a házát kijavítsa. 2009-ben közadakozásból felállították a tizenöt stációt.

A XVIII. századi térképeken a kálváriákat három kereszttel jelölték, a későbbi kataszteri térképeken sem tüntetik fel a képfülkéket. Ezért a térképelekből messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, ennek ellenére feltételezzük, hogy a néhány évvel korábban telepített falvakban csak fakeresztek jelölték Krisztus kereszthalálát. Ezt a korai típust őrizték meg Béregen az ezredfordulóig, ekkor cserélték ki azokat és állítottak három fehér műkö keresztet, korpuszok nélkül. A stációkat a legutóbbi felújításkor sem telepítették a keresztek mellé. A legdélebbi sokác településen, Palonán, a falu bejáratánál álló út menti fakeresztet mi a kálváriák közé soroltuk. Mesterséges dombra építették, téglafallal erősítették meg, a keresztfához lépcsők vezetnek. A központi kereszt mellett állhatott a két lator keresztje a mesterséges dombon, de ennek nem találtuk meg a nyomát.

A stációk körülölelték a golgotát az első zentai kálvária esetében is. Nincsenek pontos adataink arról, hogy mikor alapították. A hagyomány szerint az 1849-es véres események áldozatait közös sírban temették el, a sírhalom fölött alakították ki a kálváriát a három kereszttel és a hét állomással. Számunkra ez azért érdekes, mert a kanizsai mellett – melyről a Gyetvay-féle monográfiából tudjuk, a XVIII. század hatvanas éveiben állították – hét képfülkéből állt. A XVIII. század közepén annak ellenére, hogy 1731-ben XII. Kelemen pápa 14-ben határozta meg és egységesítette az állomások számát, Bácskában még a XIX. században is állítottak hét-stációsakat. 1883-ban a zentai épületegyüttes állaga annyira megromlott, hogy azt nem volt érdemes javíttatni, ezért jött jól a városnak, hogy Boros Imre zentai születésű fajszi plébános felajánlotta, hogy új kálváriát építtet a Felsővárosi temetőben. A kalocsai érsekkel folytatott levelezésből tudható, hogy a XIX. század közepén a város előjárói hét stációból álló kálváriát építettek. Nemcsak szakrális célokat szolgált, hanem a szabadságharc áldozatainak az emlékműve is volt (VIDA 2005: 74). A XVIII. században alapított kálváriák hét állomásból is állhattak a mi vidékünkön, mint már a fentiekben kifejtettük: ilyen volt a magyarkanizsai, majd ezt a mintát követték Zentán és Óbecsén is. A barokkos mintakép szempontjából fontos a régi óbecsei kálvária. Az 1870-ben készült kéziratos kétnyelvű térkép szerint az Adai út mellett a Marhavásártér szélén állt ebben az időben a három kereszt a dombtetőn. Körülötte sorakoztak a stációfülkék. Hogy hány stációból állt ebben az időben az óbecsei kálvária, hétből vagy tizen-négyből, nem tudható, mert a térkép készítője tizenkettőt jelölt be. De szerbül és magyarul is jelezte, hogy a három kereszt szent hely, kálvária állt az Adai út végén, a városon kívül.

A barokk mintakép harmadik eleme a bácskai kálváriáknál az a szoborcsoporthoz, amely Krisztust ábrázolja a Getsemáne-kertben az angyalal. Valamennyi bácskai kálvárián volt ilyen, melyet a XIX. században alapítottak. Napjainkban viszont már csak Bezdánban, Monostorszegen, Kupuszinán és Szabadkán áll még. Töredékeit megtaláltuk Csantavéren, Bajmokon, Csonoplyán, Gádon és Topolyán.

A kálváriaegyüttes negyedik egysége a kápolna. Leginkább módosabb helyeken építették fel, sokszor évtizedekkel később, mint ahogy a kálváriát alapították. A XIX. század hatvanas éveitől a településeken élő gazdag birtokosok a temető bejáratának központi részén emeltettek kápolnát, ahova a család tagjait is temették. A családi kápolnáknak ritkán miséztek. Ha a kálvária része a kápolna, akkor annak a dedikációjában leginkább igazodnak Krisztus szenvedéstörténetéhez, Mária fájdalmához. A következő titulusokat kapták a kálváriakápolnák, melyek napjainkban a szabadkai püspökség területén állnak, illetve álltak: Ada: Szent Sándor pápa, *Apatin: Fájdalmas Szűzanya, Bácsszentiván: Fájdalmas Anya*, Bezdán: Sírban fekvő Jézus, Csonoplya: Szent Antal, *Dunabökény: Sírban fekvő Krisztus*, Gádor: *Szent Antal, Kerény: Segítő Szűz Mária*, Kishegyesen tudtunkkal nincs a kápolnának titulusa, Kucora: Jézus Szíve, *Rácmilitics: Fájdalmas Szűzanya*, Monostorszeg: Szent Adalbert, Mohol: nincs a kápolnának titulusa, Nemesmilitics: Havas Boldogasszony, Óbecse: Szent Mihály főangyal, *Palánka: Jézus Szentséges Szíve*, Regőce: Fájdalmas Istenanya, Szabadka: Fájdalmas Istenanya, Szenttamás: Szenvedő Krisztus, Szond: Jézus Szentséges Szíve, Topolya: Borromei Szent Károly, Titel: nem ismerjük a dedikációt, Újvidék: Szenvedő Krisztus, Zenta: Szent Anna, *Zombor: Szenvedő Megváltó*.⁶

Ha van kápolna a keresztút végén, akkor ott fejeződik be a nagypénteki szertartás. A tájba azok illeszkednek leginkább, amelyeknek emeleti részén a keresztet állították fel, s a szentélyben pedig a szentsír helyezkedik el. Ezt már a XVIII. századtól ismerték mifelénk. Így épült fel Péterváradon a Szentsír kápolna, mint már korábban jeleztük, a Régi Major városrészben. A kápolnát és a stációoszlopokat a Rókus-templom között a műút mellett egymást követve két sorban állították fel. A stációkból csak az a hét maradt meg, amelyek a műút jobb oldalán álltak, a bal oldaliakat lebontották. A keresztút végén, a Fruška gora egyik lankáján kimagaslik a két lator keresztje, Krisztusét a kilencvenes években döntötték le. A Koponya-hegyet jelképező hegy aljában alakították ki a Szentsír kápolnát. A kápolna

⁶ A ledöntött kápolnák titulusát dőlt betűvel írtuk. A kápolnák titulusát LAKATOS (2002) alapján gyűjtöttük össze.

Nagybecskerek

bejárata felett egy homokkő emléktábla áll, amelyen megörökítették, hogy ki volt az alapítója, s valószínűleg a tervező nevét és az építés idejét is feltüntették rajta. 2008-ban az emléktábla szövegét mi nem tudtuk kibetűzni. Az alapítás idejének két számjegye viszont XXII. Feltételezzük, hogy a kápolnát 1772-ben építhették a péterváradi erőd kiépítésének második szakaszában. A kápolna is a péterváradi erődítményben kialakított katakombák formájában épült fel. Az oltár alatt volt Krisztus sírja, az oltárképen pedig a Maria Tarfel-i Piéta kegyszobrának a domborműváltozata

Versec

látható, két oldalán egy-egy angyal Krisztus szenvedésének két eszközét tartja: Longinus lándzsáját és a nádszálla tűzött szivacsot. A szentsírból Krisztus testét viszont elvitték, s ugyancsak hiányoznak a pléhképek meg a domborművek.

A térszervezésnek ezt a formáját alkalmazták 1821-ben Temerinben, 1869-ben Szenttamáson, majd 1913-ban Kucorán; ezzel a lehetőséggel élt a huszadik század első harmadában Blázer József zombori építész, amikor több modern stílusban kálváriát tervezett a zombori, szondi és nemesmiliticsi temetőben.

Zentán a Szent Anna- és Törökbecsén a Szent Katalin-kápolna főhomlokzatára került a három kereszt, ugyanis a keresztúti ájtatosság a kápolna bejárata előtt fejeződött be. A többi temetői kápolna többnyire független a kálváriától, s azok nincsenek kapcsolatban a stációkkal. A hetvenes évektől

ravatalozónak is használják a kápolnákat. A kápolna búcsúján, valamint halottak napján szokás itt misézni.

A nagybecskereki kálváriák jobban megsínylették az elmúlt ötven esztendő ateista világát. Működő kálvária csak a búcsújáró kegyhelyeken; Töröktopolyán és Versecen működik. A nagypénteki keresztúti ájtatosságot Csókán, Szajánban és Magyarcsernyén végzik a kálvárián. A csernyi temetői kápolnában halottak napján szoktak misézni. A nagy múltú német településeken kicserélődött a lakosság, a temetők akkor maradtak meg, ha a németek mellett magyarok is éltek a faluban, kisvárosban. A kálváriákat az utóbbi fél évszázadban senki sem rendezte. A módos német településeken – feltételezzük – hasonló elemekből álltak a kálváriák mint Bácskában: a gólgotai szoborcsoporthoz, a szentsírból és a keresztutat megjelenítő képfülkékből. A magyar településeken napjainkban is működők esetében viszont csak egy kereszt áll, a temetői nagykereszt, e köré állítják fel különböző formában a stációkat. Az egy központi kereszt jellemezhetette a nagybecskereki püspökség kálváriáit, hiszen a töröktopolyai Mária-kegyhelyen is csak egy kereszt áll, melyet a nyolcvanas években rendeztek.

A település és a kálváriák

A XVIII. és a XIX. század közepéig létesített kálváriák minden esetben önálló létesítmények voltak, a településen kívül építették azokat, ahova nagypénteken körmenetben vonultak a hívek. A hely kiválasztásában fontos szempont volt az evangéliumi tanítás, mely szerint Krisztus Jeruzsálem határán kívül a Koponya-hegyen szenvedett kínhalált, ott, ahol a gonosztevőket végezték ki. Ezt a tanítást igyekeztek betartani a XVIII. század és a XIX. század elején alapított szenthelyek kialakításában, s így történt ez mifelénk is.

Meghatározó volt az is, hogy az emlékhelyet valamilyen természetes vagy mesterséges domb közelében alakítsák ki. A domb tetejére kerültek a fészületek, azokat leginkább a település központjában álló templom irányába tájolták. Ha körben álltak a stációk, akkor azokat a magaslat lábához építették, később viszont azok a lejtőre kerültek. A kálváriák létesítésére felhasználták a korábban kialakított mesterséges halmokat, ezt tették Bácsón, valamint Magyarkanizsán. Az utóbbinál a szarmata halmok csúcsára építették, a bácsit viszont a középkori gabonaraktárak helyén építették a XIX. század hatvanas éveiben.

Ha nem volt a település közelében természetes magaslat, akkor a fészületeket mesterséges dombra állították fel.

Bezdan

A XIX. században folyamatosan rendezték a települések temetőit, ettől az időtől kezdve építik a kálváriákat a temetők központi bejáratához. Ha a település szerkezetében gondot okoz a kálvária, és annak új lokációt kell keresni, akkor a XIX. század közepétől a temetőt tartották erre a legalkalmasabbnak. Így került a kálvária a Felsővárosi temetőbe Zentán és Zomborban. A harmincas években alapították meg a felsőhegyi, oromhegyesi, tóthfalui temetőket, ezekben nemcsak nagykeresztet állítottak, hanem a keresztút jeleneteit megörökítő szobor-, illetve képfülkéket is. Ebben az időben nemcsak új kálváriákat létesítettek, hanem rendezték a korábbiakat is. Ekkor vált gyakorlattá a Tisza menti magyar településeken, hogy a stáció egy-egy családnak síremlékül is szolgált. Ezzel a gyakorlattal a stációk karbantartását kívánták megoldani.

Alaprajzi kérdések

A barokk korszakban – mint azt már korábban kifejtettük – a körkálváriákat kedvelték, a legrégebbi létesítményeknél a szoborcsoport körében állították fel a stációkat. A keresztút állomásai sorban követik egymást. Ez a régi forma napjainkban Bogyánban és Bácsan áll még. Ebből alakult ki a patkó, illetve ómega elrendezésű kálvária, amelyeknél a ke-

resztút állomásai sorban követik egymást, a keresztút jeleneteit bemutató ábrázolások a menetiránnyal párhuzamosan állnak. Ezt az alaprajzot követi a magyarkanizsai kálvária.

A XIX. század közepétől, vagyis abban az időben, amikor a kálváriákat leginkább a temetőekben létesítik, a két sor képoszlopait párhuzamosan helyezik el. A párhuzamosan rendezett szoborfülkék sorának két változatát alkalmazták: a fülkéket egymással szemben építették fel, illetve a másik, a közkedvelt változatban a kis építményeket átlósan állították fel. A Krisztus szenvedéstörténetét bemutató jelenetek a párhuzamosan felállított stációk esetében átlósan követik egymást. A szobor-, illetve képfülkéket tízméternyi távolságra állítják fel egymástól, de Temerinben és Óbecsén az egyes stációk közötti távolság harmincöt, illetve huszonöt méter.

Korábban kifejtettük, hogy a barokk korszaknak meghatározó szerepe volt a kálváriák térszervezésében, a párhuzamosan felállított képoszlopok elhelyezését – véleményem szerint – a historizmus befolyásolta. A képfülkék megalkotásában viszont lényegesen bonyolultabb a helyzet. Vidékünk kálváriáit az elmúlt két évszázadban többször is rendezték, a stációkat az adott korszak szellemében átépítették. Természetesen tiszta stílusokat nem képviselnek ezek a kis építmények. Az viszont megállapítható, hogy az elmúlt két évszázad valamennyi történelmi stílusa felfedezhető kálváriáin: a barokktól a posztmodernig. A képoszlopok megalkotásában viszont leginkább a neoklasszicista stíluselemeket kedvelték. A huszadik század elejéig a szoborfülkék miniatűr szentélyhez hasonlítanak, félköríves kis apszissal. A nyeregtetőre kovácsoltvas kereszt került. A módosabb helyeken a keresztúti állomás elé szépen megmunkált vasajtócskát helyeztek. Hogy megvédjék a képeket, azok elé kovácsoltvas háló is kerülhetett. A XIX. század végétől kezdve a stációkat burkolótéglából építik, a húszas évektől kezdve viszont a műkövet alkalmazzák, s ezek az oszlopok már leginkább modern formában épülnek. Néhány helyen viszont a stációfülkéken felfedezhetjük a szecesszió hatását is, amelyek abban az időszakban készültek, amikor parasztházakon is alkalmazták a szecessziós vakolatdíszeket.

A szoborcsoportok legkorábbi variánsai a XIX. században készültek. Egyik szobor sem egyedi alkotás, de ezeken a természetes nagyságú, korábban is festett alkotásokon felfedezhetjük az adott korszak, esetünkben a késő barokk stílusjegyeit. Sajnos, a homokkő szobrok állaga igen rossz, nem hiszem, hogy ezek megmentése lehetséges. A töredezett korpuszok helyét sokszor üresen hagyják. A kereszt tövében kuporgó fájdalmas Szűzanyát a jó akaratú asszonyok festegetik. A két lator megfeszített alakját napjainkban ritkán pótolják. Krisztus testét viszont fémkorpusssal helyettesítik. Az újabbakat már nem festik. A Jézus szenvedéstörténetét bemu-

tató képekkel kapcsolatosan olyan adatunk is van, hogy azok a korszak ismertebb templomfestő művészeinek alkotásai, a topolyait Jakobey Károly alkotta, a zentai Felsővárosi temető állomásainak képei a hagyomány szerint a leégett Szent István-templom stációi voltak. A tekiai kegyhelyen az újonnan rendezett fülkébe a korábbi német feliratos tiroli domborműveket helyezték el.

A terepi munkánk alapján viszont megállapíthatjuk, hogy a pléhre festett képek többnyire a helyi címfestők munkái, melyeket mintaképek alapján készítettek. Az elmúlt időszakban valamennyit a jó szándékú hívek többször is átfestettek, minek következtében, hasonlóan a népköltészeti alkotásokhoz, kicsit csiszolódtak, s van ezeknek a pléhábrázolásoknak némi naiv bájuk, ami miatt érdemes lenne rájuk nagyobb gondot fordítani. Különösen vonatkozik ez a feliratosokra, amelyek a többnyelvű környezet miatt egyazon kálvárián más-más nyelvűek. A helyreállított stációfülkékben ritkán pótolják a keresztút állomásait pléhre festett képekkel. Újabbban a templomban található keresztút reprodukcióit helyezik ki nagypénteken a képfülkébe. Dunacsébre valószínűleg Németországból hoztak képeket, Csonoplyán pedig egy helyi templomfestő készítette el az állomásokat.

A vajdasági kálváriaállítás tanulságai

A terepbejárás, valamint a források áttekintése után megállapíthatjuk, hogy Vajdaságban korábban száz-egynéhány kálvária állhatott, nekünk százról van biztos adatunk: napjainkban nyolcvanöt nyomára bukkanunk: ötvenhétre a szabadkai, huszonkettőre a nagybecskereki, hatra a szávaszentdemeteri püspökség területén. A határ másik oldalán egykori Bács-Bodrog vármegye mezővárosaiban, falvaiban futólágosan megállapítottuk, hogy ott is közkedveltek voltak ezek a szakrális kisemlékek. Ezek tanulmányozására eddig nem volt módom, a vonatkozó irodalomról még nincs pontos ismeretünk. Szilágyi István 1996-ban az olaszországi Kálvária-konferencián Varallóban számba vette az egykori Osztrák–Magyar Monarchiában álló kálváriákat. Eszerint Jugoszláviában 112, Ausztriában 109, Dél-Tirolban 11, Romániában 15, Csehszlovákiában 57, Magyarországon 108 ilyen jellegű szakrális kisemlék állt, 1996-ban, tehát amikor még nem esett szét Csehszlovákia és Jugoszlávia. A térképmellékletből arra következtethetünk, hogy hetvenötöt tudott a Vajdaságban, a többi negyvenhét Szlovéniában, illetve Horvátországban állt.

A hetvenöt is impozáns szám, nekünk viszont százról van adatunk. Meggyőződésem, hogy Közép-Európában ezen a vidéken volt a legtöbb kálvária. A néprajzos leginkább a miértre keresi a választ. A magyar szakirodalom a ferenceseknek tulajdonítja a kálváriák alapítását, a szlovák

viszont a domonkosoknak. Vidékünk esetében magától adódna, hogy a ferencesek és a domonkosok is közreműködtek alapításukban. Véleményünk szerint erre nem ők voltak a kezdeményezők. Csak a szabadkai és zombori hozható kapcsolatba velük. Az első szabadkai keresztút a ferences templom előtt állt, az alapítók Futó János és Oskolás Pál voltak 1758-ban. A zombori régi kálváriát viszont 1743-ban létesítették, amikor a város elnyerte a szabad királyi városi státust. Ebben a korai időszakban még a ferencesek végezték a katolikus lakosság lelki gondozását. A péterváradi 1772-es felépítésében a domonkosok is közreműködhetek, ők voltak a gondozói a karlócai-tekiai kegyhelynek, a Havas Boldogasszony-kegytemplom Savoyai Jenő péterváradi csatájával van kapcsolatban, melyet 1716. augusztus 5-én vívott a törökkel. A péterváradi Öreg Majorban álló keresztút és a szentsír kápolna a gyalogos zarándokok megállóhelye volt 1947-ig. Ekkor tiltották meg a templomon kívüli körmeneteket, s a XVIII. századi épületgyűtest sorsára hagyták. A golgotát a kilencvenes évek háborúiban döntötték le. A képfülkék az autót út közelsége miatt mentek tönkre. A többi XVIII–XIX. század elején létesített kálváriának nem a szerzetesek voltak az alapítói, leginkább a helyi plébánosok kezdeményezésére épültek. Példaként a magyarkanizsait emeljük ki. Gyetvai Péter nagyszabású monográfiájából tudjuk, hogy azt 1768-ban a plébános alapította azoknak a német anyanyelvű tisztviselőknek, akik a telepítés ügyeit intézték. Hét stációból állt, annak ellenére, hogy 1731-ben a stációk számát tizen négyben határozták meg. Magyarországon és Németországban a XVII. században kezdik felállítani a barokk keresztutakat, a következő században, az ellenreformáció hatására lesznek egyre népszerűbbek ezek az emlékhelyek. Történt ez abban az időben, amikor újraterelítették Bácskát. II. József türelmi rendeletéig csak katolikusok jöhettek erre a vidékre: németek, magyarok és szlovákok azokról a területekről, ahol már ismerték a keresztúti ájtatosságot, ezért érthető, hogy néhány évtizeddel a letelepedés és az első templom felépítése után felállítják ezeket a szakrális köztéri emlékhelyeket. Az első kálváriák a településen kívül álltak, önálló létesítmények voltak, ahova nagypénteken körmenetben vonultak a hívek.

Irodalom

- BALLA Ferenc (1994): *Bezdán története a kezdetektől 1914-ig*. Bezdán
 BARBERO, Amilcare–DE FILLPPIS, Elena (1996): *Linee di integrazione e Sviluppo All’atlante dei sacri monti calvarie e complessi devozionali Europei*. Varrallo
 CSORBA Béla (2006): *Hol vette a király a várát*. A kálvária és a vallásos néphagyomány. Újvidék, 69–74.

- CSÚSZÓ Dezső (2003): *Könyörgésünk színhelyei I.* Szabadka
- CSÚSZÓ Dezső (2008): *Könyörgésünk színhelyei V.* Szabadka
- DAMJÁN Zsolt (2009): *Kétszázötven év.* A bajsai római katolikus egyházközség története. Bajsa
- DOBOS János (1993): Martonos és Kanizsa a II. József-kori országleírásban. = Kanizsa kilencszáz éves. *Üzenet.* 447–452.
- DUDÁS Antal (1992): *Szülőfalum századjai.* Adalékok Kupuszlina alapításához és telepítéséhez. Szabadka
- GAJDOS Tibor (1995): *Szabadka képzőművészete.* Szabadka
- GLESZER Norbert (2008): Óbecse szakrális kisépítményei. = Köztéri szakrális kisépítmények. *Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis.* 19. 266–314.
- GYETVAY Péter (1992): *A tiszai korona-kerület története I–III.* Kalocsa
- HARKAI Imre (1991): *Topolya építészete 1750–1941.* Topolya
- HUZSVÁR László (szerk.) (2000): *A nagybecskerekai püspökség évkönyve.* Újvidék
- KLAMÁR Zoltán (2000): *A kanizsai kálvária.* = *A jó Isten dicsőségére. Írások a vajdasági magyarság népi vallásosságáról.* Szabadka
- LAKATOS Andor (szerk.) (2002): *A Kalocsa-Bácsi főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923.* Kalocsa
- MASIĆ Boris (1998): *Kratka istorija apatinske crkve i grada Apatina.*
- MILANOVIĆ-JOVIĆ, Olivera (1988): *Umetnost u Bačkoj u XVIII i prvoj polovini XIX veka.* (Arhitektura), Novi Sad
- PARACKI László (2011): *A szenttamási kálvária (1868–2009).* = Horváth Futó Hargita (szerk.): *De historia urbis nostrae. Srbobran–Szenttamás–St. Thomas.* Szenttamási Népkönyvtár, 46–58.
- PÉNZES János (1968): *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae annum Domini 1968 qui est annus foundationis Dioecesis.* Subotica
- ROKAY Zoltán (2013): *A katolikus vallású középréteg és a templomi mecénatúra.* Gläser Norbert (szerk.): *Óbecse a polgárosodás útján.* Óbecse, 293–307.
- SILLING István (1994): *Templomok, szentek, imádságok.* Tanulmányok a vajdasági népi vallásosság tárgyköréből. Újvidék–Tóthfalu
- SILLING István (2010): *Ünnepek, hétköznapiak.* Írások a vajdaságiak hajdani és mai népeletéről. Szabadka
- SZEDLÁR Rudolf (2009): *Csantavér hitvilága.* Szabadka
- SZILÁGYI István (1980): *Kálváriák.* Budapest
- SZLÁVNICSKÁR Károly: *A csonoplyai temető.* = *A jóisten dicsőségére.* Írások a vajdasági magyarság népi vallásosságáról. Szabadka
- SZLÁVNICSKÁR Károly (2013): *A csonoplyai kálvária.* *Bácsország.* 4. 109–115.
- TORMÁSY Gábor (1883): *A szabadkai főplébánia története.* Szabadka
- VIDA János (2005): *Szakrális építmények és emlékművek Zentán.* Zenta

Halál és temetés

Az emberélet harmadik fordulójához kapcsolódó szokások
és hiedelmek Egyházaskéren – I. rész

Az emberélet harmadik nagy fordulója és egyben záró szakasza a halál. Míg az első fordulónál a születés és a csecsemőkor előkészület az életre, amelyben a rituális és szokáscelekmények által a szülők, a keresztszülők, a hozzátartozók és maga a település is befogadja és felkészíti az életre az újszülöttet, a második életesemény, a lakodalom, férfi és nő házassága, ugyancsak felkészülés az életre, addig a halál a „földi” életet végérvényesen lezárja. A mai egyházaskéri kultúrában a létezésről és a halálról alkotott kép lakosonként változó. A XX. század elején és korábban viszont az emberek elenyésző, egy-két évre kiterjedő iskolázottsága folytán, az elődeiktől tanult törvényszerűségek és a természeti körülmények, a vallás tanításai, továbbá a véletlenek közrejátszása következtében Egyházaskéren a lakosság körében élt a túlvilágba, a halál utáni életbe vetett hit. Ennek hozadékai a temetéskultúrában napjainkig éreztetik hatásukat, különféle szokáscelekmények játszódnak le egy-egy temetés körül, esetenként az elszórtan még ismert hiedelmekkel magyarázható módon, de adatközlőim emlékezetében sokkal több, a mai temetésekhöz és szokásaikhoz hasonló rítus él olykor anélkül, hogy ismernék létezésének és használatának okát és célját. Szőke Anna írja a halállal kapcsolatos kishegyesi kutatásai előszavában: „A jelenségekhez, szokásokhoz fűződő hiedelmekre, annak archaikus gyökerére nem emlékeznek. Rádöbbsentem, hogy ma már nem a hiedelem hagyományozódik, hanem a szokás.”¹ Adatközlőim válaszai igazolják néprajzkutatónk megállapításait: „A tükör mindég lē vót takarva, fogalmam sincs mijē, de mindēg” (6). Ennek kapcsán úgy vélem, esetünkben nem elegendő csupán az egyházaskéri adatközlők emlékezete alapján összeállítani jelen tanulmányunkat, hiszen ahhoz, hogy teljes képet kap-

¹ Szőke A. 2012:119.

junk a XX. század eleji és korábbi egyházaskéri temetkezési hagyományról, a még felkutatható szokáscelekvéseket ki kell egészítenünk a néprajzi szakirodalomban már ismert, hozzájuk fűződő hiedelmekkel, ahol pedig szükségét érezzük, ott az egyházaskéri szokások és hiedelmek párhuzamait is feltüntetjük.

A temetkezési szokások mögött az az igény áll, hogy eltávolítsák az elhunytat az élők közösségéből. Ezen megfontolás szerint a halál nem megsemmisülés, hanem átalakulás, melynek révén az élő egy másik világba lép, és ott tovább él.² A temetkezési szokásokról kérdezve beszélgetőtársaimat, elengedhetetlennek tartottam összegyűjteni a fentebb ecsetelt halottkultusz és a lélekhit köré fűződő vélekedéseket. Az alábbiakban két eltérő nézetet közlök a halálképről, egyházaskéri adatközlőimtől idézve.

– Én hiszök istenbe, mink is a templomba ugye, de azé tuggyátok, hogy nincs az, hogy föltámadunk. Tényleg, ha van lelkünk, de má ajis, nem férnének ott fönt. Ugyehogy, hogy őszinték lögyünk, há jó van ebbe születünk, igaz senki nem látta mongyák a rádióba is, de azé ehisszük, mē valaminek lönni kő (6).

– Mindönki éccörre nem születött, de nem is hal mög. Tē földé vász, de a lelked szál a másikba. Hát az él, hát úgy van a zimáccságba (8).

Jelen tanulmány az egyházaskéri mai és korábbi temetkezési szokásokat vizsgálja, a közlés szintjén kitérve a temetőkultúra változásaira is. A gyűjtőmunka során felkerestem a falubeli református és római katolikus vallású idős embereket, az egyházaskéri adatközlőkkel folytatott beszélgetések alkalmával felgyűjtött információkat közlöm a temetés, a halál témaköre kapcsán. A gyűjtött anyagot rendszerezve, a haldoklást, a halált és a halál utáni teendőket, a temetést és a halotti tor eseményeit mutatom be, kitérve a szokáscelekményekhez fűződő hiedelmekre és egyes rítusok magyarázatait is ismertetem. A gyűjtőmunka módja és e tanulmány szerkezete többnyire Jung Károly azonos témájú, 1978-ban publikált kutatásainak felosztásaihoz³ és Szőke Anna⁴ munkáihoz igazodik.

A halál előjelei

Az egyházaskéri hiedelemvilágban a gombosi halál előjelek⁵ közül és az általános néprajzi szakirodalomban is már ismert halálmadár és a tutuló kutya a leggyakrabban előforduló előjel, de a haláljósítás halottról-féle

² Lásd még Kunt E. 1990:70.

³ Jung K. 1978.

⁴ Szőke A. 2012.

⁵ Jung K. 1978:120.

és a bútorreccsenés, edénycsörömpölés előjel-kategória is még fellelhető. Habár napjainkban az előjelek valóságalapjának meghatározása kapcsán igen eltérően vélekednek adatközlőim, a paraszti kultúrában és a település szabályrendszerében jelenléte nyilvánvaló. Gyakori eset, hogy amikor személyes meg tapasztalásból észleli az elbeszélő az előjelek igazságalapját, akkor kezd el hinni benne, ennek fordítottja esetében pedig kételkedni.

1. *A halálmadár*

A halálmadárrol, mint halált hozóról több eset kapcsán is említést tettek. Egyes történetekben ijesztő hangjával⁶, máshol azzal jelezte valaki vesztét, hogy odaszállt az ablakhoz, vagy lendületesen nekiszállt annak. Kuviknak, bagolynak és halálmadárnak is említik. Néhány alkalommal, amikor a bagoly a népi felfogás szerint halált jelzett, mégsem történt semmi, ez szintén befolyásoló erővel hatott a parasztság tudatára.

– Mögijett a zannya, hogy valami érte a gyereket, de asztán kiderült, hát nem oja nagy valami, hát jó van. Az csak véletlenül odaszát. Mintha úgy valaki odaváktá, úgy neki szát a zablaknak a bagoj (1).

– Farkas Bözse nyugogyon ú aszonta, hogy ű halli, hogy mejik az a, nem mindégjik bagoj, az amelyik oja vonyítós vagy mit tudom én. Úgy a szomszéd körű ha vonyít, akkó ottan valaki (5).

– Aszonta mindég, hogy ű hallotta, hogy szól az a halálmadár, de itt van ...bagojjuk, én mindég aszt hallom. Aszongya... kinn vót éccaka, hogy ű hallotta, hogy huhogott az, máskébb huhog, de én még sosé hallottam (6).

– Hát ais valami, halálmadár. ...hallotta, hogy kint huhog az a valami, éccó a konyhaablakra odaszát oszt behorpatt, rá sē gondót, hogy a fia. Jó van nem is vót beteg... (6).

– Aszt én is tudom, ha a kutya vonyít, akkó nem jót jelönt, mög ha a bagoj kubikkol, úgy közelbe, akkó aszt figyejjétök. Én nem vagyok babonás, de én akkó má tudom, hogy a közelbe halott lösz (8).

– Bemönt a fürdőszobába tán borotvákozni, ha jó emlékszök így monta és képezzétök ē aszongya ott a zablakon odaszát egy ojan mind egy bagoj. Ennye aszongya ki lösz a halott, hogy ez be akar gyünni. ...nem sokkâ utánna rosszulött mög is halt a felesége. Aszongya, hogy ű nem hitt soha ebbe, de higgye ē, még aszongya én magamba montam, hogy ugya ki lösz a halott, hogy ez be akar gyünni, hát a zén feleségöm lött. A jó isten tugya mi van ebbe (10).

⁶ Párhuzama: Jung K. 1978:120. Szőke A. 2012:121. Penavin O. 1974:141. Bona J. 1974:153. „A baglyot el kell zavarni a ház elől, mert valakinek a halálát jelzi.” Körömcői E.–Szabó J. 1983:193. Bálint S. 1978/79:187.

2. *A kutya nyugtalansága*

Azt tartják róla a néphagyományban, hogy előre megérzi a halált. Különösen a gazdájáét, de előfordul, hogy a szomszédságét, a faluközösség tagjaiét is.

– A kutya vonyítás, ezöknek itt vót oja kutyjáuk, hogy mindég mögérzötte, hogy no kit vonyít mán ki a zutcábú. Vonyított mindég, oja különös hangot adott ki a kutya éccaka. Ugyan kit vonyít és másnap biztos valaki kipurcant. Nem csak a gazdáját, ez a rëonnya vót a züvé, tudod ez a zutca a züvé vót. Úgy tuttuk má, hogy valakit kivonyít a zutcábú⁷ (1).

– Az nem ugatás vót kisfijam, az üvöltött az a kutya. Tudod az oja rossz vót hallani. Tuttad, ha vót beteg a családba tutta, hogy sorra kerül (1).

– ...a mi öreg kutyánk addig vonyíkot, még édosapám mög nem halt, ez való igaz vót. Hát csak érszözte a jószág, hogy (6).

– Aszonygyák, hogy a kutyavonyítás halottat jelöntött (12).

A kérdés kapcsán felmerült a kutyahúség, s a házörzők reakciója gazdájuk elvesztése után. A legtöbb adatközlő emlékezetében ismeretes az alábbiakhoz hasonló történet, melynek szintén mágikus jelentőséget tulajdonítottak.

– A kutya vonyít, mög mikó Jenőnket is mikó hazahosztuk, az úgy rítt, a kutya, begyütt a szobába is Jenő után, oszt akkó úgy rítt (5).

– A kutyának rëndössen hullott a könnye. Mikó vót a kocsí oszt tötték be, sírt a kutya, oszt utánna hétre má mög is döglött (8).

– Hát emönt a sárga kutya. A kutya másnap rögere étünt (12).

3. *Haláljósítás halottról*

– Mikó valaki mőkhal oszt akkó télleg nem ojan ráncos a zarca, oja fiatalnak nész ki, akkó fiatal halott gyün utánna, mingyá akkó monta a nép, hogy jajj istenöm kivē, valami fiatal hal mög me oja fiatal a zarca⁸ (5).

– Ha szép a zarca, akkó fíjatal halott lösz utánna, ha nagyon kimén formájábú, akkó idős halott lösz utánna (11).

⁷ Párhuzama: Jung K. 1978:121. Gyura J. 1973:124. Körmöci E.–Szabó J. 1983:192. Bálint S. 1968:153. Szőke A. 2012:121. Penavin O. 1974:141. Bona J. 1974:153. Bálint S. 1978/79:187.

⁸ Kiegészítése: „Ha öreg halott van és a ravatalon megfiatalodik, a családból fiatal fogja követni, ha fiatal a halott és a ravatalon megöregszik, megráncosodik, öreg fogja követni.” Gyura J. 1973:124. Jung, 1978:123. Körmöci E.–Szabó J. 1983:192.

4. *Edénycsörömpölés, -repedés*⁹

Az esetek többségében nem jelzi előre a halált a családtagoknak, a faluközösségnek, hanem a halál beálltát közli. Általában távoli rokonok értesülnek ilyen módon a halálhírről, melyet később az elhunyt hozzátartozói is jelentenek.¹⁰ Egyes helyeken az elhunyt búcsúzását vélik felismerni e megmagyarázhatatlan jelenségben.

– Nállam a zablak kipattant. Mög, mög is van. De én birom azé hasznáni. Nagyot röccsent elsőbb a tiszta szobába, asztán mög a lakószobába, mikó János ē lött temetve (8).

– Kocsis nagymama mikó mökhalt, akkó vót valamije kis váza, oszt az tört úgy szét. És akkó asz monták, hogy akitű aszt kapta, ahon kötődött legjobban, vagy az bisztatta¹¹ (11).

– Látod ez a Annuskának a zannya, Piri néninek mikó mökhalt a zapja, akkó egy nagy váza únálluk szétrobbant. Magátú. A jó isten tugya izé, jó van, valami csak (12).

– Apám mikó mökhalt, minekünk az oja, végéta vót benne, de vastag, vót ije vastag talpú, füles pohár és a tácába ēdurant a pohár. Sēnki nem vót. Akkó halt mög apám, én Cērna Barán a tácába ēdurant az a vastag pohár, asztán énnéköm körösztyanyám monta, hogy apám mökhalt (adatközlőm Feketetön lakott abban az időben, amikor édesapja Egyházaskéren elhunyt. Megjegyzés általam) (12).

5. *Új ház építése*¹²

Egyházaskéren senki sem emlékezett arra, hogy a lakosság hitt-e abban, hogy ha új ház épül, akkor halott lesz a családban. Egy másik kérdés kapcsán azonban egyik adatközlőm beszámolt egy történetről, ahol a házépítés során az egyik tizenéves gyermek vérmérgezést kapott, és elhunyt.¹³ Ha a hiedelmet ismerték volna településünkön, említésre került volna ez a tragikus baleset kapcsán.

⁹ Párhuzama Kishegyesen, Szóke A. 2012:122. Kunt E. 1990:74. Bona J. 1974:153. Bálint S. 1978/79:187. Körmöci E.–Szabó J. 1983:193. Ahol meghalt valaki, „gyakran megreccsen a kaszli vagy a sifony, az azír van, mert a halott szelleme visszajön valamit keresni.” Hoppál M. 1982:37.

¹⁰ Lásd a Teendők a halál beállta után című fejezetben.

¹¹ Az itt közölt információkat azzal kapcsolatban, hogy kihez kötődött a legjobban, és ennek milyen szerepe volt a halál beállta után, a Hazajáró lélek című fejezetben elemezzük.

¹² Párhuzama: Bálint S. 1978/79:187.

¹³ „Ez a Kerpe gyerököt is mikó haza hoszták, annak nem vót nagylánnya és akkó asztán, utána akkó emöntek innen lakni, építettek ott házat a. A zállomás uccába, ...ott építettek egy oja kis házat, úgy bent vót az a ház oszt akkó ottan fölépítették és akkó, mikó építettek, akkó valami drót vagy mi szúródott a zórába a Jenőnek oszt vérmérgezést kapott. Tudod nem vitték, vérzött, elát, és akkó nem vitték. Asztán mikó bevitték má Kikindára a korházba, akkó oszt későn” (2).

Haldoklás

Bálint Sándor *A szögedi nemzetben* írja: „Régi vágású népünk már életében készülődik az utolsó útra, különösen, amikor túljut a delelőn: hatvan felé, hazafelé.”¹⁴ A szerző más irodalmi vonatkozásokkal egyhangúan állítja, hogy idős korában az ember a halálra készülődik. Napjainkban azzal, hogy sírboltot készített, végrendeletet ír, beszél az elmúlásról és egyúttal el is fogadja azt, felkészül is egyben, és igyekszik méltósággal kivonulni az élők sorából. Családja és barátai ideális esetben ilyenkor egyre többet vannak a közelében, s mindannyian arra törekednek, hogy halála óráján és az azt megelőző időszakban minden tőlük telhetőt megkapjon, hogy halála megnyugvást hozzon és tiszta lelkiismeretet. Ma ezért teljesítik halála után is utolsó kívánságait, régebben pedig részben a hazajáró lélektől való félelmükben.¹⁵ A továbbiakban a nagybeteg körüli teendőkről ejtünk szót.

Egyházaskéren a múlt században ritkaságszámba ment, hogy papot hívtak a haldoklóhoz feladni az utolsó kenetet, gyóntatni. Mivel a településen általában élt kántor, illetve nem hivatásos kántor, előfordult, hogy ő vagy a siratóasszonyok adták fel a betegek kenetét a haldoklónak. Erről azonban kevés adatunk van, és valóságalapja is kétséges.

– Hát azelőtt nem vót, nemigen vót, hát vót, amikó úgy a ki azé úgy templomba járt vagy jó van akkó kihítták, hogy akkó möggyönt (2).

– Mög a zasszonyok is évégeszték ezök a zénekösök, akik tutták aszt a kenetöt vagy minek monták aszt a zutolsót¹⁶ (5).

– Vót, akihö kihítták, hogy az utolsó kenetöt ráaggya. Feszület a zasztalon, ég a gyërtya¹⁷ (12).

Gyorsan terjedt a faluban a haldokló egészségügyi állapotának változása. Ha rosszabbodott, a hírre összejöttek köré – látni még egyszer utoljára, enyhíteni kínjait és elbúcsúzni tőle – a rokonság, szomszédság és a település vallásosabb lakói is, akik általában a falu legidősebbjei – mások búcsúztatásával és a haldokló, majd a halott körüli teendők elvégzésével egyúttal önmagukat is felkészítették az utolsó útjukra, ismerkedtek a helyzettel, és egyben el is fogadták a halált¹⁸ – nálunk az esetek többségében özvegyasszonyai voltak.

¹⁴ Bálint S. 1978/79:187.

¹⁵ Lásd még a *Hazajáró lélek* című részben.

¹⁶ Párhuzama Gomboson, Jung K. 1978:125. Szőke A. 2012:125.

¹⁷ Ua. A haldoklást meg lehet könnyíteni, ha a haldoklóért imádkoznak. Szőke A. 2012:125.

¹⁸ Lásd még a *Magyar néprajz VII.* Öregkor és halál című alfejezetében. Kunt E. 1990:71.

– Nem vót sënki, akó a zöregasszonyok odamöntek, imátkosztak még kilehőte magát osz kész. Akkó ijen vót, hogy nagyon beteg, akkó ott ösze möntek a zije öregasszonyok, a zén szülém is járt velük (4).

Az ilyen alkalmakkor került sor az imádkozásra¹⁹ is, melynek a néphitben szintén mágikus erőt tulajdonítottak. Egyházaskéren ismert eljárás volt a Pápai imádság felmondása a haldokló szenvedéseinek enyhítésére. Ha a család beleegyezett, akkor a vallásos asszonyok elmondták azt a három imádságból álló fohászt, amely egyfajta vigasztalás volt a beteg számára, és az adatközlők meggyőződése szerint meg is nyugtatta a szenvedőt.²⁰ A nehéz halálnak nevezett elhalálozás előtti hosszú szenvedést az ima felmondása megszüntette, hiszen azt követően két-három órán belül elhunyt a haldokló. Ilyenkor szentelt gyertyát is tettek a kezébe²¹, ha pedig már nem tudta megtartani, akkor az asztalra helyezve égették: „Vót mán mikó haldoklott, oszt a kezibe tötték a gyertyát, oja is vót” (1).

– Ère fajta való imácság vót. Az vót a zérdekös. A zén apámnak is imátkosztak.²² Mikó Hézső apó ottan a zillancson nagyon beteg vót, mongyák, hogy e kő végezni aszt a pápaji imácságot neki. Nagyanya ègy istené nem akarta. Minnyájan a család ott vagyunk, mongyuk, hogy hagygya hagy mongyák, aki tugya hagy mongya, könnyebb lösz neki. Osz tényleg

¹⁹ Zentán a Fájdalmas olvasót imádkozzák állandóan. Körnöci E.–Szabó J. 1983:193. Szőke A. 2012:124.

²⁰ A Pápai imádságról a Hét mennyei szent zár című imádsággal együtt tesz említést Bálint Sándor. „Mindkettő vallásos ponyvairat, amely mágikus célzatú imádságokat tartalmaz. Az a hiedelem, hogy aki magánál hordja, nem hal meg hirtelen. Még idejében alkalma nyílik a bűnbánatra, szentségfölvételre.” Bálint írja, hogy az imádságról már Kálmány Lajos is említést tesz: Kálmány II, 105. *Mondaszerű tiszahögyösi előadás*. A nyomtatvány címe: *Három szép és ájtatos pápa-imádság a haldokló embernek utolsó órájában, melyek az örök üdvösségre felette hasznosak*. Az imádság már a Gömöri-kódexben (Nyelvemléktár XI, 317) is megtalálható. Tímár Kálmán megállapította (Adalékok kódexeink forrásaihoz. ItK 1926, 170), hogy a pápa-imádság forrása Dionysius Carthusiensis XV. századbeli karthauzi szerzetesnek, *Aureum Speculum animae peccatricis docens peccata vitare, ostendendo viam salutis* című munkája. Bálint, 1980:187. Édesanyám, Fehér Mária saját gyűjteményéből bocsátotta rendelkezésünkre a Pápai imádságot. Ő keresztanyjától, Hézső Piroskától másolta le az 1990-es években. Akkoriban településünk kántora, Pópity Erzsébet még aktívan végezte feladatait, ez időben vásárolt írógépet, amellyel lehetővé tette a vallási énekek és imádságok terjesztését is az egyházaskéri kórustagok között. Mivel a Bálint Sándor által említett forrásokat nem állt módunkban megtekinteni, nem tudtuk összehasonlítani az ott említett pápai imádságokkal az egyházaskéri példányt, ezért jelen munka mellékleteként közöljük.

²¹ Párhuzama Körnöci E.–Szabó J. 1983:193. Hittek a szentelt gyertya mágikus hatásában, abban, hogy megkönnyíti a szenvedést. Szőke A. 2012:125. Kezébe égő, lehetőleg Gyertyaszentelő Boldogasszony napján szentelt gyertyát adnak. Bálint S. 1978/79:189.

²² Adatközlőm, nagyanyám öt éves korában veszítette el édesapját, 1940-ben.

el is monták aszt a zimácságot, oszt asztán úgy mögnyugodott, elalutt, úgy nézött ki, hogy el is alszik, oszt avvā el is szāt a lélök belülle. Az vót a neve, hogy pápaji imácság. De nem sokan tutták a faluba. Ēre tutta a Csipaknak a zannya, āra a zillancson, ott is tutták ketten-három, akkó összemöntek Hézső körösztanña²³ vezetésivē ugyē, me ũ benne vót (1).

– Szokás vót, Mihók nagyanyám is járt úgy (6).

– Vót, aszt úgy monták, hogy pápai imácság. Aki nem bírt mökhalni, vagyis hát oja nehezen halt mög, akkó a zöregasszonyok összemöntek oszt aszt ěmonták. Oszt álítólag asztán ěgy óra múva biztos mökhalt. Mikó ěmonták a pápai imácságot, akkó utánna má akkó tutták, hogy mökhal, aki má oja nagyon beteg vót, mög mē öregök is vótak, végük felē jártak (9).

A Pápai imácság keresése során felmerült egy újabb keletű hiedelem a fohász mágikus erejéről, de mivel nem juthattam hozzá, így nem volt lehetőségem a körülbelül a kilencvenes években másolt Hézső Piroska példányát összehasonlítani a mai vallásos, énekes asszonyok imáival, akik az alábbiaknál fogva nem is olvassák fel soha többé, de meggyőződéssel állíthatjuk, hogy ha kezünkben tarthatnánk, megegyeznének a fohász szövegei, hiszen mindnyájuk részére az akkori kántor, Pópity Erzsébet²⁴ másolta át írógépen.

– Hallgass ide, pápai imácság. Neköm is vót, Mihók nagyanyámtú kaptam, de ěgy lap híjja vót, akkó valahunnan lērtam. Mostan Katica, hát tavaj vót ez, mongya, hogy ěgy oroszlámosi asszo ěvégeszte valakinek, ez még azelőtt vót, mē ũ is ěvégeszte valakinek. Akkó az a zoroszlámos asszon mikó ěvégeszte mökhalt. Útyhogy asztán Katica is betüzēte. Ēn is, hát akkó minek, ha. Jó van, tudom, hogy mökhalunk, mē születünk, mökhalunk, azē tudva tudva, mög nem is segít mán az akkó, mikó valaki haldoklik, nem tuggya, hogy mi csinát (6).

Búcsúzkodás, utolsó kívánság²⁵, intelem

Időskorban, ha úgy érzi az ember, hogy élete végéhez közeledik, igyekezik elrendezni a még folyamatban lévő dolgait, kibékül haragosaival²⁶,

²³ Édesanyám keresztanyja, a családban mindenki Körösztanñának szólította, neve Hézső Piroska.

²⁴ Egyházaskér utolsó kántorának halála után minden irata és feljegyzése Csókára került. Gondozója számunkra ismeretlen. Az egyházaskéri énekes asszonyok sem részesülhettek a hagyaték számukra fontosnak bizonyuló darabjaiból, még életében tagadta meg azok továbbítását a részükre.

²⁵ „...a közhit szerint, ha később nem teljesítik az utolsó kívánságait, nem hagy majd nyugtot a házbelieknek, folyton hazajár.” Körmöci E.–Szabó J. 1983:193. Bálint S. 1968:154. Bona J. 1974:154. „...aki ezt nem teljesítette, nem volt maradása.” Szőke A. 2012:130.

megadja adósságait. Aki a halálra készül, szeretne maga után mindent rendben hagyni, s ezzel hozzátartozóira és azok jövőjére is gondol, ezért végrendelkezik, de Egyházaskéren csak szóban, ahogyan mifelénk mondják, *ossza a vagyont*.

– Éngöm beengettek, de csak addig, még ébúcsúzott tüllem, de asztán kivittek, oszt épicajosztak a szomszédba, a Bödő Icájék ahun laknak. Asztán el is mönt, útyhogy nem láttam többet élve. Oda engettek igen (1).

– Végakaratrú nem hallottam. Igöncsak öregebbek ugyë, ha mökhaltak mög mindön, azok ébeszéték, hogy hogy akarja, mint akarja. Ęmeséte, mökhallották, hogy mi a kívánsága a zapjának, írásba nem fogláták (9).

– Nagyanyám mindig mikó rosszú éröszte magát, akkó monta, hogy szójjatok Ętámnak, szójjatok Ernőnek²⁷ (11).

– Nagyanya mög mindög Bözsét hította, de hogy mejik Bözsét, mē vót Kati Bözse is mög a tesvére is Bözse vót (12).

*A haldokló visszasírása*²⁸

Adatközlőim meggyőződéssel állították, hogy aki útnak indult, azt hagyni kell elmenni, nem szabad siratni, mert azzal fájdalmat és szenvedést okozunk mindkét félnek, javulás pedig semmi esetre sem várható.

– Az Kocsis apó meséjibe vót, hogy körösztestvére vót neki. A zannya sivalkodott nagyon, mē egy lánya vót, hogy nē mönyön ē osz három napig asztán szenvedött a lá, me nem hagyta a zannya ěmönni. Osz mögmonta apó minekünk minnyájunknak, hogy ha valamikó odakerütök, haggyátok, hogy ha elindút, hagy mönyön. Nem szabad visszasivalkodni. Mē annak is nehezebb a betegnek, mög aki mellette van, három nap, annak is nehezebb (1).

– Aszonták, hogy nem kő annyira siratni, mē, akkó nem bír nyugottan ěmönni (12).

Habár az alábbi történet és a visszasírás mozzanata humorosabb színezetet kapott a benne szereplő személyek jelleme révén, viszont a haldokló visszasírásának emléke élve maradt, s ezt részben a különlegességének köszönheti, a falu száján fennmaradt.

– Hittek benne, persze. ...a zapja vót és akkó beteg vót a zöreg mán, utánna ěty-két hétre vagy mit tudom én mökhalt... Osztán apám kérdözi

²⁷ Környékünkön nem ismert az a hiedelem, hogy a haldokló, akinek a nevét utoljára kiáltja, az lesz a következő halott a családban. Szőke A. 2012:122.

²⁸ Általánosan ismert hiedelem. Jung K. 1978:126. Körmöci E.–Szabó J. 1983:193. Egyik változata Zentán: „Egyesek fehér lepedőt borítanak a haldoklóra, hogy ne lása hozzátartozóit, így nem olyan nehéz neki a válás.” Körmöci E.–Szabó J. 1983:193. Nem szabad siratni, mert akkor nehezen hal meg. Bálint S. 1968:154. Penavin O. 1974:141. Bona J. 1974:153. Hoppál M. 1982:38. Bálint S. 1978/79:189.

tülle, hogy „nagyapátok hogy ál?”. Hát aszongya, az oja natyszájú vót, és akkó mongya, hogy „mán mökhalt vóna, de gyütt a, ennek a zannya osz fölordította”, aszongya. Oszt akkó ugyë asztán az úgy eterjett úgy a faluba, me másná is monták űk esztet, hoty azé mē Ilona fölordította (2).

A halál beállta

Általánosan ismert hiedelem Egyházaskéren a haldoklóról, hogy amíg el nem jön hozzá a várva várt, szeretett személy vagy haragosa békét kötni, addig nem bír meghalni²⁹: Ę nem híji asztat, hogy mögbocsájt neki addig nem bír mökhálni, mög ilyenöket montak, persze hogy (1) (5). Az alábbi esetekben azonban a halál beálltát követően, a hiedelem szerint, ha nyitva marad az elhunyt szeme, akkor úgy halt meg, hogy szerette vagy haragosa nem tett eleget utolsó kívánságának, nem jött el hozzá, mielőtt bekövetkezett volna a halála. Ha nyíva van a szöme, én még most is aszondom, vár valakit.³⁰ És ide figyeljetök, Mariska mikó mökhalt, nyíva vót a szöme, egyik. De mindig várt, ha még bírt haccó telefonát, ugyë Eszti együssz, mondom, maj délután. Na most odamöntem, így mökhúsztam a zarcát, montam mögbocsájtok mindönt, nyugoddjá mög. Ha hiszitök, ha nem, ojan szépe csukódott a szöme, és halott vót. Útyhogy föltösztetni föltösz tették, de még langyos vót. Ojan szépe, azé töttünk rá pész³¹, mondom tögyünk a biztonságé. Lē kő húzni, mög asztán pész. Egyik szöme nyíva vót, várt bennünket, mög hát most a jó isten tuggya, nem gyütt vissza sēnki sē (10).

Teendők a halál beállta után

Általában a halál beálltakor mindig jelen volt a házban egy távolabbi rokon vagy szomszéd, aki gondoskodott arról, hogy a település halottkultúrájához kapcsolódó szokáscelemekenyeket betartsák ebben a tragikus pillanatban is. Asszony vagy asszonyok végezték ezeket a cselekedeteket, melyek közül első helyen a szentelt gyertya³² meggyújtása állott, és annak az ablakba helyezése. Ha a haldokló kezébe már adtak gyertyát, és a Pápai imádság felmondása közben is égett az asztalra helyezve, akkor nem

²⁹ Részletesebben A szép és nehéz halál című fejezetben tárgyaljuk.

³⁰ Ha a halott szeme kinyílik, valakit nagyon szeretett, és azt magával viszi hamarosan. Hoppál M. 1982:38.

³¹ Lásd még A további teendők a halál beállta után című fejezetben.

³² A gyertyához és a megszenteléséhez kapcsolódó mozzanatokat jelen tanulmány nem tárgyalja. Egyik adatközlőm magyarázatát közlöm csupán: „A szokás vót mindig. Gyertyaszentölőkö vitték ē a templomba. Nekünk is vótak oja nagy izék, hoszszúak, oja fényös papirokka vót, szentőtek, vótak oja képek vótak rajta (2).

gyűjtottak másikat, csak a meglévőt helyezték az ablakba, ezzel jelezve a település lakosainak is a halál beálltát. Addig ott volt, amíg el nem égett, esetenként addig, amíg le nem eresztették sírjába az elhunytat.

– Tisztaszobába vót, csak annyi, hoty hát a zablakba égött a gyertya³³ éjje-nappal mék csak, mék csak el nem lött temetve a halott. Addig, addig mindég égött a zablakba éjjel-nappal... (3).

– ...csak a gyertyát töttük be (8).

*Ablakok becsukása*³⁴

Ha nyitva voltak, becsukták őket, és befüggönyöztek. Hűvösen kellett tartani a testet.

– Nem nyitották ki a zablakot sē sēmmit nem nyitották ki mē tudod, má mongyuk az bisztos, hogy mán úgy, mán én akkó nem oja kislá vótam, oja nagyocska vótam, osz monták, nem kő kinyitni a zablakot, nem kő tüzeni, mē főfújódik a halott (2).

– Huzattú fetek, nem szerették, hogy a halott huzatba lögyön (11).

*Óra megállítása*³⁵

A halál beállta után néhány adatközlőm első feladatnak tekintette az óra megállítását, azzal magyarázva, hogy ezáltal egy meghatározott ideig minden családtag számára és a virrasztásra érkező falubeliek előtt is egyértelművé válik a halál beálltának pontos ideje.

– Asz lētakarták, a zórát csak úgy mögálították, akkó mögálították tudod, mē nem batris, tudod csavarós vót, mög sétálós vót (2).

– Akinek vót ingaórája, annak a pillanadba, ahogy a zelhunyt mökhalt, lēálították a zórát, a sétálót, lēálították a zórát, és akkó az vót egy jó darabig emléközetős, hogy ebbe a zidőbe, ekkor és ekkor halt mög a szeret-teink (3).

– Mikó mökhalt, aszt lēálították a zórát, hoty hány órakkó halt mög (7).

– Vót akkó tугyátok ez a sétáló órának montuk mink, és akkó asztat szépen mögállították, mög a tükröt lētakarták ha vót, vagy mökfordították (10).

³³ Párhuzama Körmöci E.–Szabó J. 1983:195.

³⁴ Ua. Jung K. 1978:128. Letakarják cifra fekete kendővel. Bona J. 1974:153.

³⁵ Párhuzama Jung K. 1978:128. Kishegyesi magyarázata: „A halottól az idő eltávozott, a szíve már nem dobog, hogy néz ki, hogy az óra pedig ketyeg.” Szőke A. 2012:128. Körmöci E.–Szabó J. 1983:193. Bálint S. 1968:154. Bona J. 1974:153. Bálint S. 1978/79:191.

*Tükör befedése*³⁶

- Igen, igen, lē vót takarva. Azé, hoty hát nē lássa a zembör saját magát (3).
- A tükör mindég lē vót takarva, fogalmam sincs mijé, de mindég (6).
- Fekete kendővē lētakarták (8).
- A tükröt lētakarták, a zórát aszt mögálították (12).

*Tűz eloltása*³⁷

– Hát az azé, hoty ha ég a tűz, a halottnak nem jó a melegítés. Az abbú a szemponbú óccsák ē. Nē tűzēj tovább, mē tesnek nem jó. Aszonták régön, hoty főfújódik, mökpukkad, hogy ha tē tűzész, meleg szobába tartod, akkó az mökpukkad, akkó annak kellemetle szaga van, akkó inkább nem tűzētek ojankó egyáltalán, me haláleset vót. De hát nem is fázott ojankó sēnki sē, mē egyik gyütt, a másik mönt, oszt az oja mozgalmas (1).

– A halottná sosē tűzētek. Nem, eszt tudom biztos (6).

A századelőn a halál beállta után nem hagyták egyedül a megboldogultat, holttestét hozzátartozói őrizték, virrasztottak mellette egészen a sírbatételig.³⁸

– ...de eszt mögjegyzöm, annak idejin a halottat magát nem hatyták. Mindig valaki egy valaki ott vót még ē nem temették a halottat. Magára nem vót hagyva a lakásba, őriszték. Aszonták a halottat nem, még a zén anyámat is mög a zén apámat is mink nem hattuk Mariskájékná magára. Mink eszt tartottuk (10).

Szép és nehéz halál

Az egyházaskéri népi felfogásban nehéz, illetve csúnya halálnak számított az, ha valaki hosszú időn át haldoklott. Nem csupán az ágyba fekvőre nézve, hanem hozzátartozói számára is, hiszen végig kell nézniük szenvedéseit, s így osztozniuk is benne. Ilyenkor hívták segítségül a mágikus cseleke-

³⁶ Ua. Jung K. 1978:128. Szőke A. 2012:128. „...nem szabad tükörbe nézni, mert a halott eljön értünk.” Kőrmöci E.–Szabó J. 1983:193. Bálint S. 1968:154. Penavin O. 1974:142. Bona J. 1974:153. Bálint S. 1978/79:190.

³⁷ Ua. Szőke A. 2012:129. „A halottas háznál nem jó tüzet gyújtani, míg a halottat ki nem viszik a temetőbe, mert hazajár a lelke.” Kőrmöci E.–Szabó J. 1983:212. Bálint S. 1968:154. Míg a halott a házban van, nem főznek. Penavin O. 1974:142.

³⁸ „A halottat régebben nem hagyták magára, egész éjjel virrasztották, újabban csak 10-11 óráig virrasztják, akkor letakarják, a gyertyákat egy kivételével eloltják, a halottra rázárják az ajtót, mert hiszik, hogy az első éjjel mindig hazajön.” Kőrmöci E.–Szabó J. 1983:195. Szőke A. 2012:130. Penavin O. 1974:143. Bona J. 1974:154.

deteket, elmondták a már említett Pápai imádságot. Amikor valaki sokáig „ágybafekvő” volt, szenvedéseinek, haldoklásának okát valamilyen történessel próbálták magyarázni, s azt jóváteve enyhíteni kínjain. Legismertebb hiedelem az, hogy valakivel elintézetlen ügye maradt a haldoklónak.

– Akkó így monták, hoty ha valakivē össze va veszve, oszt még avvā ki nem békül, akkó nem bir mökhalni³⁹, de mosmá de sokan mökhalunk. ...hát eszt monták, mög még ē nem gyün bocsánatot kérni addig nem bir (5).

– Mi a kívánságja, mög mit akar, vagy akkó béküjjönék ki vagy mit tudom én, persze hogy. Vót akkó, aki ugyē el is hatta (5).

– Ha valakit mökbántot osz még ē nem köszön tülle, vagy bocsánatot nem kér tülle, addig nem bir mökhalni (11).

Az egyházaskéri emlékezetben él néhány történet a helybéli „boszorkányokról”. A haláluk előtt azonban ezek a személyek sokáig szenvednek, hiszen át kell adniuk valakinek tudományukat, vagy meg kell szabadulniuk attól. A söprű eldobása s ezáltal boszorkánytudományuk átadása jelentette a feloldozást számukra.⁴⁰

– Aszonta a ...nagyannya, Boris néni, nem bírt mökhalni, ameddig a söprűt ē nem dobja, hogy átaggya a tudománt. Aszonták régön (13).

Haláleset jelzése a faluban

A múlt században a falu kommunikációs rendszerében a haláleset jelzőjének az élőszóban történő tájékoztatást, az ablakba helyezett szentelt gyertyát és a harangok általi halálhír közlését tekintik, napjainkban pedig már divatba jött a nyomtatott gyászjelentés kiragasztása a település hirdetőtábláira, a boltok közelében. A hírközlés kapcsán említésre méltó még, hogy a falun átutazóknak jelzés már a nyitott nagykapu is a temetés és a halotti tor napján.

– A ravatalozáskó nyíva vót a kapu, árú tutták, hoty ha vidéki is mönt, ha nyíva van a kapu vagy lakodalom van, vagy halott. Lakodalom az zaj van, de halottná csönd (5).

– Gyertyát is kitötték a zablakba, ha halott vót. Az is így szokás vót, a harangszót is így ugyē mökhallik. Hát persze, hogy szótak (5).

³⁹ Párhuzama Bálint S. 1968:154. Bona J. 1974:153. Bálint S. 1978/79:189.

⁴⁰ A haldokló boszorkány nem bír addig eltávozni e világból, míg valakinek át nem adja tudományát. Ez kézfogással történik. Ha senki sem akar kezét fogni vele, akkor nem bír meghalni, csak kínlódik. De ha megfogja a seprűnyelet, akkor nem száll ugyan senkire a tudomány, de legalább el bír távozni az árnyékvilágba. Penavin O. 1974:141.

Az alábbiakban a harangozásnak mint halálhírközlőnek a leírását olvashatjuk.

– Ott mikó mökhalt valaki, akkó aszt bejelöntötték, akkó a harangozó mindég harangozott egy hosszút. Akkó tutták, hogy nincs dél, mē mindö délbe harangosztak, mög este röggē. Mikó napközbe harangosztak, akkó má tutta mindönki, hogy halott van. Osztt akkó figyeték, ha vót neki annyi mög a zöregasszonyok, mög a zembörök azok kint űtek a kapuba, azok jobba figyeték, hogy hányat harangosztak. Ha háromat, akkó tutták, hogy férfi halt mög, ha kettőt, akkó nő⁴¹ (9).

A harangozást követően az adatközlő által már említett módon, az utcán gyülekezve, esetenként hangos szóban egymást informálják a halott személyéről, pontos nevéről, hiszen ez az egyetlen és legfontosabb, ami a harangozás során nem derül ki.

Az egyházaskéri templom 1939-re épült fel, ezért korábban a harangozás a templom területén elhelyezett harangláb által történt. Adatközlőim a csendítés számának meghatározásáról, amely az elhunyt neméről tájékoztatta a lakosságot, eltérő válaszokat adtak, de mondataik tanúskodnak a szokás létezéséről. Néhányan azt állították, térítésmentes tájékoztatóeszköznek számított ez a fajta halálhírközlés.

– Nem vót az csak, ha fíjú vagy lá, vagy öregasszon, vagy öregembör az mindnek egyformá harangosztak csak a férfijaknak egye többet kondítottak, mind a nőknek (2).

– Ugyanúgy ez a szokás vót a hírharang. Három mög kettő a nőnek és, de ezé a hírharangé annak ideji nem köllött fizetni egyáltalá... (3).

– Háromat, ha férfi, igen három csödités, ha kettőt, akkó nő (4).

– A férfinak kettőt, a nőnek tá háromat, annak hosszabbat (7).

– Harangosztak, háromat hotyha férfi, háromat csöndítetttek. Kettőt, ha nő. Mindig fizetni köllött érte. Mög a hitkösségöt (8).

A beszélgetések során kiemelték, hogy az elszármazott egyházaskérik halála esetén a helybeli hozzátartozók kérésére meghúzták a faluban is a hírharangot, persze, amikor megérkezett a halálhír a faluba, előfordult, hogy csak napokkal később.

– Ha itt születött vagy ide valósi vót, akkó is mökhúszták a harangot. Aszongyák, hát Szabatkán, mē itt születött, mē itt vót, osz kész. Az régő is szokás vót (5).

⁴¹ Párhuzama Jung K. 1978:132. Szőke A. 2012:130. Penavin O. 1974:142. Hármat csendítenek férfinak, kettőt asszonynak, egyet gyerekeknek. Bálint S. 1978/79:190.

A szomszédos településeken élő hozzátartozók tájékoztatása a halálesetről

A XX. század elején és közepe táján a települések közötti információcsere leggyorsabb módja a személyes közlés volt. Az utat gyalogszerrel, lóháton, de lovas kocsival is megtették.

– Akkó vagy lóháton emöntek, ha itt laktak Oroszlámoso, Majdá, Rábé, emöntek lóháton oszt szótak neki, mē telefon nem vót. Kiértésítették a közeli rokonokat. Lóháton möntek. Még a zén bátyám kicsi vótam, oszt lóháton emönt Romániába, Besenyőbe szóni, hogy a Gyuri bátya mökhalt (9).

További teendők a halál beállta után

A halál beálltától kezdve a halottasháznál jelen vannak a rokonok és a segítő asszonyok, akik általában a szomszédságból jöttek át.⁴² Egyházaskéren nem volt meghatározott öltöztető, halottmosdató személy, de utcánként tudták, hogy kire lehet számítani. A segítők munkáját fordított helyzetben ugyancsak munkával törlesztették.

– Szomszédok uccabelijek, jóbarátok. Mindönki tudod nem vót, nem vót, de. Hát úgy a rokonság azé nem segített má, segítették azok a távolabbi mongyuk nem annyira távolabbi, de oja onokatesvérök azok segítették, de más nem (2).

– Ha emönt valaki segíteni valakihön, akkó aszt mikó mökhalt, akkó vagy a családgya vagy valaki visszasegítötte, vissza atta (7).

– Fő köllött kérni a segítő asszonyokat, nem ajákozott sënki. Mökkérdöszték, hogy együssz segíteni? Osztt így (11).

A halál beállta utáni teendők az elhunyt körül elsősorban azt a célt szolgálták, hogy felkészítsék a halottat a virrasztásra és a falu elvárásainak megfelelően, ahhoz méltón búcsúztassák földi életétől, és temessék el.

– Lött asztán virasztás, csak előbb rőndbe köllött, szép ruhába ötösztetni, szépen bekötni a fejit, oszt asztán lött a virasztás (1).

Az egyházaskérik nagy figyelmet fordítottak arra, hogy az elhunyt a ravatalon a nyitott koporsóban ne legyen visszataszító.⁴³

– Azé tősznek pésztt a szömire, hogy csukódjon be.⁴⁴ Azé kötik be a szájját is, hogy nē maraggyon nyíva. Összekötik a kezit mög a lábát, hogy nē pershegyön szét (10).

⁴² Párhuzam: Idősebb szomszédasszony. Körmöci E.–Szabó J. 1983:194.

⁴³ Párhuzama Jung, 1978:133.

⁴⁴ „...lefogják a halott szemét (régebben krajcárral fogták le)”. Körmöci E.–Szabó J. 1983:193. Bona J. 1974:154. Lehúzzák a halott szemhéját, ha nem sikerül, rézpénzt rak a nyitva maradt szemre, mert ha „ránézne” valakire, az is követné a halálba. Bálint S. 1978/79:190.

– Zsebkendőve midig főkötötték a feje tetejive. Hogy így hűjjön ki. Asztán ha mögmerett, akkó úgy maratt a szájja (11).

A halott mosdatásának nagy jelentőséget tulajdonítottak régen, úgy tartván, hogy tisztán kell megérkeznie a másvilágba. Napjainkra ennek hagyománya a „régii hozzáértő” segítkezők hiányában és a vallás háttérbe szorulása következtében abbamaradt.

– Régön mög is fürdették, mosmán csak möktürülik a zarcát, mos fürdött, mög mindön sëmmi. Mökfürdették ám bizon (5).

– Mökfürdették fateknyőbe. Mindön halottat, ha mökhalt, még én is tudom, hogy úgy vót. Mikó mökhalt, akkó a zöregasszonyok⁴⁵ összemötek, oszt mökfürdették a halottat, möktürüték (9).

A segítők ügyeltek arra is, hogy közvetlenül a virrasztás előtt is még jó színben legyen az elhunyt, ezért mielőtt még a virrasztásra jövők megérkeztek volna, megtörölgették.⁴⁶ Később és napjainkba ez a módszer használatos a halott mosdatására:

– Asztán má kicsit jobb világ vót, akkó foktak egy zsebkendőt mögvizeszték, avvā möktürüték a zarcát, me álítólag rögge aki, mos mongyuk éccaka, aki mökhalt vagy este mökhalt vagy virasztás vót, osztán asz rögge mögmozdatták egy kicsit oszt akkó aszt a zsebkendőt oda beletötték a, hogy bele kő tönni (a koporsóba). Akkó is úgy vót odatéve ja izébe (2).

A férfiak megborotválása⁴⁷

A férfiakat, ha haláluk előtt nem volt módjuk megborotválkozni, akkor a virrasztás idejére megborotválják. A településen, amikor volt borbély, akkor őt kérték meg erre, és el is vállalta általában magasabb fizetség fejében.

– Mögborotváni mögszokták, aszt ēvitte, egyugta a izé. Ki köllött fizetni, Bërdá sógor vót a borbéj, ēhítták és az mögborotváta. Ha ēdopta, az vót, hoty ki köllött fizetni, hogy ēdopta (4).

– A borbéj mögborotváta. Ha mán később, nem borotváták mög, mán Bërdányék (a falu borbélya) is kiöregöttek, akkó mögborotváta a rokonság vagy ha tutta valaki (5).

– Ha férfi vót, o szakállas vót, akkó borbéjt híttak, oszt akkó mögborotváta, útyhogy szakállassa nem temettek ē sënkit (9).

⁴⁵ Énekes asszony, sirató asszony. Körmöci E.–Szabó J. 1983:193.

⁴⁶ A régi hiedelem szerint „amíg a föld hátán, fölül van a halott, egészen a temetésig minden nap meg kell mosdatni.” Bálint S. 1978/79:191.

⁴⁷ Párhuzama: Körmöci E.–Szabó J. 1983:194. A borotválás után a borotvát nyomban el kell ásni. Bálint S. 1978/79:191.

A halott öltöztetése

Általánosan ismert szokás volt, hogy a halottat a legszebb ruhájába öltöztetik. Az időskorhoz közeledve az asszonyok kiválasztották saját és hitvesük legszebb ruháját és félretették, hogy halálukkor abba temessék el őket. Rendszerint a menyasszonyi és a vőlegényi ruhát tették félre erre az alkalomra, ha még jó volt rájuk.⁴⁸

– Ráatták aszt a zëgy ruhát, ami rá vót adva. Akkó aszt ráatták, ami a vót a lekszöb (1).

– Régön még ruha së vót oja nagyon. Mi tudom én vót, de hát a zünneplösset atták. Példájú édosanyám is mikó mökhalt, vót szép sötétkek kosztimja, aszt attuk, mer az könnyebb vót, szoknyát ráadni (6).

– Fölötöszítették. Szépen, annékű nem temették (9).

Arról, hogy cipőt adtak-e a lábára, eltérő válaszokat adtak adatközlőim.

– Régön nem nagyon töttek cipőt së mē tudod még az së, egy része oja vót, hoty oda së lehetött nagyon tönni, másik mög⁴⁹ (2).

– Sőt még inkább a halottná még odatöttek a cipőj⁵⁰ is, hogy nē zokniba lépje át a mennyország kapuját vagy a pokol kapuját, hanem hoty cipőbe (3).

– Cipőt nem attak fő tán. Zoknit, ha vót, mög meztláb. Nem vót, még cipő së vót. Nem mindönkinek vót cipője (4).

– Lábbelit oda köllö tönni mē nem bír a többivē mönni.⁵¹ Mög a kalapot is, a zsebibe píszt. Mink is töttünk a Jánosnak is mög mindö férfinék (8).

Legény- vagy nagylányhalott öltöztetése

– Menyasszonyi ruhába, hát oja máriás lá ruhája vót, aszt a fehér ruhát atták rá.⁵² Vót tor is utánna (2).

⁴⁸ Párhuzama: Bálint S. 1968:154. Szőke A. 2012:128. Penavin O. 1974:141. Bona J. 1974:154. Bálint S. 1978/79:187. Bár a legtöbb visszaemlékezésben csak kölcsönkapták egymástól az egyházaskérik a házasságkötésükkor viselt ruhadarabokat.

⁴⁹ „Meztlább jött a világra, úgy is távozzék belőle.” Bálint S. 1978/79:192.

⁵⁰ Zentán papírcipőt varrtak, hogy a másvilágon gyorsabban haladjon. Körmöci E.–Szabó J. 1983:194. Hogy ne szúrja a talpát a Golgota tövises virága, hogy ne fázzon odaát. Olykor csak a halott lába mellé teszik, mert ha rajta van, akkor visszajár. Szőke A. 2012:128.

⁵¹ Párhuzama: Szőke A. 2012:128.

⁵² Ua. Szőke A. 2012:138. Penavin O. 1974:141. Bálint S. 1978/79:191.

Az elhunytak a hozzátartozói a koporsójába teszik azokat a tárgyakat, amiket kért korábban, és amikre a másvilágon még szüksége lehet.⁵³ Ide tartoznak a pénz, a tisztálkodási eszközök és a kedvenc tárgyai.⁵⁴ Gyakran már csak a szokás él, csupán néhány helyen emlékeznek a hozzá fűződő hiedelemre, magyarázatra is. A halott szemének lefogására felhasznált pénzt a koporsóba teszik a test mellé.

1. Férfiaknak pénzt, kalapot, tisztálkodási eszközöket

– Kalapot aszt töttek, fésűt, borotvát. Pészt köllött. Asz mongyák, hoty kapudíjra aggyák aszt a pészt, de hát nem is tuggyuk, van akinek nem tösznek, oszt a sē gyütt vissza (2).

– Mőg a kalapját is oda töttek, töttek pészt, nem tom ije apró, csörgőös pészt, hoty ha fizetni kő a belépésre (3).

– Csak pészt töttek aszongyák, hogy lögyön neki a nem tom hídon, vagy mi a zisten faszán átmönni. Hogy bírjon fizetni. Gondótam lófaszt, hát nem vót abbú sēmmi. Most ē sē tudnád hitetni a gyerökökkē sē (4).

– Pészt mindöⁿkinék tösznek a zsebibe, egy pár dínárt, hogy avvā mönyön föl a mennybe, hát akkó így monták, hát most nem mönt avvā fő sē, me mökhaltunk, oszt oda vagyunk (5).

– Mindö halottnak, példájú mikó a zén, még āra is emlékszök nagyon, a zén bátyám mikó mökhalt harmincnyócba, akkó mikó feküött így, akkó tudom, hogy egy ezüs tízdínárost töttek bele így a zujjába⁵⁵ (9).

– Ha saját eszközivē, amivē takarította magát, mög mindön, azokat beletöttek mindögyiket. Kalapja mindög ott vót neki jobbrú, a vállána⁵⁶ (9).

⁵³ Bálint Sándor írja: „Nyilván archaikus szegedi hagyományt mentett meg Verbicán Kálmány Lajos: a halott keresztszülő kezét összekulcsolják. Ha olvasni is tudott, akkor imádságos könyv kerül a keze közé. Az olvasót azonban akár tudott írást, akár nem, ráföngják. Ha nem volt keresztszülő, akkor kezét kétoldalt melléje fektetik, és imádságoskönyvét az olvasójával együtt a bal hóna alá teszik.” Bálint S. 1978/79:191. Mindent odatesznek, amire szüksége lehet. Bálint S. 1978/79:192.

⁵⁴ Ua. Körmöci E.–Szabó J. 1983:194.

⁵⁵ Markába teszik a fém pénzt, hogy legyen neki mivel fizetni a halottak birodalmában, mikor átviszik a folyón, a Jordán folyón. Penavin O. 1974:141. Ércpénz a markába, hogy átkelhessen a Jordán vizén. Bálint S. 1978/79:192.

⁵⁶ A kalapot a feje mellé helyezik, és a koporsó leszögezésekor a hóna alá gyűrlik. Körmöci E.–Szabó J. 1983:194. A férfi halottnak a mellére helyezik a kalapját. Penavin O. 1974:143. Ravatalon a vállára, leszögezés előtt pedig a hóna alá tették. Bálint S. 1978/79:191.

2. *A nőknek imakönyvet, olvasót és tisztálkodási eszközöket*

– Aszonta ű mán azelőtt, még akkó nem is vót beteg, nyócvankilenc éves vót, mikó möghalt, de aszonta a zimakönyvit asz nem kő. Vót egy ije kis Szent Teréz könyve, ije kis fekete Szent Teréz, asz tögyük csak oda, sèmmi más. Mögmonta előre, hogy asztat odatögyük (2).

– Olvasót asz töttek, asz mindönkinek, összetötték a kezit így, összetötték ára rácsavarták a zolvasót⁵⁷ (2).

– A zolvasóját a nőknek, mög ha vót imakönyve⁵⁸, akkó aszt is (8).

– Ha nő vót, vót imakönyv, mög ha vót ije imácságos öregembörök, régebben vallásossak vótak, aszt mind odatötték. A nőknek rácsavarták a kezükre, akkó fésűt mög mindönt amivē tisztákkottak (9).

Később az imakönyvet már nem, hiszen ritkaságszámba ment. Ott tartottak rá legnagyobb igényt, ahol a hozzátartozói szintén vallásosak voltak, akárcsak az elhunyt volt.

– Ha nő halott vót, akkó össze a kezit, mög férfi is. A katolikusokná ugyē nekünk van olvasónk. A zolvasót asztat rá, mög valamikó ha vót, az butaság vót, hogy vót könyv, ijen imácságos könyv, aszt oda tötték. Enneköm az butaság, me az maradjon a zutódokra. Jó van a zolvasót aszt lehet pótóni, de ezöket a régi imakönyveket nem (10).

– A zolvasót aszt odatötték, hát a zimakönyvit aszt nem hiszöm, mer jó va az egy oja biblia féle vót tulajdonképpe és asz nem akarta sènki ètemetni, hanem a zolvasóját asztat odatötték (3).

Az idős asszonyok a századelőn megőrizték a lánykorukban jövendőbelijüktől kapott jegykendőt, és egyik utolsó kívánságuk az volt, hogy tegyék azt is oda melléjük a sírba.⁵⁹

Abban az esetben, ha valami kimaradt, és nem került be a koporsóba a holttest mellé, akkor később a temetés után kiviszik a temetőbe, és a sírjánál elássák a hazajáró lélektől való félelmükben vagy pedig egyszerűen csak azért, mert „ez a szokás ilyenkor”.

– Én annyának éfelejtődött, akkó én asztán kivitem, oszt mi a csudáhon a körösztyihön oda lē ástam. Eszt mindig⁶⁰ (10).

⁵⁷ Párhuzama: Uő. 1983:194. Szőke A. 2012:128. Bálint S. 1978/79:190.

⁵⁸ Ua. Uő. 1983:194.

⁵⁹ A jegykendőről, mint a házasságkötési szándékot kinyilvánító szimbólumról, annak későbbi funkciójáról és sorsáról egy korábbi tanulmányunkban már szoltunk: „Az én anyámnak, mikó möghalt, még mögvót a jegykendője. Az vót a kérése, hogy ű ha möghal, tögyük oda hozzá a kendőt, me ű vinni akarja magáva” (1). Fehér V. 2014:108. Párhuzama Zentán, a fejükre tették. Körmöci E.–Szabó J. 1983:193.

⁶⁰ Alsóvároson valakinek álmában a halottja megjelent, és szemrehányásokkal illette, mert nem adtak vele zsebkendőt. Másnap az illető kiment a sírhoz, ahol egyet elföldelt. Most már a halott nyugton hagyta. Bálint S. 1978/79:192.

Mágikus cselekedetek a halottól való félelem megszüntetésére⁶¹

A beszélgetések során, a segítő asszonyok kiválasztása és a rokonság hozzájárulása kapcsán szóba került, hogy nem minden ember alkalmas a halott körüli tevékenységek elvégzésére, továbbá néhány embertársukat kifejezetten tiltották⁶² attól, hogy részt vegyen a temetési szokáskörben.

– Át köllött ötösztetni. Vót mikó fürdették, vót mikó éhatták. Vót aki merte, én nem mertem csináni, úgy nem akartam, oszt kész (1).

A halottól való félelem megszüntetésére az idősebb, babonás asszonyok a következő praktikákat alkalmazták:

– Vótak ijen ojan babonák, fogd mög a nagylábaújját köröszbe, akkó nem fogsz féni tülle. Ije gyerökként. Kécő háromszó így mökfogod körbe, akkó nem fész, de én sosë nem fétem tülle (1).

– Aszonták, hogy mö kő fogni a lába ujját a halottnak (6).

– Ha fét valaki a halottú, akkó mindig aszt monták, hogy amire a feje rá van téve (a ravatalon), most ugyë akkó szék vót, vagy ha pad vót, me jó van vót ahun vót pad annak idejin. Akkó ára tötték. Akkó oda szépen ojan suttyonba mökfogták oszt odarántották: „üjj ide lë gyorsan”. Akkó aszonták asztán, hogy nem fél. Oszt ...az anyóssa mikó mökhalt én nagyon fétem. ...néni tutta, hogy én nagyon félök, akkó „gyere ide Esztikém, nézz a zablakot, gyere ide.” „Mit nézzek”, fogott, odarántott, oszt hajátok azé nem, mosmá azé nem félök.⁶³ Úgy nem szeretök sënkit ötösztetni, de a zënyimet azé mökfoktam, me ami fáj az fáj. Akkó üttetött lë mikó kivitték a koporsót oszt akkó utána (10).

A koporsó

Mint ismeretes, a parasztság, a családok készülődnek saját és a családtagok, hozzátartozóik életfordulóira. Takarékoskodtak és tartalékoztak az élelmet, az eszközöket, tárgyaikat. Ehhez az életstílushoz tartozik az alábbi elbeszélés, amelyben annak ellenére, hogy szegény földműves családról

⁶¹ A félelem megszüntetésére kialakított praktikák párhuzama Zentán: „Ha félünk a halottól, minden egyes temetéskor meg kell fogni a halott lábát vagy az ágyára kell ülni.” Körmöci E.–Szabó J. 1983:212. Aki fél a halottól, az keresztbe tett két kezével rángassa meg a halott lábait. Ettől el kell a szorongásának múltnia. Bálint S. 1978/79:192.

⁶² A várandós asszonyok jelenlétének mellőzését már tárgyaltuk egy másik tanulmányban. Ismertetésként: „Terhössen aszt mellőszte, hogy terhössen nem nagyon kotnyeleskődött ott a halott körü a terhös asszo” (1). Fehér, 2013:135.

⁶³ Háromszor ágyára ül vagy ültetik azt, aki fél. Bona J. 1974:154.

van szó, igyekeztek mindent megtenni, hogy halottaikat méltóképpen temethessék, ha eljön a haláluk órája.

– Nem tuttam éképzēni, hogy minek van a palláson dēsška, oja új dēsškák vótak, kétméterös hosszúk, négy darab. Új dēsškák vótak. Kislá, mikó főmöntem, nem tuttam éképzēni, hogy mé van az és akkó majd asztán, oja nagyo nem kérdōszgettem, me apám nem szeretött ijesmirű beszēni, és akkó annyátú ēccő kérdōmōzōm, minek vannak azok a zúj dēsškák, mit akarnak vele csináni? Hu láttad? Hát fönt a palláson vót a izé mellett hambárzat, lēnt, amit meszētünk a hambárzatot oszt oda vótak úgy áligatva. Hát aszongya a szokták, az mindōnkiné van. Na jó van, akkó ēmaratt. Nem meséte továb. Az mindōnkiné van, aszongya, az kő, és akkó azē csak kihallgattam ēccő, „hát úgyis mindōnkiné csak a négy szál dēsška jut”.⁶⁴ És akkó ēnnēkōm a zagyamba, no most ezé van a négy (2).

Jelen fejezetünkben a koporsó készítőjéről, alapanyagáról és a XX. század eleji és közepének társadalmi körülményeiről olvashatunk a koporsó elkészítésének kapcsán.

A koporsó alapanyaga

– Nem vót dēsška, nem vót koporsó, kirántották a szobába a sifont, aszt a zēgyiket, ha ēgy vót vitték a mestōrhō, oszt csináták belülle a koporsót. Akkó iparkodni köllött neki, hogy āra a dél-ēgy órára az kész lögyōn, hogy mire a temetés ideér, akkorára még be is lögyōn festve kis tejes festékkē, nem vót még rōndös festék sē, tejes festék vót (1).

– Édōsapám faragta ki. Zakoldēsškábú mōg suglōtbú mōg mindōnbű, nem vót fakereskōdō vagy sēmmi, nem lehetött kapni, koporsót sē, sēmmi. Édōsapám csinát sok koporsót, mink írtuk rá. Kis penzlivē, oszt akkó festékē (5).

A koporsó belseje

– Faforgácsot⁶⁵ tōttek, és akinek nem vót faforgács, az közōnségōs, mē annak idejēn a kukoricát ahoty fosztották, idehaza akkó abbú ja kukorica levélbe, amit mōgfosztó az vót alátēve, lē vót terítve pokróc, lepedōve és abba fektették (3).

– Forgácsot tōttek alá. Nem vót arra idő, festēni. Jani bácsi az befestōtte, de csak ēccő, asz tudom. (9).

⁶⁴ Szólás. Ma is mondják Egyházaskéren, ha valaki megrōgzōtten igyekszik növelni vagyonát, vagy elkeseredett.

⁶⁵ Párhuzama: „A halott feje alá gyaluforgácsból kitōmōtt gylcspárnát tesznek...” Jung K. 1978:139. Kōrmōci E.–Szabó J. 1983:194.

A koporsó készítője

– Vót mindö oja ajtójavító asztalos mestör. Az csinát kocsikereket, az csinát talicskát, szóva ami köllött, asz csinát. Aszt is csinát, mikó röndölésre koporsót (1).

– Terinek a zapja asztalos vót, ott tanút Barna Pista is. Az össze, oszt akkó befestötték, mit tudom é mije festék vót, vót amikó úty fogott, hogy ije falfesték vót. Mög köllött fogni, me akkó azo még nem vót ije foggantyú (2).

– Asztalos Csókán vót az a Pataki asztalos ottan és hosztuk, mög akkó vót, a izé itt a Bözsikének, a Lalinak a nagyapja az is koporsós, mög ije koszorús is vót (2).

– Ez a Szabó Jani mög a Barna Pista asztalos vót, ezek amit csinátak, az röndös koporsó vót (4).

– A kislányoknak kis koporsó vót. Édösapám csinát sokat is, még tudod mibű is? Suglótókbű, szekrényökbű, régön nem vót. Még Génova ángyónak, annak egy szekrénbű csinát, még én bele is feküttem, hogy ölég nagy-ë me az a zasszo oja magos vót. Ű sokat is csinát, de ingyen. Mos mög néz mög mibe van egy temetés (6).

– Vót egy asztalos, a Szabó Jani, a Kis Terinek a zapja, na azelőtt is vótak ije, nem hoszták vidékrű, mindég ott csináták a koporsót, oszt aki-nek vót, hát szögényebbek vótak akkó a népek, nem oja, akkó vagy a kukoricahordó dészkábú vagy ami vót nekik, abbú összeszögéték (9).

Szemfedő

– Mindig úgy lött hozva másik hejről. Például Cérna Barárú lött hozva, mikó anyósom mökhalt, nem jut eszömbe ki vót az. Valami Dénes bácsi, hogy mije, azok foglalkosztak evvë (3).

A halott fölraavatalozása

Miután felkészítették az elhunytat a virrasztásra, a szobát is kialakítják ennek megfelelően.⁶⁶ Ha módjukban áll, székeket, esetleg padot is bevisznek abba a helyiségbe, ahol felraavatalozzák halottukat. Egyházaskéren

⁶⁶ Az egyházaskéri temetőben a kilencvenes években építettek egy halottasházat. Amióta elkészült, az otthonról való temetés hagyománya megszűnt, a virrasztás is odakinn a temetői halottasházban zajlik, de csak az esteli órákig, utána bezárják az épületet, és csak másnap reggel térnek vissza a gyászoló családok. Ha szerették a kórházban hunyt el, akkor egyházaskéri otthonában tartják meg a virrasztást a holttest jelenléte nélkül. Általában néhány óráig tart csupán, mialatt a rokonság és a részvétet nyilvánítók megérkeznek és távoznak, továbbá az énekes asszonyok énekelnek.

sohasem a legtisztább szobában zajlottak az elhunyt körüli tevékenységek, így a virrasztás sem, hanem az utcai szobában. Kérdésemre az alábbi válaszokat kaptam.

– Amejik szoba vót, nem vitték be a lektisztább szobába, csak abba a közepesbe. Az be vót csukva, abba csak a hívatott szeméjük möhettek be, akik oda tartosztak, család (1).

– Mos mongyuk ahu éltek otta. Me mindig a, vót egy nagyszoba amibe mindönki ott alutt. Vót azē ije szögényökné, minállunk is, anyémákná is vót oja kis tisztaszoba. A zutcai szobába vót, ahu vótunk egész nap (2).

Ha a koporsó nem készült el idejében, akkor a székekre helyezett, már fentebb említett négy szál deszkára⁶⁷ fektették az elhunytat.

– Például még a koporsó mög nem érkezött, amit én tudom még a negyvenes évekből, hogy a, mindönkinek saját othonába vót dészka, ahol, amikor mökhalt, akkor idehaza fölrvatoloszták, de csak úgy a dészkára még a koporsó mög nem érkezött, amit rëndőtek mos bárhol Mokrinból vagy mit tom én mi, mán később má Černa Barán is vót, mög Oroszlámosrú is lött hordva. No ...akinek nem vót dészka, akkó a zágyat ahogy szétszötték a zágydészkat töttek két hokira és akkó āra ravataloszták föl a halottat (3).

A koporsó elkészülését követően az elhunytat óvatosan belehelyezték, és így tették vissza az elhunytat halotti ággyával a deszkákra, a koporsót pedig csak a temetési szertartás után zárták le.

– Amikó beletötték a koporsóba, az a dészka maratt ott és akkor aszt az āra a dészkára töttek rá a koporsót, de maj mikó kivitték mán a halottat, aki idehaza maratt, me tudod, föszték a bablevest mög mindön, azok a széköket ráborigatták⁶⁸, és az úgy át még haza nem gyütt a gyászoló család (3).

– Nyitott vót a koporsó mindig, mindönki. Na hát csak mongyuk, ha véletlenű valakinek oja, akkó nem vót nyitott, de máskébb nyitott vót a koporsó, a házná is nyitott vót mindönkijé (2).

A ravatal helyiségét már tárgyaltuk, a szoba közepére rendezték be koporsóját a gerenda alá⁶⁹, lábával az ajtó irányába.⁷⁰

⁶⁷ Deszkák a padláson. Lásd még A koporsó című fejezetben. Párhuzama Jung, 1978:139.

⁶⁸ A tevékenység jelentőségét A temetés című fejezetünkben tárgyaljuk.

⁶⁹ A szegedi nép haldoklóját utolsó óráiban a földre, a mestergerenda alá helyezi, hogy könnyebben kimúlhasson. Bálint S. 1978/79:190.

⁷⁰ Párhuzama: Bona J. 1974:154. „Anyósom mikor meghalt, a temetésen a koporsót úgy tettük, hogy a halott feje vót az ajtó felé, az pösöm sokáig nem tudott túlle aludni.” Hoppál M. 1982:37.

– A gerenda alatt, me mindöhun úgy vót a gerenda, csak hát itt is amott lött vóna a zajtó. A gerenda irányába vót főravatalozva. Akkó gerendás házak vótak, oszt oda vót téve. Székökre tötték rá (5).

– A lába mindig a zajtó fele. Székökre vót téve. Kettő vót elő, egy hátú (10).

Néhány kiegészítőt is illesztettek az elhunyt mellé, olykor esztétikai indíttatásból, amit, előfordult, hogy a koporsó leszögelése előtt kivettek mellőle, más dolgoknak viszont fontos szerepük volt a virrasztáson, és hi-e-delem is fűződött hozzájuk.

– Mindig oja kispárnát szoktak, azelőtt úgy mindönkinek, aki fekütt vagy valami, vagy oja kis díszpárnája vót vagy fehér párnája vót. ...a zédösannya mökhalt, édösanyám a kis kivarott díszpárnát odatta. Akkó fő vót ravatalozva, akkó a feje alatt vót, asztán mire lészárták, kivötték alulla (5).

Az elhunyt fejénél állt egy kis feszület, és két szál fehér szentelt gyertya égett⁷¹, lábánál pedig egy pohárkában szentelt víz és egy rozmaringszál.⁷² A virrasztásra érkező az ajtó irányából jövet megállt a halott előtt, és lehajtott fejjel egy imát mormolt, majd ha végzett, a kis rozmaringággal keresztet vetett az elhunyt felett⁷³, úgy tartották, ezáltal megszentelte, és búcsút vett tőle. Ezt követően nyilvánított részvétet a családnak.

– Mindönki, aki ott a koporsó előtt emonta a zimát, akkó mögszentöte. Példájú éneköm még máji napig is az a szokásom, mikó mögszentölöm, nyugodjá békibe, és asztán részvétöt kívánok a gyászoló családnak (3).

– Szenetölt vízbe és akkó mökszentölöd, hogy köröszt, mást nem jelönt az (8).

– Régön is vót. Az ott vót mindig a lábáná a halottnak. Mikó bemönt oszt imátkozott, akkó emonta a zimát, oszt akkó mökszentöte mindönki. Evvő búszúsztak (10).

A halotti korona⁷⁴

A fenti elnevezést a néprajzi szakirodalomban olvashatjuk. Egyházaskéren nem emlékeznek halotti koronára. Fiatal halott esetében, an-

⁷¹ Párhuzama: Szőke A. 2012:130.

⁷² Kishegyesen bukszuság. Szőke A. 2012:130. A szegedi kirajzáskor Egyházaskérre települtek nagyban őrzik őseik, a szegedi nép hagyományát a temetkezési szokások körben is. „Gondoskodnak szenteltvízről is, amellyel – leginkább rozmaringszál segítségével – minden látogató »mögszentöli«, azaz meghinti a halottat. Bálint S. 1978/79:191.

⁷³ „...szentelt vízzel meghintik a halottat, rendszerint kereszt alakot írva le.” Körmöci E.–Szabó J. 1983:196.

⁷⁴ Gomboson a nagylány- és legényhalottnak koronát csináltatnak a virágkészítő aszszonnyal, s a ravatalon a halott feje mellett, a koporsó felső szélénél helyezik el. Jung K. 1978:140. Szőke A. 2012:136.

nak párja, annak híján pedig egy közeli ismerőse a másik nemből viszi ki a kezében a tányérban elhelyezett, kendőbe csavart bokrétát.⁷⁵ A koporsó sírgödörbe eresztése után rádobja arra.

Melléklet

Pápai imádság

Első imádság

Uram Jézus Krisztus Te Istennek kedvelt szent Fia. Te egy kedves Fia a szűz Máriának Isten és ember ki az olajfák hegyén miérettünk, emberekért vérrel verejtékeztél áldozd föl a te Menyei szentséges Atyádnak ezen haldokló emberért a Te szent véres verejtékedet, hogy az örök kárhozatot, amit bűnei által megérdemlett, tőle távoztasd. Adjad, óh, örök Atya hogy tőled irgalmasságot nyerhessen a mi Urunk Jézus Krisztus a Te egyetlen egy kedves fiad által a ki veled és a Szentlélekkel egyetemben él és uralkodik, az örökkévalóságban vég nélkül mos és mindörökkön örökké. Ámen.

Ezután ismét letérdepelt a káplán, s egy Miatyánkot imádkozván felkelt és a másik imádságot elmondta ekképpen.

Második imádság

Úr Jézus Krisztus ki a keserves keresztfán érettünk meghalni méltóztattál, hogy a Te szent Atyádnak egész meglepéssel bűneinkért eleget tegyél. Szentséges szent lelkedet pedig Istennek a Te kedves menyei szent Atyádnak ajánlottad. Kérlek a Te szent halálotat e-haldokló lélekét a Te Mennyei szent Atyádnak minden az ő bűnei által megérdemlettek mellett is nyerd neki bocsánatot, hogy megszabadulván veled örvendezhessen. Add ezt, óh, örök Atya a mi Urunk Jézus Krisztus a Te egyetlen egy szent Fiadnak érdemeiért ki teveled és szentlélekkelés és uralkodik mindörökké. Ámen.

Erre ismét letérdepelvén és egy Miatyánkot elmondván így folytatá következő imádságot.

Harmadik imádság

Úr Jézus Krisztus Te Isteni szent jóság ki oly szeretettel méltóztattál a Te bűnös embereidhez lenni, hogy a magas Menyekből méltóztattál a szűz Mária méhében leszállni mihozzánk szűkölködők völgyébe ahol harminc három esztendeig a Te embereid közt fent tartózkodván, ugyan azon

⁷⁵ Párhuzama: Körmöci E.–Szabó J. 1983:200. Zentán halotti koronaként kerül említésre.

szeretet által adtad zálogul a Te szent tested Valóságos étkét és a Te szent Vérednek valóságos italát. A Te imádandó szeretetnek Jézus Krisztus Istennek szent Fia mely szeretetnek jeleiben akartál megfogantatni.

Egy bírótól a másikhoz hurcoltatni a keserves halálra elítéltetni a keresztfán meghalni. Eltemetteni, valósággal feltámadni. A Te keserves szent anyádnak, szűz Máriának és szent aposzolidnak megjelenni. Jézus Istennek szent Fia mely szeretetnek jelében a Mennyben felmentél: ott ülsz, az Istennek a Te Mennyei szent Atyádnak jobbja felöldahonnan elküldötted a Szentlelket a Te apostolidnak szíveikben és minden embernek kik tebened hisznek és benned reménylenek. A Te felséges szent szerelmed által nyisd meg a haldokló léleknek a Te mennyei szent Atyád országát, hogy Te veled élhessen dicsőségben mindörökké. Ámen.

Tudósítás

Vala egy időben egy igen sok bűnökkel terhelt Romai pápa. Az Úr Isten halálos betegséget adott reá. Amidőn látta már a pápa, hogy neki meg kell halni, magához hívatta a kardinálisokat, püspököket és más több fölszentelt tudós Atyákat mondván nekik. Én kedves barátim! Micsoda vigasztalást adtok ti nekem, íme, nekem már meg kell halnom és az én nagy bűneimmel a kárhozatot megérdemlem. Senki a körül levők közül nem felelhetett neki. Egy igen ájtatos János nevű káplán kívül mondván. Szent atya, miért esel kétségbe az Isten irgalmasságában? Arra felel a pápa hát micsoda reménységet és vigasztalást adsz nekem? Meg kell halnom, félek, hogy örökre elkárhozom. Erre felelé az ájtatos János. Én te éretted atyám három szent imádságot mondok! Reménylem hogy megvigasztalódom. És az Úr Istentől irgalmasságot nyersz. A beteg pápa már nem szolhatván, Letérdepelt a káplán és a vele lévő elmondván egy Miatyánkot, felkelt és a következő három imádságot e képpen mondotta.

Tudósítás

Ezalatt kimulván a halálban a pápa egyszer megjelent az ájtatos Jánosnak. A most elhalt Romai szent atya (pápa) orcája fényesebb a napnál ruhája fehérebb, mint a hó így megszólalván. Én kedves barátom amidőn én az örök kárhozatra ítéltettem volna; íme, lettem örök élet fiává. Mert midőn te az első imádságot mondtad, akkor úgy hulltak el bűneim, mint az égből jövő záporosó. Amidőn a másodikat mondtad, akkor úgy tisztultam, mint az aljától megtisztított érc. És midőn a harmadikat mondtad, már láttam a Mennyet nyitva és az Úr Jézust Istennek jobbján állani. Ki így szólított engem: Jöjj el ide: meg vannak neked a te bűneid bocsájtva. Az én atyám országában itt fogsz örökké élni dicsőségben. E szózat után váltam

el testemtől; és angyalok vittek az örökkévaló örömbé. Midőn a káplán ezeket hallaná így szólott hozzá. Szent atya ezeket én senkinek el nem mondhatom; mivel nekem senki az emberek közül hinni nem fogja. Felele erre az üdvözlét atyja Igazsággal mondom neked az Isten angyala, íme, itten áll mellettem: Ha egy bűnös ember az egész világ vétkeiért elkövetne volna is, ha ezen szent imádságokat halála óráján elmondják, meg lesznek bocsájtva minden bűnei és megszabadul az örök kárhozattól. Azon ember ki ezen imádságokat halja gonosz halálban meg nem hal. Amely házban elolvastatik halva gyermek ott nem születik. Azért vidd ezen imádságokat a szent Péter templomába és tedd a Mennyeibenő Mária kápolnájába.

A valóságos vizsgáztatásra azon ember, aki ott leszen ezen imádságokat halja, vagy olvassa, 40 esztendei búcsút nyer, bűneinek bocsánatjára s melyeket a purgatóriumban szenvednie kellett volna: és tudtára leszen neki adva halálának utolsó órája vége.

Fehér Mária gyűjtése keresztanyjától, Hézső Piroskától.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1968 *Aszegedi nép.* Gondolat, Budapest. 153–155.

1978/79 *Halál, temetés, túlvilág. Aszegedi nemzet. Aszegedi nagytáj népelete.*
A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve III. 187–203.

BONA Júlia

1974 Halotti szokások a szlavóniai nyelvjárásterületen. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 19–20. 153–158.

BÖNGYIK Árpád–BOGDÁN József–FEHÉR Mária

1999 *Verbica – Egyházaskér.* Újvidék

FEHÉR Viktor

2013 *Születés és csecsemőkor (Szokások és hiedelmek Egyházaskéren).* Hid, 7–8. 130–150.

2014 *A házasság (Az emberélet második fordulójához kapcsolódó szokások és hiedelmek Egyházaskéren: A házasság előtt).* Hid, 5. 87–113.

HOPPÁL Mihály

1982 *Halállal kapcsolatos hiedelmek.* Folklór archívum. MTA Néprajzi Kutató Csoport. 37–38.

JUNG Károly

1978 *Az emberélet fordulója.* Gombosi népszokások. Forum, Újvidék

1983 *A kiházasítatlanok halotti koronája.* Adalékok a halott lakodalmának kérdéséhez a vajdasági magyarság hagyományvilágában. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

KÓNYA Sándor

- 2004 *Harmatozzatok, egek!* Népünk vallásos énekei Észak-Bánságban. Thurzó Lajos Közművelődési Központ. Zenta

KÖRMÖCI Erzsébet–SZABÓ Jolán

- 1983 *Halotti szokások Zentán.* Jugoszláviai magyar folklór. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Értekezések, monográfiák 3. 193–217.

KUNT Ernő

- 1990 *Temetkezési szokások.* Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Akadémiai, Budapest. 67–101.

NAGY Jenő

- 1984 *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok.* Kriterion, Budapest

PENAVIN Olga

- 1974 *Betegség, halál és temetés Szlavóniában.* A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 19–20. 139–152.

SZŐKE Anna

- 2012 *Örökbe hagyom.* Fejezetek Kishegyes társadalomnéprajzához. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka

Adatközlők

1. Özv. Hézső Mihályné Fajcsák Piroska, 79 éves, született 1935-ben Egyházaskéren. Vasutas, földműves családból származó háztartásbeli. Elhunyt 2014 augusztusában.

2. Özv. Barna Mihályné Rúza Ilonka 74 éves, született 1940-ben Egyházaskéren. Földműves származású háztartásbeli. Lánykorában a helybeli színjátszókör tagja volt.

3. Sári Antal, 79 éves, született Egyházaskéren 1935-ben. A helybeli mezőgazdasági birtok dolgozója volt és a falusi tanács, továbbá a társadalmi-politikai és sportélet aktív tagja. Nagyszüleit 1950-ben és 51-ben, édesapját pedig 1952-ben temette.

4. Mihók István, 86 éves, született Egyházaskéren 1928-ban. A helybeli mezőgazdasági birtok egykori munkavezetője. Éveken át a falu társadalmi-politikai és sportéletének oszlopos tagja.

5. Özv. Bálint Andrásné Mihók Margit, 81 éves. Egyházaskéren született 1933-ban. Szegényparaszti származású nyugdíjas. Az egyházi kórus tagja.

6. Ágoston Istvánné Mihók Julianna, 78 éves, 1936-ban született Egyházaskéren. Szegényparaszti származású nyugdíjas. Az egyházi kórus tagja. Magyarmajdányon is élt néhány évet.

7. Özv. Kataró Ferencné Csorba Katalin, 68 éves. Egyházaskéren született 1946-ban. Földműves családból való háztartásbeli. Az egyházi kórus tagja.

8. Özv. Pecka Jánosné Kormányos Rozália, 82 éves. Egyházaskéren született 1932-ben. Szegényparaszti származású. Németországban élt egy rövid ideig.

9. Nagy József, 84 éves. Egyházaskéren született 1930-ban. Az egykori Földműves-szövetkezet könyvelőjeként nyugdíjazták. A falusi tanács, valamint a település társadalmi-politikai életének aktív tagja volt.

10. Özv. Keszeg Péterné Surinya Eszter 74 éves. Egyházaskéren született 1940-ben. Szegényparaszti származású háztartásbeli.

11. Fehér Józsefné Hézső Mária, 57 éves. Egyházaskéren született 1957-ben. Földműves származású. A falu anyakönyvvezetőjeként vonult nyugdíjba. A helyi hagyományok és a település múltjának ismerője és gyűjtője.

12. Fehér Piros, 64 éves. Egyházaskéren született 1950-ben. Szegényparaszti származású.

13. Fehér József, 57 éves. Egyházaskéren született 1957-ben. Szegényparaszti származású. A mezőgazdasági birtokon dolgozott, napjainkban munkanélküli.

Élet, amiről az angyalok nem álmodnak

Danyi Magdolna: *Enyhület és felröppenés*. Összegyűjtött versek.
Forum–Életjel, Újvidék–Szabadka, 2013

Danyi Magdolna posztumusz megjelent válogatott lírakötete az alkotó valamennyi, életében megjelent verses gyűjteményének (három karcsú kiadvány) összegzése. Az „összegyűjtött verseskötet” tervével kiadót kereső szerző intenciói szerint elkészült gyűjtemény, Danyi utolsó lírai megszólalása, a három korábbi kötet anyagának (*Sötéttiszta*, 1975; *Rigólesen*, 1988; *Palicsi versek*, 1995) legjavát közlő, ám annak ciklusait megbontó, azokból néhány darabot kiemelő struktúrában gondolja el, szemlézi a saját oeuvre halmazát. Az *Enyhület és felröppenés* fő egysége a még Danyi életében elképzelt „gyomlálás” szerint rendezti újra a terjedelmében és nyelvi megformáltságában is lakonikus, ám annál izgalmasabb lírai életművet. Az alkotó kötetkiadás előtt bekövetkező tragikus halála után a kiadó a könyv második egységeként működő Függelékbe rendezte a „főszövegből” kimaradó költeményeket, kiegészítve ezt a részt a költő korábbi könyveiben még nem közölt, folyóiratokban, antológiákban viszont már megjelent darabjaival és egyetlen, nyomtatásban még soha nem létező versével (*anyám és én*).

Danyi Magdolna, az irodalomtörténész és lírikus életművét a szélsőségség, az elhallgatások, a súlyos, ám a „csend éveit” mögött sem eseménytelen és főként nem eredménytelen pauzák jellemzik. Az életmű látható produktumai, a három vékony lírakötet és a négy fontos tanulmánykötet csak a felületes érdeklődés, a gyors információkeresés fókuszába kerülő legfontosabb mérföldkövek. A mázsás magánéleti és egzisztenciális terheket emelgető tudós-költő életpályája olyan tipikusan közép-európai sziszüphoszi sors, amelybe a történelem és a politika által kijelölt szűk mozgástér kínálta traumák fonódnak, amelyet a haza és az identitás elvesztésével fenyegető kataklizmák terelnek kényszerpályákra. A vajdasági magyar irodalom kulturális horizontjának állócsillaga, az *Új Symposion*

folyóirat egyik markáns időszakát (1974 és 1980 között) főszerkesztőként jegyző Danyi a nyitottság és interdiszciplinaritás, a kultúraköziség legjobb hagyományait követve folytatta elődei folyóirat-szerkesztői gyakorlatát és lett a méltatlan körülmények között „szétvert”, tetszhalálra ítélt és abból már csak rövid időszakokra feltámadó orgánus aranykorának, összeomlás előtti „nyugalmasabb” időszakának meghatározó figurájává. Markáns, ám sosem harsány szereplőjévé, ez a visszahúzódó szemérmesség pedig lírájának és tudományos pályájának is összetéveszthetetlenül jellegzetes hangot adott.

Könnnyedén belátható, hogy a több lábon álló, több irányba tájékozódó gondolkodók érdeklődései, ízlése szimbiotikus nyomot hagynak az ilyen karakterű figurák valamennyi professzióján. Fokozottan igaz ez az irodalomtörténetet és a szépirást együtt művelő szerzőkre: az alkotói pályáját a ciklikusan visszatérő némasággal határozottan jelölő, az élete és a hivatása talán leghosszabb csendjét megtörő Danyi két, immár szintézisként olvasható kötettel zárta le „földi pályáját”. Az *Értelmezések* című 2010-es tanulmánygyűjtemény és a halállal „más távlatot” kapó, így életműkiadás-ként értelmezhető *Enyhület és felröppenés* szövegei mögött diszkréten ám mégis láthatóan sejlettek fel a szerzői arcvonások. A portré, amely az utolsó versválogatás plasztikus illusztrációi (Torok Melinda munkái) szerint szuggesztív és melankolikus női arc kontúrjait mutatja. A könyvet díszítő illusztrációk ugyanis stílusosan a Danyi-féle lírai beszéd személytelen személyességét kifejezni hivatott „önarcképként” montírozódnak rá a vers-tárgyakra.

Nincs mit csodálkozni azon, hogy a tudományos munkáiban szemiotikai érdeklődését is érvényesítő szerző verseinek a nyelvelméletek, a stilisztika ugyanolyan fontos részei voltak, mint az *Új Symposion* minden irányban nyitott alkotóinak, barátainak (Domonkos István, Böndör Pál, Maurits Ferenc) sokoldalú művészetét vizsgáló irányok. A magyarországi irodalom ugyancsak csoportba rendeződő alakulatként is értelmezhető figurái (pl. az Újhold körei), Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Orbán Ottó, Mészöly Miklós nemcsak Danyi Magdolna tanulmányainak tárgyai, hanem verseinek megszólítottjai, ajánlásainak címzettjei, hatásuk, baráti és szakmai együttműködések keresztmetszetében válik a Danyi-líra ihlető forrásává.

Az így, egybegyűrva olvasható három kötet tendenciáit, a tudós-költő líráját nem túlbeszélő, közepes méretű, ám annál érzékenyebb kritikai diskurzus rögzítette. A lírikusként ritkán megszólaló Danyi verseinek minőségét olyan gondolkodók detektálták, mint Pór Péter, Ladik Katalin, Nadas Péter. Az első kötet, a *Sötéttiszta* versei a létezés önmagába zártságának bizonyítékai, amelyek a burokból levés képét, létet, testhatárokat felszámoló

atmoszféráját teszik fő problémájukká. Alig lehet érdemit hozzátenni Pór Péter következtetéseihez, melyek a „világban való jelenlétét elutasító én-t” szerepeltető szubjektumlíra darabjaiként írják le az első lírakötet verseit. Pór megfogalmazásában Danyi első könyve olyan világot teremt, amelyben csak szavak, szó-szubsztanciák léteznek.¹ Tóth Ákos jóval későbbi, a lezárult életművet immár egyben látó helyzetértékelését sem érdemes vitatni, mely a *Sötéttség* elbeszélőjére mint az „ártatlan, éles látás” „vízió nélküli higgadt látnokára” tekint.² Az első kötet tárgyi világában ennek megfelelően a „tengerfenék”, a „kagyló”, a tükör (pl. *barátomnak*) válnak verstárggyá. A Kosztolányi-allúziókkal („Bort hoztam. Borhoz diót egy zsákban.”) finoman dolgozó lírai darab (*egy vakmerő felszolgálólány mondta a bölcseknek*) a „kéreg” zártságában teremtve világot bontja atomjaira a saját maga által elgondolt univerzumot.

Az animális szféra magától értődő természetességgel lesz központi motívuma az első kötet, így az összegyűjtött versek első egysége darabjainak is. Az erdőben, a hegyekben uralkodó „varázsló” alakjának játékterét a „körbezártság”, a „hurok”, a „sziklarés” körülhatároltsága határozza meg. A *Sötéttség* lírai darabjainak tartózkodó személyességét a Gyermekkor veszélyes játékaikról ciklus képei bontják ki legszebben. Az első verseskötény ezen egységét kis változtatással közlő „összes versekből” hiányzik, pontosabban a Függelékben van csak jelen az az *előbeszéd*, amely a „semmiről beszélő” gyermekhang saját intencióját rögzíti. Úgy tűnik, az „előszó” hiányától nem lesz kevésbé erős ez a rész, amely a „halállal játszó”, a félelmetes tárgyakkal telezsúfolt életterektől szorongó, fantáziáiban is a behatároltság nyomasztó élményével szembesülő fiatal, a világban való létének elviselhetetlenségével számot vető elbeszélő történeteit szedi sorba. A *Sötéttség* első jelentkezésként is kifejezetten erős, tempójában is kimunkált, az élettereket felszámoló, a világból végleg elmenekülő humanoidok történeteit rögzítő gyűjtemény, mely e természetbe vetett szubjektum sorseseeményeit rögzítő szálal versről versre haladva erősítő poétikájáról válik emlékezetessé. A *tagadás* című versben mindez a *gyermekkor veszélyes játékaikról* sorainál is hangosabban hallatszik: „Kopasz tarkómon nincs dolog, / hogy ne zárjam előre magam.” A *napfolt* egzisztenciális korlátait ledobni vágyó narrátora („Hittem, kígyóbőr ez, le lehet majd vetni. / Itt volt az évszaka, s észre sem vettem.”), ahogy a *tárgyak dicsérete* középpont és biztonság hiányával számot vető elbeszélője is bölcs és megfontolt lírai szubjektumok, akik a

¹ Pór Péter, *Danyi Magdolna: Rigóleszen*. Jelenkor 1992/2. 188–191, 188, 190.

² Tóth Ákos, *Költészet futóhomokon: Danyi Magdolna: Enyhület és felroppenés*, <http://revizoronline.com/hu/cikk/4906/danyi-magdolna-enyhulet-es-felroppenes/>

költészet és az élet „nullpontja” felé haladásban lelnek otthonra: „Mint elhagyott jelek, szabadok a tárgyak.”

A *Rigólesen* című kötet anyagának java részét tartalmazó „életműkötet” második egysége a tárgyiasult és a transzcendens találkozása pillanatainak metszetét kutató pillantások sorát nagyjából ott folytatja, ahol az első verseskönyv abbahagyta. A különbség a szubjektum végső lecsupaszításának, a lélek lemeztelenítésének gesztusaival erősödik meg, a *látható dolgainkról* soraiban például így: „Nincs mód, bármit is neked adjak / magamon kívül, s mennyi vesződés / a mozdulattal e szellős térségben.” Ladik Katalin felfogásában Danyinál még a személyes tárgyak, emlékek számbavétele is „költészetté lényegül”, erre éppen a *látható dolgainkról* fent idézett sorait hozza példának.³

Danyi Magdolna lírai modelljében, ahogy Utasi Csilla fogalmaz, a kívüli érvényét veszti. A kívüli tereken a kert, a táj, sőt az egész világ honosak, de ezekben, mint tükörben, önmagát pillantja meg az én. A hasonmás maga a lokalizáció nélküli kert és táj. A lélekforma létezés azonban, sohasem emberforma is egyúttal, hanem mindig tájforma.⁴

Danyi lírájának nemcsak a sorsát szenvedéstörténet fokozataihoz hasonlóan szervező köz- és magánszféra pontos rögzítése ad sajátos lüktetést. A három lírakötet poétikai fordulatait is magyarázó keresztutak irányváltásaiban a nyelv primátusától az én önmagában valóságáig érő, a világba vetettséget és a kiszolgáltatottságot kifejező lírai szubjektum érzékeny változásai tapinthatók ki. Az „objektív lírától” az „én-költészetig jutó”, hangját ebben a lehangosabban hallató költő lépései Pizsár Ágnes megfogalmazása szerint a harmadik kötetben, a *Palicsi versekben* az „ismeretlen terrénumon” bizonytalanabbá válnak, a poétikai kiteljesedés elmaradása pedig az életmű torzóban maradásával indokolható.⁵

Pizsár elgondolását megfontolva, de azzal maradéktalanul egyet nem értve gondolom, hogy a szóban forgó, az életműkötetben a kép-szöveg kapcsolódások (palicsi képeslapok) gazdag, a szülőföldhöz kötődés érzékeny gesztusaival erősödő kontextusait elvesztő „Palicsi ciklus” még így, ebben a formájában is elsősorban felforgató élményanyagával és nem megkerülhető formai megoldásaival tűnik ki. Jelezve, mennyire a hiány élményét ránk hagyva maradt meg, és vált immár kínzóan lezáratlanná az a lírai életmű, amely további mélységeket testált beváltatlan ígéretként

³ Ladik Katalin, *Szenvedély és költészet rigólesen: Danyi Magdolna költészetéről*. Mikes International, 2004/1. 39–42, 39.

⁴ Utasi Csilla, *A buzatos ház* = U. Cs., *Fekete hold*. Újvidék, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, 1994, 72–77, 76–77.

⁵ Pizsár Ágnes, *Danyi Magdolna verseiről*. Híd, 2013/12. 86–89, 87.

olvasóira. Kétségtelen, hogy az első (*Sötéttség*) és a részben annak anyagát újraközlő második (*Rigólesen*) kötet megoldásaiban a világba zártság láncjaival számot vető, ám azokat lerázni nem akaró én csendes lemondása tükröződik. Ebben a modellben nemcsak a Bányai János által a „modernség hagyományvilágához” kapcsolódó meghatározó felfedezésként aposztrofált élmény köszön vissza, melyben „a tárgyak neve érzelmeket és gondolatokat közvetíthet a vers, a költészet összefüggésében”⁶, hanem az a tapasztalat is, amely a magány állapotát, a másik kiismerhetetlenségét otthonos érzésként fogadja el. Ám mindez meglátásom szerint valójában hosszú és gyötrelmes poétikai úton haladva, de csupán előkészíti azt az élesnek tűnő cezúrát, amely az erősen politikus, melankolikusan tragikus *Palicsi versek* darabjaiban kristályosodik ki.

Bár a „Palicsi ciklus” „háborúba ájult Szerbiáját”, a széthulló otthon relikviáit, rekvizitumait és tájait leíró, felkavaróan személyes költemények valóban változást hoznak a költői pályán, ez a fordulat láthatóan nem előzmények nélkül zúdul az olvasóra. Hiszen a *Rigólesen* tájleíró víziói közt is megtaláljuk az otthonhoz, az identitáshoz, a szülőföldhöz kötődés tökéletes miniatúráit: „úgy fedezzük fel újra és újra, / egy hangosabb szóban, egy hevesebb mozdulatban, / a mindig ugyanegy, jelöletlen tájat, / fényverte vidékét a képzeletnek, ahova tartozunk, / eszmélésünk óta, visszavonhatatlan” (*ahova tartozunk*). A kéreg, az odú keretei körül a kagylóhéj, a csonthéjas gyümölcsök mikroterepi pedig már a *Sötéttség* oszthatatlan formái között is megjelennek, a barlangként manifesztálódó anyaméh az otthonos, a biztonságos metaforájaként *az állandóról* (korábbi változata *epigramma az állandóról*) című vers plasztikus képeiben is rögzül: „hogy rúgkapált, a barlang elmozdult, / az erek mindig szorosabban fogták”.

A példák közül is jól látható, a költői pálya lírai krónikása egész életében készíti azt a szövetet, amelyből a *Palicsi versek* a szétbombázott hazát hol higgadt apátiával, hol kétségbeesett fájdalommal detektáló krónikásának univerzuma épül majd fel: „Valóban, miért kellett / *ennyire* magára hagyni a Földet? Az emberre bízni egészen. / A gyilkosok kezére adni? Hisz nem csak nekünk, a Földnek / is fáj e haramia-lét. – *Mi* haláltusánkban sem tagadjuk / meg: Volt értelme szavainknak” (*Nemes Nagy Ágnes emlékére*).

A fenyegetettség már a *Rigólesen* darabjait is átható érzése az intimitás poétikusságára hívja fel a figyelmet, a magánszféra reményteli terepébe simul bele. Arról nem is beszélve, hogy a szerelmi líra a *Palicsi versek*ben való csúcsra járatása sem váratlan fordulat, hiszen a második verseskötet

⁶ Bányai János, *Karcolás üveglapon: Danyi Magdolna korai verseiről*. Hid, 2013/3. 9–12, 10.

Herbertnek szóló személyes-szerelmes versei (*melyben álmaikat meséli Herbertnek; melyben elmondja az életét Herbertnek; melyben Herbert tenyeréből jósol*) nemcsak a Gulácsy-allúziók (l. *A púpos vénkisasszony régi emlékeit meséli Herbertnek*) miatt fontos momentumok. A „test útvesztői” a találkozások útjainak göröngyösségét, a teljes egybeolvadás lehetetlenségét, a test tájja válásának poétikáját szándékoznak megvalósítani: „Maradj. Beszéljünk másról. / Megérintlek, mi sem változott” (*melyben álmaikat meséli Herbertnek*). Ennyiben a pusztulás, a szétesés, az én és a világ széthullásának problémáját hordozzák, ez a szókészlet pedig a haza szétbomlását megörökítő „háborús versekben” sem lehet újdonság, csak keményebb, brutálisabb hangsúlyokat kap.

Az első két kötet nyelvben létező szubjektuma még a legintimebb helyzetekben is félrehúzódik, a dialógusfilozófiák legfontosabb duális kapcsolata, az Én-Te viszony pedig mindig a nyelv viszonylataihoz képest fejeződik ki: „Megszólítlak: lehessenek. / Hisz aki beszél, az van. / Szótól szóig haladva: / valószínűsítem magam” (*négysorosok*). „Hiányod úgy vesz körül, / mint túlsúfolt szobában / a tárgyak, bútorok” (*hasonlat*).

A korai versek tapasztalataként leszűrhető állapot, a távolság leküzdésének lehetetlensége, a szimbiotikus egybeolvadás lehetősége a *Palicsi versekben* a nemlétezővé váló „bratstvo i jedinstvo” megragadásának vágyával, a széthulló kulturális táj megőrzésének kétségbeesett kísérletével egészül ki: „Honvágyam van, elvágódok innen, / visszatérni vágyok egy országba, / melynek neve sincsen” (*nosztalgia*). A felbomló államalakulatok megsemmisülésének traumáját a közösséghez tartozás kínzó kérdéseivel összekapcsoló lírai szubjektum minden korábbinál erősebb hangja olyan új felütése Danyi lírájának, amely a harmadik verseskötet felkavaró élményzuhatagának csupán kezdete: „Emlékek nélkül örööm tudatomban, / én ott hiánytalanul az voltam, / ami itt lenni szeretnék” (*nosztalgia*).

A széteső, fenntarthatatlan titói utópia élményköre, az árulások, megalkuvások fojtogató levegője⁷ a *jajongj csak, halálraítélt!* soraiban sűrűsödik, előrevetítve, megjósolva, az olvasó számára is húsba vágóan átélhetővé téve a délszláv háborúkat kísérő, a civil lakosságot sújtó embargó kínzó létbizonytalanságát. A szorongató egzisztenciális léthelyzetek Danyi lírájában mégis a személyes sorsot sújtó problémák fölé emelkedve, a kétségbeesés pátozától távol maradó, ám határozottan politikus, a közéleti költészet erős hangján megnyilvánuló életképek: „tegnap lett barátainkat, ott, igen, a kukáknál, / s nincs kedvünk ama kétségkívül / nagy horderejű beismeréshez sem, / miszerint szabályosan hánytunk volna, / ha még időben nem fordulunk el tőlük, / a szocializmus kukásaitól”.

⁷ Erről bővebben Losonczi Alpár, *Emléktöredékek*. Híd, 2013/3. 15–18, 17.

A Forum által 1995-ben kiadott *Palicsi verseket* vélhetően a magyarországi magyar irodalmi kánonban való elhelyezést segitendő, Nádas Péter kötetbe applikált Utószava (*Enyém a táj*) kíséri. Nádas érzékeny és finom meglátásokat is tartalmazó írásának (pl. „Ha van a huszadik század végének érvényes kollektív felismerése, akkor az nem más, mint hogy a magasan fejlett értelem a személyes gonoszságtól és a mindenre kész nemzeti önzéstől egy jottányival sem vitt távolabb.”)⁸ Danyi-életművét „legitimáló” szerepének többértelműségére Géczi János sommás megállapítása hívta fel a figyelmet. A tényre, mely szerint a magyarországi értelmezői közösségnek a borzongás és a szolidaritás zátonyai közt hánykolódva kellett volna megítélnie egy, a történelmi kataklizmában „megérett”, „megemelt” lírai univerzum egyik legfontosabb paradigmaváltását. Géczi véleményének egyes pontjai máig vitát indukáló, ám megfontolandó elképzelések: „E jeles múltú, teljesítményű, s egyébként ismert nevű költőnk versei mögé utószóként odakerült egy írói szöveg, amely mintegy nagykorúsítani akarja a verseket, a kiadványt, a szerzőt... Az utószót Nádas Péter írta. Először azt szerettem volna erről a helyzetről hinni, az egy egymásba kapaszkodás, a megértő és szerető odafigyelés, az irodalom-szakma művelése és belső mozgolódása, a pályatársak szövegére hajolás példa lenne (volt erre már újabb időnkben néhány sikerültebb is, lásd Tar Sándornál, és sikerületlenebb is, mint mondjuk Borbély Szilárdnál), aztán beismertem – nehezen!: ez nem az. Itt csak Danyi közeledik Nádashoz – a rangos Nádas pedig semmitmondó, a versek színvonala alatt maradó szöveget illeszt a verskötethez, s oda, ahová nem illik jegyzet. Végso soron csak azt tudtuk meg ismételtén, hogy jegyzetíró írónk nemigen jó versolvasó; ez egyébként pedig nem akkora baj.”⁹

Az igazság persze valahol a két gesztus (Nádasé és Géczié) között van. A délszláv háborúk káoszát mint a közép-európaiság 20. század végi legfontosabb tapasztalatát megmutató traumát sokszor leegyszerűsítően látó magyarországi értelmezői közösség számára a kilencvenes évekbeli megjelenésükkor ezek a versek talán tényleg az aktuálpolitikai ihletésű szereplíra segélykiáltásai, ahogy Nádas számára nehezen vitatható módon a hibáiból semmit sem tanuló társadalmak, az értelem fegyverével is tehetetlen gondolkodó ember világba vetettségének lenyomatai. Mindazonáltal a „Palicsi ciklus” értelmezése az első megjelenéskor és mostani életműkiadásában is tartogat még feldolgozásra érdemes tapasztalatokat.

⁸ Nádas Péter, *Enyém a táj*, (*Utószó*) = *Danyi Magdolna: Palicsi versek*. Újvidék, Forum, 1995. 55–56, 56.

⁹ Géczi János, *Jegyzet* 96/8. Új Forrás, 1998/6. 81–85, 81–82.

Jelesül azt, hogy továbbra sem vesszük, talán nem akarjuk észrevenni a bennünk lakozó gőgöt, az elvesztett birodalmi (monarchikus?) álom kellemes, nosztalgikus létállapotának felsőbbrendűségét. A *Palicsi versek* drámai helyzetei a „most és itt mellettünk zajlik a történelem”, „a háború közelsége veszélyezteti, de valójában csak karcolhatja biztonságos életünk alapjait” leckéjét is feladták a magyarországi olvasók táborának. Vegyük azonban észre, hogy ez a kötet nemcsak egy kvalitásos líra tetőpontja, hanem mindenekelőtt olyan versek gyűjteménye, amelyek a térség fizikai megragadását, bekebelezését kísérlik meg, amelyben az ismétlődő krízishelyzetek végtelen folyamának a lírai én nemcsak szenvedő átélője. A *Palicsi verseket* olvasva úgy érezhetjük, köztes-európaiságunk leglényege válik átélhetővé. Danyi lírájának ebben a szakaszában a versek tátongó sebeket nyitnak meg és furakszanak azokon keresztül a bőrünk alá: „Az egészben van / valami kifejezetten anakronisztikus. Szekeres / menekülők ezerkilencszáznegyvennégyben? A / Vajdaságban?» «Tipikus háborús kép valami régi, / gyermekkorunkban látott fekete-fehér partizán / filmből» (*levélféle Nemes Nagy Ágneshez III.*). „Lóni akarnak ránk. Valami közeli salakrakásról / négy-öt fegyveres jön felénk” (*levélféle Nemes Nagy Ágneshez III.*).

Utasi Csaba a *Sötéttiszta* aktualizáló politikai költészettől mentes kifejezési lehetőségeiről írt gondolatai a „Palicsi-ciklus” pátoszmentes „háborús tudósításaira” már fenntartásokkal sem igazak. Utasi az első lírakötetről még nyugodtan írhatta, hogy az „[v]onakodik a közéleti vagy épp politikai célú verselés ezerszer megátkozott vagy megtapsolt felszínességétől...”¹⁰ A *Palicsi versek* a túlélés útjait kereső, az elveszett, megsemmisülő háborús nemzedékek életeit szövegbe záró krónikás kiáltásait őrzi. Ez történik a *szabadkai korzón*, a *Café Tiffany teraszán*, *hány éve már?* című költeményben, melyben az adakozni képtelen költő segítségére siető fiatal férfit megátkozó cigány asszony súlytalan átka lebeg tovább a levegőben és válik szörnyű jóslattá a jövő dimenzióiban: „Holnap / vigyenek el a harctérre és soha ne térj vissza.» Jól érzékeli ismertetőjében Pál Sándor Attila, hogy a Danyi-oeuvre talán „legerősebb pillanataival” találkozhatunk e sorokban.¹¹

A ciklus egyik hosszú verse a *levélféle Nemes Nagy Ágneshez I.* a közösségi ember dilemmáit és a személyes sors tragédiáit egyesíti. Az elfogyó

¹⁰ Utasi Csaba, *Az okos értelem kerek, nagy fái: Danyi Magdolna: Rigólesen*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988 = U. Cs., *Vér és sebek: Tanulmányok, kritikák*. Újvidék, Forum, 1994, 219–222, 221–222.

¹¹ Pál Sándor Attila, *Enyhület nincs*, <http://www.irodalmijelen.hu/2014-jun-19-1900/enyhulet-nincs>

életerő rekvizitumait lajstromozó sorok között a képzeletbeli nővérként megnevezett Nemes Nagy haldoklásának fázisai, az egymásba játszatható két sors valós életképeinek felidézése közül kiemelhető egyetlen, nagyon erős jelenet: „»Nekem ehhez már nincs erőm« – mondtad / I. M.-nek, aki egy aláírást kért Tőled egy lapra, / amit megcímzett U. Cs.-nek, az újvidéki egyetemista / lánynak, aki nagyon szép írást közölt Rólad a *Híd*-ban, / a verseidről, Ágnes; I. M. ráírta a lapra, »Szeretettel / üdvöзли«, s Te nem írtad alá... Valóban az *erőd* / hiányzott ehhez? Egy mozdulathoz? A három szóhoz, / ami a neved? Ami Te lettél volna! Visszavonhatatlanul.”

A kezdőbetűk mögött rejtőző Ilia Mihály emblematikus szerkesztői és emberi habitusának verstémává tévése, ahogy Utasi Csilla Nemes Nagy-recenziójának említése nemcsak a biografikus tér felidézése miatt teszik figyelemre érdemes alkalmi lírává a súlyos egzisztenciális kérdésekkel is számot vető szabad verset. Danyi, ahogy Ilia egy róla szóló visszaemlékezésében fogalmaz, szerkesztőként és gondolkodóként, személyes kapcsolatrendszereiben is „a figyelmesség életelvét gyakorolta”.¹² Mindez azért bír különös jelentőséggel, mert Danyi Magdolna immár lezárt életművének utolsó darabjait a költői és tudományos megszólalását is ritkító depresszív szakaszai, ahogy egyéb szomatikus problémái ellenére az életerő végső energiákat mozgósító felvillanásai szövik át és őrzik meg írójukat igazi humanista karakterként emlékeinkben. Ahogy Ilia fogalmaz fent idézett írásában: „Nagy magányossága, mint kagylóból a kín a gyöngyöt, a szeretetet alakította ki benne, mint viszonyt embertársai iránt.”¹³

A *levélféle Nemes Nagy Ágneshez I.* fent idézett sorait éppen e sorsesemények teszik a *Palicsi versek* egyik szilárd pillérévé. A halál küszöbén erejét vesztő költő-példakép fogyó lelkierejét lajstromozó én saját hasonló sorseseeményeinek vállalásában is a figyelem utolsó pillanatig való gyakorlását választja egyetlen lehetőségként. Bár a 90-es évek közepén született versek még csak (!) a szétbombázott haza, az értelmetlen véráldozatok és az egzisztenciális bizonytalanság problémáival vetnek számot, a költő fizikai és lelki passiójának ennél is fájdalmasabb stációi csak ezután következnek, a harmadik verseskötet elbeszélője már mindent tud és mindent el is mond a szenvedés e megjósolható és megjósolt bugyraitól.

E mélységek paradox módon humanista apátiája az *Enyhület és felröppenés* utolsó egységében, a kötetben nem, csupán antológiákban és főként folyóiratokban megjelent verseket tartalmazó *Werther nem lesz öngyilkosban*

¹² Ilia Mihály, „...észreveszi, hogy egyedül maradt.” *Híd*, 2013/3. 13–14, 13.

¹³ Uo. 14.

csúcsosodnak ki. A hét költemény Danyi szerelmi lírájának csúcspontja, melyeknek a szenvedély „marólúgos vágyának” eltűnése csupán az egyik tétje. A szó és a mondat határai közé bújó lírai én a szerelem fázisait is e modellben gondolhatja csak el: „Dadogva mondunk ezt-azt. / Minden elhangzott már. Mintha kiömlő / vért szeretnénk látni, kínozzuk egymást” (*a szerelem, az velünk marad már...*). Ebben az univerzumban a test üregeiben burjánzó, azokból sarjadó érzések a szavak erdejéhez hasonlóan a korai versek kéreg-motívumát emelik magasabb szintre. A József Attila- (*Meddő órán*) és Radnóti- (*Tétova óda*) reminiszcenciákat idéző *józan esti tervek egy meddő órán* is ezt fejezi ki: Mélyen / magamba rejtelek; majd találok számodra magamban / egy biztonságos rejteket. – Hozzáférhetlenné / teszek a magam számára is.”

Az utolsó versek animális és természeti szférába olvadó elbeszélője a sokszor gyengébben működő, a szerelmi témában közhelyes szimbólumokat (hattyú, rózsa) és térformákat (párizsi sugárutak, kávéházak, teraszok) is képes elmozdítani, visszaterelni a gicshatárról az intimitás legőszintébb gesztusaihoz. „Fekete párducai elsüllyedt vadonoknak, / hol az árnyak, a világos és sötét formák / fátyolszerűen váltják egymást a recehártyán” (*óh, a szeretők!*).

A válogatással kapcsolatos utólagos hiányérzeteknek nyilvánvalóan nincs már létjogosultságuk, csak helyeselhető a kiadó döntése, mely szerint a kiállításában is igényes kötet Függelékébe illesztették a kimaradt darabokat. Danyi nyelvfilozófiai ihletettségű, a kulturális identitás finom játékaira reflektáló lírájáról a saját „gyomlálásából” kiszoruló kétsoros *magány* („Két mondat közé zárja magát a világ.”), a formai szigorúságról tanúskodó *négysoros*, *keresztírmel* vagy az áradó szabad vers, az *emlékezés egy mohamedán fiúra*, az *ifjúságra és arra a bizonyos testvériség-egységre...* ugyanolyan sokat mondanak el, mint az *Enyhület és felröppenés* ciklusokba rendezett versei.

Születési hely, idő

Pintér Lajos: „Gyűjtsd a termést kalangyába”.
A Kalangya története (1932–1944). Életjel, Szabadka, 2013

Ha túllendülünk első értetlenségünkön, miszerint miért is kell jelentősebb változtatások nélkül kiadni 2013-ban egy 1976-ban a vajdasági irodalom első igazán meghatározó folyóiratáról, az 1932-től 1944-ig kisebb megszakításokkal megjelent *Kalangyáról* írt szakdolgozatot, könnyen beláthatjuk, hogy Pintér Lajos kiadványának érdekességét épp a megírása és a megjelentetése között eltelt harminchét év adja. Az előszó kissé nagyvonalú ígérete szerint „olvasója egyszerre lehet az 1920 és 1944 közötti irodalmi és társadalmi, szociális stb. események virtuális szemtanúja” (Pintér kötete már csak terjedelme okán sem teljesítheti mindezt, ám az itt felsorolt *társadalmi, szociális stb. események* részletes bemutatása és elemzése nem is hiányzik), valamint „beleláthat, milyen kép alakult ki Magyarországon a múlt század hetvenes éveinek derekára a kisebbségben született magyar irodalmakról” (11). A megírás időpontjának észben tartása alapvetően fontos, tudniillik annak tudatosítása, hogy az Életjel Miniaturák sorozatban megjelent kötet nem egy mai irodalomtörténeti kutatás eredménye, hanem egy a maitól nagyon sok szempontból eltérő kor lenyomata is. Pintér Lajos irodalomtörténeti tárgyú kötete olyan korban íródott, amely mára szintén irodalomtörténetinek tekinthető. Nemcsak a megírás ideje bír jelentőséggel, hanem a helye is: a hetvenes évek *magyarországi* irodalomtudományi közegében íródott szövegről van szó.

Ritka eset, hogy egy kritikában külön és kiemelten szó essék a vizsgált kötet előszaváról, ám Fekete J. József szövege több olyan szempontot is felvet, amelyek mellett nem szabad értékelő és értelmező szó nélkül elmenni, mégpedig részben épp azért, mert úgy tűnik, az ott adott közelítési irányok sem a kötet tárgyhóhoz, sem a Pintér végezte irodalomtörténeti vizsgálatokhoz nem igazodnak. Mindezen túl a mai tendenciákról és irodalomtudományi szempontokról is torz képet mutat. A vajdasági irodalom vizsgálatának fontosságát a következőképp magya-

rázza: „a kritika nem működhet a nemzeti irodalom egészére kivetülő horizont nélkül abbéli gátoltságában, hogy rálátása legyen az irodalmi élet egészére, belássa és igyekezzon megérteni azokat a jelenségeket és folyamatokat, amelyek a világ- és a nemzeti irodalom berkeiben megjelennek, működnek” (7). Ugyanakkor mintha épp az e mondatot is magába foglaló Előszó nem venne tudomást az irodalom berkeiben ma megjelenő és működő folyamatokról – sem pedig annak a folyóiratnak a törekvéseiről, amelyről szóló kötet elé maga az előszó született. A vajdaságit szorosan a magyarországi irodalomhoz köti Fekete J., a Pintér által vizsgált közeg irodalmi-kulturális önállóságát halványítva. Egy olyan magyar nyelvű irodalmat igyekszik kizárólag a „nemzeti” kategóriájába bepréselni, aminek születésétől kezdve alapvető jellemzője a kultúra- és irodalomköziség. Épp a Pintér által is vizsgált *Kalangya* egyik szerkesztői szándékot megfogalmazó szövegében olvasható az, ami a vajdasági irodalmi közeg megértéséhez a mai napig elengedhetetlen közelítési módot ajánl: „Széles nemzeti horizontok helyett regionalitást!” (Herceg János, *Cél és vallomás*, 1938/10. 456.) Arról persze nincs szó, hogy Fekete J. az előszóban ne térne ki a többségi kultúrával való kapcsolatra: „ösz-tönösen vállalt” és „programmá terebélyesedő” hídszerepről mint vállalt misszióról beszél (10), felidézve azt a befogadói módot, amely bizonyos *feladatokat* ró a kisebbségi szerzőkre.

A Pintér Lajos kötetének megírása és megjelenése közti idő hangsúlyozódik az Előszóban is, ekképpen: „Amikor Pintér Lajos 1976-ban megírta a *Kalangya* folyóirat történetét, Pestről tekintett az akkor önmagát jugoszláviaiként deklaráló vajdasági irodalomra, akkoriban még nem szárazítottak szorosra a magyarországi és a külső-magyarországi, akkori szóhasználat szerint határon túlinak mondott magyar irodalom kötődései, messze volt még az idő, amikor majd a vajdasági szerzők is csatlakozhatnak a Magyar Írószövetséghez” (8). Anélkül, hogy e több szempontból is magyarázatra szoruló előszóról a valójában kritizálni és értékelni kívánt kötet helyett még többet beszéljék, fontosnak tartom leszögezni, hogy a „határon túli” megnevezés nem magától értetődő módon érvényét veszített (noha sokszor kritizált, de nem a Fekete J. által itt sugallt ideológiai szempontból), valamint a hetvenes évek vajdasági irodalma irodalomtörténeti szempontból a mai napig joggal nevezhető jugoszláviai magyar irodalomnak. Fontos hangsúlyozni, hogy a „külső-magyarországi” meghatározás marginális és ma sem közhasználatú, mint ahogy az Előszó megfogalmazója mutatja, mindemellett határozott kontrasztban van mindazzal, ahogy ma a vajdasági *irodalom* működik, és amit a Pintér Lajos által is vizsgált *Kalangya* is hirdetett. De térjünk is rá Pintér Lajos munkájára.

Ez a most kiadott kötet elsősorban nem is azért fontos, amit a *Kalangyáról* közöl. Érdekes, ami valószínű, hogy a szakdolgozatot 1976-ban megíró szerző részéről nem is szándékos, hogy munkája ma sokkal több mindent elmond a hetvenes évek magyarországi viszonyulásáról a határon túli irodalmak felé. Külön jelentőséggel bír, hogy Pintér Lajos egy *vajdasági* folyóirattal foglalkozott akkor, amikor nem nagyon volt szokás az egyes irodalmi régiókat külön vizsgálni, s különösen ritka volt egy-egy határon túli folyóirat történetének a feldolgozása. Pintér most megjelent munkája arra figyelmeztet, hogy a vajdasági irodalom történetének létezik egy eddig kevésbé vizsgált rétege is, amelyet a magyarországi irodalomtörténeti közelítési szempontok rögzítése és megértése tehet láthatóvá. Annak felderítése tehát, hogy a magyarországi irodalomtörténeti szempontok változása mennyiben formálta át, esetenként torzította időszakosan a határon túli irodalmakról való gondolkodást is. Ide tartozik például Ady Endre szerepének újraértelmezése, annak megvilágítása, miért írhatta Pintér a *Kalangya* kapcsán, hogy „nagy időszak volt a XX. század első négy évtizede is két világháború tehertételével, ennek a »szűkebb« történetnek (a *Kalangya* jelzése szerint) az alfája Ady volt, Németh László pedig az ómegája” (83). Áttanulmányozva a *Kalangya* számait, joggal merül föl a gyanú, hogy Ady fontosabb volt a hetvenes évek határon túli magyar irodalmakkal foglalkozó magyarországi irodalomtörténészeinek, mint a vajdasági folyóirat számára az 1930-as és 1940-es években. Szintén szembeűnő Pintér kötetében Móricz Zsigmond kiemelése – magyarázatul szolgálhat, ha tudjuk, hogy a szakdolgozat referense Móricz egyik meghatározó monográfiusa, Czine Mihály volt. Egy vajdasági irodalmi folyóirat történetét feldolgozó munkát átsző a vizsgálat korának magyarországi gondolkodásmódja, sőt irodalmi értékrendje.

Első pillanatra érthetőbbnek tűnik Kosztolányi Dezső viszonylagos középpontba állítása, lévén szabadkai származású. Ugyanakkor vele kapcsolatban is több felszínes és pontatlan megállapítás olvasható a kötetben. A következőket írta Pintér: „a délszláv országba került magyarságnak nehéz volt a helyzete, a centralizáló művelődéspolitikai előbb nem volt figyelmes, nemcsak Kosztolányinak vezetett Szabadkáról Pestre az útja, hanem sokaknak” (25). A mondat első fele teljességgel megállja a helyét, a vajdasági magyaroknak az első időkben valóban komoly kultúrpolitikai küzdelmek árán sikerült csak érvényesülési terephez jutniuk. Ugyanakkor Kosztolányi nem ezek előtt a küzdelmek előtt távozott a bácskai városból Pestre, ahogy azt Pintér megfogalmazása sugallhatja, hanem még jóval az első világháború és a trianoni békeszerződések előtt, 1903-ban tanulni érkezett a fővárosba. Az kétségtelen, hogy szövegeket küldött vajdasági lapoknak,

részben az innen kapott honoráriumából támogatta Szabadkán maradt szüleit is. A *Kalangyával* kapcsolatban az biztos elmondható, hogy a folyóirat „a vitathatatlan értékek fóruma akart lenni kiszűrve az irodalomból a bővít és az ideológiailag zavaros műveket”. Pintér hozzáteszi, hogy ezek alapján „természetes, hogy első helyre került Kosztolányi Dezső neve és művészete; a Szabadkáról elszármazott művész útját megkülönböztetett figyelemmel kísérték” (77). Ugyanakkor az itt közölt Kosztolányi-szövegek megjelentetési kronológiája kevésbé tekinthető problémamentesen megállapíthatónak. A monográfus szerint a *Kalangyában* „Kosztolányi *Sílus* című elbeszélését közlik újra, majd a »*Kalangya* számára írt novellát«, a *Hét kövér esztendőt* első közlésben” (77). A most zajló kritikai kiadásokkal járó kutatások épp az ilyen kijelentések bizonytalanságára mutatnak rá: még ha Kosztolányi valóban ezzel a megjelöléssel adta is le az adott írást, és a folyóiratban valóban ezzel a jelzéssel közölték azt, közel sem biztos, hogy ténylegesen az adott helyen volt olvasható először a szöveg. Sőt, a *Kalangyában* fellelhető bizonyos Kosztolányi-szövegek kapcsán a folyóirat egy másik kutatója, Utasi Csaba épp ezt a bizonytalansági faktort hangsúlyozza a Forum Kiadónál 1984-ben megjelent *Irodalmunk és a Kalangya* című kötetében.

Pintér Lajos irodalomtörténeti pozícionáltságát nemcsak a hetvenes évekbeli magyarországi tendenciák határozták meg alapvetően. A feldolgozott folyóirat maga is diktált különféle vizsgálati szempontokat. Ilyen kikerülhetetlen aspektus a *Kalangya* kulturális kapcsolatainak felderítése. A szerző meglátása szerint „nemcsak fordítások, ismertető közlésével, hanem irodalmi pályázatok szorgalmazásával is a szomszédos népek közeledését szolgálta a *Kalangya*” (89). Arról már nem szól Pintér, ami természetesen nem is a folyóirat szerkesztőinek felelőssége, hogy az irodalmi pályázatok pusztán a kiírók szándéka szerint szolgálták a kulturális közeledést, a gyakorlatban már kevésbé. A pályázatokra ugyanis, ez a *Kalangya* oldalain megjelent tájékoztatásokból kiderül, nem érkezett be értékelhető mű (még úgy sem, hogy a határidőket rendre meg is hosszabbították), így több esetben nem is hirdettek egyértelmű győztest. Ahogy egy szépirodalmi pályázatról írt értesítésben olvasható: „A közeledés szellemét a ríkító irányzatossággal összetévesztő elbeszéléseket – néhány kivétellel – a belső élmény hiánya, ötletszegénység, henye megmunkálás és művészietlen stílus jellemzi.” (*A Kalangya irodalmi pályázata*. *Kalangya*, 1938/2. 49.) Egy másik, jelentős anyagi felajánlás nyomán kiírt irodalmi pályázat sikertelensége azt is egyértelműen megmutatta, hogy a szerkesztők lelkesedése és helyzetfelismerése akkor sem lelt értő hallgatóságra sem a Jugoszláviában élő szerzők (legyenek bármilyen nemzetiségűek is), sem az olvasók

körében, hogyha az anyagiak nem jelentettek volna akadályt. 1937-ben Schwarz Jenő, a Bácskai Cukorgyár Rt. vezérigazgatója, húszezer dinárt adott a jugoszláv–magyar közeledés ügyét szolgáló irodalmi pályázatokra, ám erre sem érkezett esztétikai szempontból is értékelhető pályamű.

Az 1976-ban írt dolgozat szövegén a szerző mintha nem is változtatott volna a mostani kiadás alkalmával, ami nem is lenne probléma, ha legalább a szerkesztés során jegyzetekkel látták volna el azt. Ez azonban elmaradt, így egy a témában kevésbé jártas, vagy felületesebb, esetleg csak érdeklődő olvasót könnyen félrevezethetnek az olyan kijelentések, melyek a hetvenes évek vajdasági irodalmára még igen, a mostanira azonban már nem érvényesek. Pintér Lajos kötetének idejét egy harminchét éves „ma” határozza meg. Csak egy példa: „hogya ma is az esszé a jugoszláviai magyar irodalom legelső műfaja, ennek előzménye is visszanyúlik a *Kalangya* korára” (51). Ez a megállapítás kétségtelenül igaz az *Új Symposion* által meghatározott irodalomtörténeti korszakra, melyben leíródott, egy most kiadott monográfiában, az időjelölés pontosítása vagy lábjegyzet nélkül olvasva azonban már nem állja meg a helyét.

Semmiképp sem érdektelen kiadvány Pintér Lajos vékony monográfiája, épp ellenkezőleg, több tanulsággal is szolgál mind a választott témájával, mind a hetvenes évek magyarországi irodalomtörténeti viszonyaival kapcsolatban. Akkor lehetett volna azonban ténylegesen vagy még inkább hasznos kiadvány, ha a szövegben reflektálttá vált volna a megírás és a kiadás között eltelt idő, és ha a közben bekövetkezett irodalomtörténeti változásokra is nagyobb hangsúly esett volna.

A diktatúra utáni idők

Dragomán György: *Máglya*. Magvető Kiadó, Budapest, 2014

Dragomán Györgynek a *Máglya* című művét nagyregénynek mondom, nemcsak a könyv terjedelme folytán, hanem a benne foglalt szerteágazó, sokrétegű, múltat és jelent ötvöző tartalmának felépítése, nem utolsósorban a regény összetett, mégis könnyen áttekinthető anyagának elrendezése folytán. Dragomán György a gyakorlott regényíró kezével – két regény után ez a harmadik regénye – formálta meg a regény szövegét, ezért aztán olvasmányos is a regény, jól illeszkednek egymásba a jelen és múlt idejű történetek, jól kapcsolódnak egymásba a regény alakjai, sokfelől jönnek és sokfelé távoznak, mígnem valamennyire megtalálják a helyüket az élet folytatásában vagy a halálban. Látomások és varázslatok színezik a történetet, a látomások mindig az első személyben megszólaló regényhős, a tizenhárom éves Emma lázálmái, a látomások útján látja meg a már nem élő nagypapa alakját, a látomások vezetik el abba az autóba is, amelyben állítólag a szülei, anya és apa vesztették az életüket, jött velük szemben a nagy tehergépkocsi, elvakította őket, és ezt a látomás szerint a hátsó ülésen ülő kislány is észlelte, pedig ő nem is volt velük, ő sem élte volna túl a balesetet. A varázslatok és mágiák a nagymama felségterülete, sok-sok praktikának van birtokában, azzal is kezdődik a regény, hogy nagymama, amikor az intézetbe ment a kislányért, kávézaccból jósol, később ólmot önt, rajzol a lisztbe, és állandóan törli is a rajzokat, s mindezt átadja a kislánynak, megtanítja ezekre a praktikákra, közben pedig több bekezdésben mondja fel az életét a kislánynak; valahol találkozik kettőjük élete, a nagymama – akit szintén Emmának hívnak – múltja és a kislány, Emma jelene. Dragomán György jól osztotta meg a regény idősíkjait, amelyek nyomán valójában két regény halad egymással párhuzamosan a regény szövegében, az egyik regény a nagymama története, benne nagyon erősen van jelen a vészkorszak, az az idő, amikor a még kislány nagymama ablakán bezörgöt

a mezítlábosan menekülő zsidó barátnője, ő a faskamrában elbújtatja, de mintha vele jöttek volna még ketten, egyikőjük, Miklós, a nagylány nagymama első szerelme... A katonák rajtuk ütnek, nem lehet tudni, hogy válóságot vagy éppen látomást beszél el a nagymama, amikor azt a történetet előadja, amelynek során a katonák megtalálják a bűjtatottakat, közben meg végeznek az akkor még nagylány nagymama szüleivel, és őt magát is elhurcolják, eközben összetörik a gipszember, amely majd a későbbiek során is előfordul a regény tartalmában. Dragomán György jó érzékkel a nagymama történetét dőlt betűkkel szedette, s ezeknek a fejezeteknek az élén mindig közli, hogy most a nagymama beszél, persze múlt időben, mert az ő története a múltba tartozik, szemben a kislány Emma jelen idejű beszédével, mert a kislány története a jelen időbe tartozik. De a kislánynak is van múltja, a múltjába tartoznak a szülei, a festőművésznek készülő apa és a jól ápolt anya, de őket a kislány csak látja, azok a múltjukból semmit nem tárnak fel előtte, nem mondják el a lányuknak a megismerkedésük történetét, ezt majd az új városban, az új iskolában a könyvtárosnő mondja el a kislánynak, akiben, testalkatában, mozgásában, arcának vonásaiban a kislány anyját véli felismerni, aki a könyvtáros legjobb barátnője volt. Arra viszont nem derül fény, hogy miért szakadt meg a kapcsolat a kislány anyja és annak szülei között, de az egész életre megszakadt, ahogy a nagymama lánya a férjével elköltözött a városból, onnan kezdődően semmi kapcsolat nem volt közöttük, talán azért, derül ki a regény vége felé, mert éppen a nagymama jelentette fel a lánya férjét, aki egy elhagyatott gyárrészlegben kiállítását szervezett, amit aztán a rendőrség megakadályozott. Az apa talán börtönbe is került, legalábbis erre enged következtetni az egyik rajza, rajta rácsok és a rácsok között alig derengő fény, amittől a kislány, akkor még a szüleinél, megrémült. Majd kiderül az is, hogy az apa festőnek tartotta magát, s másként akart festeni, nem úgy, ahogyan azt a hivatalosok előírták, közben meg díszletmozgatónak alkalmazták a helyi színházban, ahol egy fogadáson ismerte meg a kislány anyját, és onnan kezdődően elválaszthatatlanok voltak. Mindezt a könyvtárosnőtől tudja meg a kislány, nem a szülei mondták el neki, amiből akár arra is lehet következtetni, hogy a szülei nem beszélgettek sokat a lányukkal, legalábbis nem beszéltek a múltjukról, s minthogy már csak a haláluk után ismeri meg a lányuk a történetüket, lassan a jelen idejű beszédbe beépül a múlt idő is, nem közvetlen tapasztalatból, hanem mások szavából, a könyvtárosnő és a nagymama szavaiból ismeri meg a kislány a saját múltját és elődeinek történetét.

A kislány Emma áll a regény előterében, minden, amiről a regény szól, a múlt is és a jelen is, a látomások és a varázslatok mind sorra az ő nézőpontjából jelennek meg a regény szövegében, ő az, aki körül minden

történik, ezért joggal mondható emlékezetes regényalaknak, ezzel együtt, minthogy a kislánykorból a nagylánykorba lépő regényhőst állította regénye előterébe Dragomán György, a regény nevelődési regénynek is mondható, ezzel együtt azonban, minthogy a közelmúltba ágyazta a szöveget, történelminek is mondható, hiszen a regény címét az a máglya adja, amit a tanári kar a kivégzett diktátor képeiből és könyveiből építenek és gyűjtanak fel, majd pedig hó lepi be a zsarátnok helyét, amin aztán a kislány hólabdát görgetve tár fel. A történelminek mondható történetvonulata a regénynek a diktátor elkergetése és kivégzése után érik be, akkor, amikor már másodjára gyűlik össze a tömeg a város terén, hogy igazságot tegyen. Az első tüntetések áldozatai között van az egyik kislány is, akinek ikertestvérével valamilyen kapcsolatot alakít ki Emma, hol közel kerülnek egymáshoz, hol meg nagyon távolra, s egyik szép jelenete a regénynek az, amikor Krisztina elvezeti Emmát az erdőbe, az ottani rejtékhelyét mutatja meg neki, s amikor arra akarja rávenni Emmát, hogy döfje a nyakába az injekciós tűt, amit Krisztina nagyapja táskájából lopott ki, s ezt azért, mert felelősnek érzi magát az ikertestvére halála miatt, akivel puskagolyó végzett, mert a tüntető tömegbe lőtt a katonaság. El is tüntették a holtakat, nem lehet tudni, hová temették el őket, majd amikor feltárják a tömegsirt és megrendezik az újratemetést, akkor derül ki, hogy mit is tartalmaznak a bádogkoporsók. Nem temették el az újratemetés során a bádogkoporsókat, ott maradtak egy tehergépkocsiban, annak a tehergépkocsinak a rakodóterében, amely gépkocsival a tüntetők annak idején áttörték a belügyesek sorfalát... A kislány Emma talál majd rá az erdőbe rejtett tehergépkocsira, rakterében a bádogkoporsókra, azon a helyen, ahol a rókatelepről a kislány korábban kiszabadította a fogva tartott rókákat. Amikor másodszorra gyűlt össze a tömeg a város főterén, minthogy eladták a vasgyárat, a vevő meg meg akarta szüntetni a termelést, a vasgyáriak bevonultak a városba, törték-zúztak, főként pedig a korábbi rendszert kiszolgáló besúgókat, spicliket keresték és találták meg, köztük Emma nagymamáját, aki, úgy látszik, a köztisztletben álló nagyapa helyett jelentett, pedig a közvélemény a nagyapát tartotta besúgónak, aki kiváló tanár volt, de leginkább csak óraadásból tartotta fenn magát. A vasgyáriak bosszút akarnak állni a besúgókon és spicliken, mert úgy vélik, azok most meghúzták magukat, közben meg továbbra is előtérben vannak, valahogy ők lettek a nyertesei a korábbi forradalomnak. A nagymama is sorra kerül, őt is elhurcolják; mint a többieknek, autógumit tesznek a nyakába, olajjal locsolják meg, s egy kartonlapra körömlakkal azt írják fel, hogy spicli, s ezt kell a nagymamának maga előtt tartania... Emmát a Péter nevű nagyfiú szabadítja ki, motorkerékpáron viszi el a házból, az erdőben motoroznak, arrafelé

mennek, ahol a kislány kiszabadította a rókákat és rátalált a tehergépkocsira, rajta a bádogkoporsókkal, s akkor elindulnak a tehergépkocsival a város felé, be is jutnak a városba, kidöntik a bádogkoporsókat, amelyekben nem az áldozatok nyugszanak, hanem az egykor volt rendszer bűnjeleit, a spiclik és besúgók jelentéseit meg más iratokat rejtettek. A tömeg most ezeket az iratokat forgatja, közben a kislány és Péter kiszabadítják a nagymamát, magukkal viszik, és azzal ér véget a regény, hogy a nagymama kinyitja a szemét... Életben maradt tehát az a nagymama, aki magához vette az unokáját, sok mindenre megtanította és sok mindent elmondott neki a saját életéről. A kislány regénye mellett a saját regényét is elmondta a kislány Emmának, akit befogadnak az iskolatársai, bár idegennek tartják, és kivételes tehetségekkel is rendelkezik, született tájfutó, aki futás közben mindig megtalálja az ellenőrző pontot, s aki a tájfutók edzőjének kedvence. Az edző mindig megnézi futás után a futók tornacipőjének talpát, mert valójában azt a helyet keresi és találja is meg, ahová az első lázadás áldozatait temették. Emma ezenkívül kiválóan rajzol, a rajzórán, amikor csendéletet kellene festeni, egy arcot rajzol a papírlapra, és a rajztanár azt mondja neki, szép, de nem fantáziaképet kell lerajzolni, hanem azt, amit maga előtt lát. Emma otthon is sokat rajzol, s aztán egyszer összetépi a rajzait, a patakba önti a cipősdoboz tartalmát, s közben az apjára emlékezik, majd így beszél: „Nézem, várom, hogy eltűnjenek, aztán egyszer csak azt mondom, hogy nem. Olyan a hangom, mintha nem is én mondanám, hanem valaki más, de akkor is tudom, hogy igaz. Nem fogom abbahagyni, folytatni fogom, megint elő fogom venni a szívet, a fehér lapokat, megint rajzolni fogok, mert olyan vagyok, mint amilyen ő volt. Kegyetlen.” A kegyetlen a kulcsszava a regénynek, minden, ami történik benne, valójában változatok a kegyetlenre.

Mindent elemészt?

Dragomán György: *Máglya*. Magvető Kiadó, Budapest, 2014

Dragomán Györgynek a 2005-ben megjelent *A fehér király* című nagy sikerű regénye után, amelyet számos nyelvre lefordítottak, 2014-ben a szerző egy újabb művel jelentkezett. A *Máglya* a harmadik regénye. *A fehér király*ban egy fiú szemén keresztül láttunk bele a múlt század második felének Romániájába, a Ceaușescu-féle diktatúrába. Ha ebben a műben a referenciákat kerestük, akkor a főszereplőt talán azonosítani tudtuk a szerzővel. A *Máglya* című műben azonban ez nehézségekbe ütközik, ugyanis, bár itt is megmarad a gyermeki nézőpont, az író egy tizenhárom éves lány szájába adja a szavakat, és az ő sorsán keresztül nyújt bepillantást a történelem egy szeletébe. A helyszín ismét Románia, ám ezúttal közvetlenül a diktatúra megdöntése utáni időszakot ismerhetjük meg. A Kárpátok Géniuszát 1989. december 25-én nyilvánosan kivégzik. A rövid ideig tartó szabadságmámorban, amelynek ellentmondásossága folyamatosan jelen van a kötetben, Emmának, vagyis a történet főszereplőjének és elbeszélőjének más jár a fejében. Apja és anyja egy autóbalesetben meghal, és ő egy intézetbe kerül, ahol megpróbál túlélni, beilleszkedni. A rendszerváltás után kerül nagyanyjához, aki miután értesült arról, hogy árván maradt, magához veszi, habár még nem találkozott vele, hisz a nagymama és a lánya, valamint veje közötti ellentétek olyannyira elmérgesedtek, hogy minden kapcsolatot megszakítottak egymással. Emma tehát többszörösen is megérzi a változást, ráadásul mindezt életének abban az időszakában, amikor a formálódó személyisége erősebben reagál a külső hatásokra, és a lelki fejlődés mellett a teste is látványosan változik. Egy ilyen méretű társadalmi kataklizmában egy fiatal lány érzésein, gondolatvilágán keresztül bemutatni az eseményeket, különösen egy férfi író esetében, nagy bátorság. Ugyanakkor indokoltnak is tekinthetjük, hisz egy árva, ártatlan, gyenge, sérülékeny lány, éppen ezen tulajdonságok miatt, talán könnyebben kelt

együttérzést az olvasóban. Teljesen lemeztelenítve látjuk a lány gondolatvilágát, vele együtt ismerjük meg a testét és az érzéseit meg a külvilágot, amely tele van nehézségekkel és buktatókkal. A világ hangyabolyhoz vált hasonlónak, mert „nem tud itt senki se kezdeni semmit a szabadsággal”, és valójában a jövő sem kecsegtet túl sok jóval, mivel „ha mi akarunk hülyék lenni, akkor úgy kell nekünk. Akkor megérdemljük majd, hogy megint a nyakunkra üljenek, és ha megint az lesz itt, ami régen volt, azt magunknak köszönhetjük” (368).

Érdemes megfigyelni a tűz szerepét; a könyv címében szereplő máglya a regény leghangsúlyosabb alkotóeleme, szimbolikus jelentősége vitathatatlan és folyamatosan feltűnik valamilyen formában. Már a kötet legelején találunk arra való utalásokat, hogy a lánynevelő intézet udvarában egy máglya égett a diktatúra bukását követő napokban. Ebben a máglyában minden elégett, ami a múltba utalt, leglátványosabban talán a korábban a tanterem falán függő kép, amely a diktátort ábrázolta. Viszont ezt a máglyát nem látjuk, már a regény idejét megelőzően elhamvad, csupán a hamu és az üszkös, nem teljesen elégett, kormos szélű papírok, képek-retek maradnak meg. A hamut mintha valamilyen mágikus erő övezné, senki sem meri eltakarítani, hagyják, hogy a szél végezze el helyettük a feladatot. Azonban a hó ezt megakadályozza, és a fehér hótakaró alatt továbbra is az udvaron marad, egészen addig, amíg a lányok nem döntenek úgy, hogy hóházat építenek, és nem kezdenek hólabdát görgöztetni. A növekedő hólabdához hozzátapad a máglya helyén a hóval kevert pernye, amitől a lányok megijednek, valamilyen babonás félelem vesz rajtuk erőt, és megharagszanak Emmára, mondván, hogy a „tábornok elvtárs” volt képének beépítésével tönkreteszik az egész építményt, mintha a Kőműves Kelemenné balladában megismert babona fordítva is működhetne. Több ez mint a hó összepiszkítása. Ezzel a felszín alatt húzódó dolgok kerülnek napvilágra. A mámor, a felejtés jótékony hótakarója alól kitör a múlt kegyetlensége és feldolgozhatatlansága, a múlttal való szembenézés kötelessége, amelyet azonban mindenki igyekszik elmismásolni. Mindenki csak előre néz, a múltját titkolja. Félelemből vagy szégyenből? A kérdés eldöntetlen, mint ahogy annyi minden az, még most is, huszonöt évvel az események után. A tűzben a múlt megsemmisül, a bűnösöket bizonyítékok híján nem lehet megbüntetni. A rajztanár elbeszéléséből megtudjuk, hogy a titkosrendőrség főhadiszállásának irattárát kiürítették, az ott lévő papírokat eltüntették, mint előzőleg tévesen gondolták, elégették, így bizonyítani sem lehet egyes emberek bűnösségét, a besúgók kiléte nem derül ki. „Úgyhogy nem lehet tudni, hogy mi az igazság. Nem lehet tudni, hogy van-e egyáltalán” (218). Csak a gyanú marad meg, kósza hírek, pletykák,

az élet pedig megy tovább. Ítélet hiányában a bűnösök továbbra is élnek világukat. A tűz tisztító ereje jelenik meg Emma tetvessége kapcsán is, amikor a haját benzinnel önti le a nagymama, és meggyújtja, hogy elégjenek a benne található férgek és serkék, de az udvar hangyáktól való megtisztítása is a máglya segítségével történik.

Amit külön ki kell emelni a történetből, az a nagymama karaktere. Az egyedülálló nő mindent elkövet, hogy unokája jól érezze magát nála. A lány új szint hoz az életébe, és cserébe ő is új dolgokkal ismerteti meg a lányt, amelyek annak ellenére, hogy kezdetben érthetetlennek tűnnek az unoka számára, nem váltanak ki belőle heves (ellen)reakciókat, elfogadja és természetesnek veszi ezeket. Vele egyfajta misztika kerül a történetbe. A mindennapi életben alkalmazott, valósnak hitt babonák, vagy a boszorkányos varázslatok mágikus szintre emelnek bizonyos hétköznapi tevékenységeket, és ezekbe a dolgokba folyamatosan az unokáját is bevonja a nagymama. Ez olyannyira sikerül neki, hogy Emma már-már saját magának is földöntúli erőt tulajdonít. Amikor egy kutya megharapja és a fogával erősen szorítja a lány lábát, Emma mélyen az állat szemébe néz, mintha a lelke beleköltözne, néhány pillanat múlva már annak szemével lát, majd elengedi zsákmányát, és élettelenül a földre rogyik. A lány különböző szituációkba kerül, ahol azt gondolja, hogy csak akarnia kellene valamit, és az meg is valósulna, a jövőbe igyekszik látni, és meg van róla győződve, hogy ha úgy szorítaná össze a kezét, hogy a körme véres sérülést okozzon, akkor megvalósulna az, amit szeretne. A nagymama által a fás-kamra köré szórt fehér színű, fog alakú kavicsok felsebzik a talpát, mintha nem csupán egy szertartásosan megrendezett babona, hanem ténylegesen is suszterszőgek óvnák a mama titkát. Amikor egy fiú ellopja a csengős hajgumiját, varázslathoz folyamodik, hogy kiderítse, ki a tettes. Meg van győződve az igazáról, és később be is bizonyosodik, hogy jó volt a megérzése. Földöntúli erő vagy csak jó megfigyelőképesség? Az író azt akarja elhitetni, hogy az előző: egy tizenéves lány olyan tudás birtokában van, amit fel sem foghatunk, és ezt talán nagyanyjától örökölte, akit a környékbeliek boszorkánynak tartanak, és az a szóbeszéd járja róla, ami egyébként később be is igazolódik, hogy egy ideig elmeorvosintézetben kezelték. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy ezen misztikus, a babonához, a népi hiedelemvilághoz köthető részek a mágikus realizmus felé terelik a regényt. Ezt azonban nem szabad összekeverni az olyan jelenetekkel, amelyek nem a mágia, hanem a lehetetlen, a hihetetlen kategóriájába tartoznak, és hiteltelenné tesznek egy-egy jelenetet.

A műben dőlt betűvel van szedve a nagymama elbeszélése, amely izgalmas módon jeleníti meg kétféle rendszer, jobban mondva kétféle dikta-

túra, amelyek közül egyik sem jobb vagy rosszabb a másiknál, embertelenségét, és kimondatlanul is párhuzamot von közöttük. A nagymama egyes szám második személyben meséli el élettörténetének néhány meghatározó részletét, az elbeszélést Emmának címezve, aki ezáltal sajátjává teheti a történetet. A nagymama kívül reked belőle, csupán annak mindentudó elbeszélője, amiből kirajzolódik a zsidóüldözés néhány mozzanata, az első szerelme, és az, ahogyan e kettő összefonódik, szintén tág teret engedve a misztikának, a babonának.

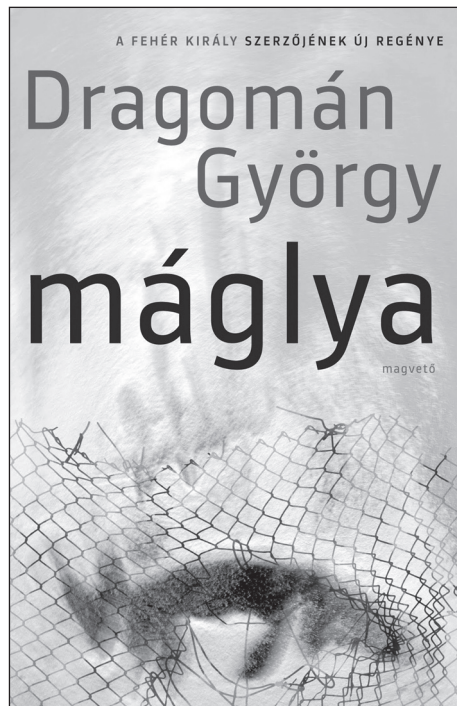
Emmát az új helyszínen folyamatosan érik az elhunyt családtagjaira vonatkozó utalások. A nagymama állandóan a lányához hasonlítja külsőleg és belsőleg Emmát (olykor ezt a lány is megteszi vele). A könyvtárosnő, aki édesanyja jó barátnője volt, szintén, sőt talán valamilyen lelkiismeretfurdalás miatt még az anyát is pótolni szeretné a nővé válás útján. Emmának nem sok emléke marad anyjáról. A néhány csecsebecse mellett ott van a tornafelszerelése, rajta a régi címerrel, azt a benyomást keltve, mintha a régi rendszer jelentette volna számára a családot, és akkor, amikor a többiek örömmámorban úsznak, ő gyászol. Továbbá anyjától örökölte atlétatermetét és tájékozódóképességét is, míg ami az apja után marad, az az ösztönös rajztehetsége. Apja festőként dolgozott, és egyik kiállítása vezetett a családon belüli ellentétekhez. Nagyapjáról már többféle, egymásnak ellentmondó információt kap a lány. Míg otthon a nagyanyja dicséri, és folyamatosan áldozatként ábrázolja, addig a szóbeszéd és a többség állítása szerint besúgó volt, és félelmében öngyilkos lett, talán csak Emma edzője van jó véleménnyel róla.

Ami kellemesen megtöri az izgalmasan hömpölygő elbeszélésfolyamot, az a nagymama már említett elbeszélése, amely lassúbb, töredezettebb, olykor nagyon idegennek tűnik. A tipográfia mellett ez is megkülönbözteti a regény többi részétől. A tipográfiánál maradván meg kell említeni még a fejezeteken belüli egységeket elválasztó hangyasziLUetteket, amelyek állandóan más-más irányba fordulva az állandó mozgást ábrázolják, és utalhatnak a műben többször megjelenő hangyaseregire, amely folyamatosan foglalkoztatja Emmát.

A regény végén akciófilmekbe illő jelenetek sorakoznak, Emma itt igazi amerikai hőshöz hasonlít, és ez véleményem szerint negatívan hat az egész kötetre, ugyanis ezáltal veszít a komolyságából, amiről viszont a szerző különböző módon igyekszik bennünket meggyőzni.

Talán nem a legszerencsésebb folyamatosan *A fehér király*hoz viszonyítani a *Máglyát*, hisz annak ellenére, hogy sok közös pontjuk van, a leírtak talán rávilágítottak arra, hogy egy teljesen más regényt olvasunk. Az elbeszélő nemének megváltoztatása mellett a legnagyobb újdonság a már

említett mágia és misztika megjelenése. Ezzel a mű kitör a hétköznapi események érzékletes megjelenítésének elbeszélési keretéből, és számos megválaszol(hat)atlan kérdést felvetve, egy olyan színezetet kölcsönöz a történetnek, amely kizökkenti az olvasót a komfortzónából, és az kénytelen új utakat keresni magának, kénytelen elmosni a valóság és a fikció közötti határt. A regény megértéséhez nem feltétlenül szükséges *A fehér király*, viszont a kronológiai sorrend miatt és a máglyarakás előtti idő jobb megértéséhez nem árt ismerni. A *Máglya* elolvasása után egy teljesen új és izgalmas olvasmányélménnyel gazdagodunk, és egy olyan kor rajzát tapasztaljuk, amelyről még mindig nem tudunk érzelmek nélkül beszélni.

Hazám, hazám, te!

Az Újvidéki Színház *Bánk bán* című előadásáról

Haza – ahány ember, annyiféle értelmezése van e fogalomnak, mégis voltak, vannak és lesznek olyanok, akik képesek akár gyilkolni is a haza megteremtéséért, a haza védelmében vagy a haza visszaszerzéséért. Nincs még egy ennyire imaginárius szervezőelv, melynek nevében, vagy ha úgy tetszik: oltárán annyi szív ontta vért – hiába.

Hiába? De hiszen van-e fenségesebb annál, mint hogy akár az életünket áldozzuk egy ilyen nehezen konkretizálható, csak a szívünkben létező tiszta eszméért?

Tiszta eszméért? De hiszen nincs olyan csoportszervező elv, amely ne a közös érdekeken alapulna. „Ott van haza, hol a haszon” – mondá Biberach.

Az Újvidéki Színházban bemutatott *Bánk bán* rendezőjét, Urbán Andrást elsősorban ez a nagyon is problematikus fogalom érdekelte. Katona József nagy klasszikusa szolgált számára modellként és ürügyül ahhoz, hogy a nemzeti identitással – legalábbis tájainkon – szoros kapcsolatban levő haza fogalmát lecsupaszítsa, fölcicomázza, különböző kontextusokba helyezze és bemutassa igazi erejét.

Mindenekelőtt manipulatív erejét. Gertrudis királyné – férje, II. Endre magyar király távollétében – privilégiumokban részesíti saját rokonságát, a merániakat. Mivel a magyar nemesek féltik saját kiváltságait az idegektől, Petur bán vezetésével összeesküvésre készülnek.

A színpad és a nézőtér között az előadásban nincs éles választóvonal, így a színészek, ez esetben az összeesküvők, szabadon járnak-kelnek a közönség soraiban. Az álarc mögé bújt figurák pedig egyre inkább fölbátorodva, egymást túllícitálva mind beljebb és beljebb kerülnek a populistá idegengyűlölet örvényébe, minket, a mellettük, előttük, mögöttük ülőket is magukkal rántva. „Le az idegen elnyomással!”, „Idegen kézre adta az

országot!"; „Üsd az orrát, magyar!"; „Bosszút” – kiáltozzák a békétlenek, az arctalan tömeg, a vérszomjas csőcselék, melynek mi, nézők is részévé válunk, mert így, testközelből a magabiztosan üvöltözött szavak meggyőzőbben hatnak. Elhisszük, hogy az idegenek gőgös viselkedése miatt nyomorog a nép, ők tehetnek a haza hanyatlásáról, és nem utolsósorban arról, hogy mi személy szerint is szopóágra kerültünk. Viszolyogtatóan egyszerű tömegpszichózist előidézni: elég hozzá egy kellően elvont fogalom, a saját pozíciónkkal való elégedetlenség és egy ellenségkép.

Urbán *Bánk bánja* azt is megmutatja, hogy a haza fogalma ma is ugyanolyan élő és érzelmeket gerjesztő, mint volt a honfoglalás idején, amikor a jó „szittyá magyar szimat”-nak köszönhetően ez a haza megtaláltatott, illetve amikor az Aranybulla kiadására kényszerített II. Endre idejében megvédetett. Erről szól az a workshop-szerű jelenet, amely az öt szakaszra tagolódó eredeti dráma menetét a második szakaszt követően megszakítja, és engedi a színészeknek, hogy – eredeti szerepeikből kilépve – „önmagukat” hozzák. Mi a haza? – erre az explicit kérdésre keresik a választ a színészek, s egymást vegzálják, ugratják a különféle setesuta válaszok okán. Ki a túlzott kozmopolitizmust, ki a nemzetieskedést, ki a revizionizmust, ki az identitás zavart rója fel a másiknak. A jelenet a szintén Urbán rendezte *Neoplanta* végső jelenetét idézi, melyben egy lokálisabb haza-élmény, Újvidékhez való kötődésük megfogalmazását kísérlik meg a színészek, akik ebben a jelenetben is polgári nevükön szólítják egymást – a hitelesség illúzióját keltve.

A rendező és Gyarmati Kata dramaturg az eredeti *Bánk bán* menetén nem változtatott, habár a szöveget jócskán meghúzta. A történelmi kontextust elhalványítva a tematikus kapcsolódási pontokat erősítették meg. Így vált lehetővé az, hogy az előadásba gond nélkül belesimuljanak az egyébként anakronisztikusnak mondható dalbetétek a Székely himnusztól a császári himnuszon át Kölcsey himnuszáig, a „szarkaorrú németiséget” gúnyoló kuruc daltól a „kutya Szerbiát” szidó első világháborús katonanótáig.

És miután azt a furcsaságot is megéljük, hogy a közönség egy emberként, ülve hallgatja végig a nemzeti himnuszt, következik az előadás interaktív fináléja, amely húsbavágó konkrétsággal szembesít bennünket saját hazaszeretetünkkel. A jelenünkből és a kilencvenes évek eseményeiből merítve vázol fel egy apokaliptikus víziót, amely az infláció elharapózásától az uniós integráció leállásán át vezet a mozgósításokig és különböző félkatonai alakulatok vérengzéséig. A kérdés személyre szabott: számodra melyik az a pillanat, amikor hátat fordítanál hazádnak, otthonodnak? A nézők pedig a játékmester felszólítására egyre-másra szállingóznak ki a

nézőtérről, maguk döntve arról, hogy mikor telik be náluk a pohár. Hogy vajon elégséges ok-e a haza elhagyására a kényelem elvesztése, vagy megélhetési gondok jelentkezése kell hozzá, netalán a pusztai lét veszélyeztetése az a pont, amikor a távozás mellett döntenek?

A „haza” problematikus fogalom. A tisztán szóló Csángó himnusz őszinte aggodalmától a lézengő ritter cinikus felfogásáig megannyi megközelítési módja lehetséges. Urbán Andrásnak ezzel a produkcióval sikerült a haza fogalmát a maga bonyolultságában láttatni. Nem akart végkövetkeztetésre jutni, nem volt célja, hogy népművelőként belénk ojtja a hazaszereztet. Pusztán jelezni kívánta, hogy a „haza” kérdése megkerülhetetlen. A mindennapjaink része, mint a tejeskanna, a hársfatea, a pöttyös bögre és a Nándor pék kenyeré.